



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



NOGLE ERINDRINGER

MARCUS RUBIN

1807—14, Studier til Københavns og Danmarks Historie. 1892.

FREDERIK VI's TID fra Kielerfreden til Kongens Død. Økonomiske og historiske Studier. 1895.

DEN ØKONOMISKE UDVIKLING I DANMARK i det sidste Slægtled. 1900.

TYSKLANDS HISTORIE fra 1848 til Nutiden. 1912.

MARCUS RUBIN OG HARALD WESTERGAARD

LANDBEFOLKNINGENS DØDELIGHED i Fyns Stift. Et Bidrag til en Dødelighedsstatistik for Kongeriget Danmark. 1886.

ÆGTESKABSSTATISTIK paa Grundlag af den sociale Lagdeling. 1890.

NOGLE ERINDRINGER

AF

MARCUS RUBIN



KØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

MDCCCXIV

INDHOLD

FØRSTE KAPITEL

BARNDOMSHJEM

| | Side |
|--|------|
| I. Fødsel. — Min Faders Herkomst og Ungdom. — Han bliver Huslærer i København. — Hans Forlovelse og Giftermaal med min Moder. — Udstyr. — Oprettelse af en Boghandel. — Hjemmets økonomiske Forhold | 9 |
| II. Grønnegade Nr.1. — Lejligheden. — Husbeboere. — Omgivelser. — Sommer- og Vinterfor nøjelser | 15 |
| III. Ortodoks Jødedom. — Trosliv. — Jødedommen Nationalisme ved Siden af Religion. — Kristendommen. — Kato licismen. — Klasseinddeling i det jødiske Samfund | 19 |
| IV. Politik i Hjemmet. — Offentlige Begivenheder i Begyndelsen af 60'erne. — Krigen 64. — Tro paa Sejr. — Dannevirke. — Als og Lundby. — Hjemmet og Krigen. — Hjemmet politisk konservativt. — Valget i 1869. — Kristian IX og Frederik VIII om 63 og 64 | 31 |

ANDET KAPITEL

SKOLETID

| | |
|---|----|
| I. Melchiors Borgerskole. — Maribo es Skole. — Kammerater. — Kr. Erslev. — „Det er ikke billigere“. — Lærere. — Neve. Høffding. Vilh. Thomsen. Theisen. Fr. Nielsen. Schandorph. Carl Michelsen. Kr. Møller. — Pædagogiske Smaaerfaringer | 40 |
| II. Eksaminer. — Fodture. — Indtryk og deres Virkninger . . | 50 |

TREDJE KAPITEL

„HALVFJERDSERNE“

| | Side |
|---|------|
| I. Filosofikum. — Rasmus Nielsen og Brøchner | 55 |
| II. Statsvidenskabeligt Studium. — N. C. Frederiksen | 57 |
| III. Ansættelse som kommunal Statistiker og som Sekretær ved Udvalget for Fæstningsterrænets Realisation. — C. E. Fenger. — „Kontor for Kommunens statistiske Arbejder“ | 63 |
| IV. Halvfjerdsernes Oppositionspartier og disses indbyrdes Forhold. — Politik. — Topsøe. — Tauber og Hall. — Socialdemokratiet. | 73 |
| V. G. Brandes og „Brandesianismen“ | 83 |
| VI. Erik Skram. — Hasselriis. — Stefan Sinding. — Amalie Skram | 91 |
| VII. Bjørnsonfest i 1878. — Pingel. — Omvendelser. — Oppositionens Kaar | 98 |

FJERDE KAPITEL

STATISTIK. — POLEMIK. — HISTORIE

| | |
|--|-----|
| I. Sekretær ved Børsudvalget af 1880. — Tietgen og Moritz Levy | 105 |
| II. Krisen i Efteraaret 1885. | 113 |
| III. Statistiske Hverv. — Historisk-statistiske Afhandlinger. — Oprettelse af Staden Københavns statistiske Kontor. — H. N. Hansen | 119 |
| IV. Studentersamfundet. — Foredrag for Arbejderne. — „4 S.“ — Dansk Kvindesamfund. — Kvindesagen. — De ledende Kvinder | 133 |
| V. „Politiken“. — Hørup. — „Rebeller“ | 138 |
| VI. Lægekongressen 1884. — Sammentræf med Estrup. — Statistiske Arbejder i Fællesskab med Westergaard. | 146 |
| VII. Litterære Honorarer | 154 |
| VIII. Den jødiske Type. — Spørgsmaal om „Race“. — Körösy. — Goldschmidt og Hertz. — Lassalle og Disraeli. — P. Nansen og P. F. Rist. — „Fantasterne“ | 157 |
| IX. Nationalitetsmodsatninger. — Fyrstesamtaler. — Wilhelm II | 165 |
| X. Nietzschefejden. — Høffding og Brandes. — Bjørnson og Ibsen | 168 |

| | Side |
|---|------|
| XI. Frederik Lange. — Carl Lange. — Julius Lange. — G. Brandes-Adressen | 174 |
| XII. Den Hvidtske Opgave. — Arkivarbejde. — „1807-14“. — „Frederik VI's Tid“. — A. D. Jørgensen | 181 |

FEMTE KAPITEL

I STATSTJENESTE

| | |
|---|-----|
| I. Tilbud om Folketingsmandat. — Statens statistiske Bureau. — Marius Gad. — Besøg hos Reedtz Thott. — Ansættelse. | 195 |
| II. Generaldirektør for Skattevæsenet. — Medlem af Videnskabernes Selskab | 202 |
| III. Alberti. — Katastrofen | 206 |
| IV. Handelstraktatforhandlinger med Tyskland. — Hjemlig Opposition. — Folkelig Udenrigspolitik. — „Preussische Jahrbücher“. — Udenrigsministeriel Ordensdekoration. — Angreb. — Posadowsky. — Ministerkriser. — Slutning..... | 213 |



FØRSTE KAPITEL

BARNDOMSHJEM

I

FØDSEL. — MIN FADERS HERKOMST OG UNGDOM. — HAN BLIVER HUSLÆRER I KØBENHAVN. — HANS FORLOVELSE OG GIFTERMAAL MED MIN MODER. — UDS TYR. — OPRETTELSE AF EN BOGHANDEL. — HJEMMETS ØKONOMISKE FORHOLD.

DEN 5. Marts 1854 blev jeg født i København. Godt tre Fjerdingaar i Forvejen begyndte Københavns store Koleraepidemi, der i Løbet af nogle Maaneder bortrev $\frac{1}{30}$ af Befolkningen, som den Gang talte noget over 140.000 Indb. Jeg var altsaa ret et Kolerabarn, og min Moder har ogsaa senere fortalt mig, at Fader blev angrebet af Sygdommen — dog et let Anfald, som han hurtig kom over —, da hun gik med mig som det syvende og sidste af sine Børn, og Bekymringen for at komme til at staa alene med den store Børneflok gjorde hende ikke Angstens Dage mindre tunge.

Fader, hvis Navn var *David Rubin*, var født i Aaret 1807 i den gamle Bispestad Gnesen i Posen. Hans Fader, efter hvem jeg er opkaldt, var oprindelig en nogenlunde velstillet Købmand, og Slægten, der synes at have talt hollandske og andre Rabbinnere blandt Forfædrene,

var ret udbredt. Den er nu vistnok splittet for alle Vinde, nogle af den har jeg i Løbet af Livet haft forbigaaende Forbindelse med.

Da Fader var Barn, overgik der Gnesen en stor Ildebrand, og min Bedstefader havde ikke assureret „for ikke at friste Gud“. Som bekendt har Livsassurance i lang Tid bl. a. haft den Hindring at overvinde, at Ulykke ikke maatte gøres i Penge, og at ingen maatte bringes til at ønske, for ikke at tale om fremskynde, den assuredes Død. Men ogsaa overfor anden Assurance har der været noget af den samme Følelse tilstede; hertil kom imidlertid yderligere det formastelige i ved Assurancen ligesom at ville opveje de Tab, som det var bestemt skulde paalægges en, paa Forhaand søge at krydse Guds Vilje. En Art Prædestinationstro har her spillet ind med, paa samme Maade som den til Tid og Sted har virket mod at „assurere“ sig mod Køpper ved Indpodning, og som den kan genfindes ogsaa paa andre lignende Omraader.

Hjemmet blev da forarmet, og Fader opdroges under vanskelige Kaar. Han var imidlertid en aandeligt bevæget, videlysten Dreng, og i Begyndelsen af 1820'erne drog han hjemmefra, næppe helt efter Faderens Ønske, for at gennemgaa Gymnasiet i Lissa. I Gymnasiet lærte han Latin, Græsk, Fransk, Matematik o. s. v., men nogen afsluttende Eksamen i disse Fag synes han ikke at have taget, hvorimod han førte de hebraiske og talmudiske Studier, som han samtidig drev, saa vidt, at han blev

„Kandidat i Theologien“. Nogleogtyve Aar gammel gik han med en meget varm anbefaling fra Gymnasiets Direktør til Berlin for at uddanne sig videre, og efter et Par Aars Ophold i denne By fik han offentlig Ansættelse ved Menighedsskolen i Fürstenberg (Mecklenburg) i Hebraisk og andre Sprog. Herfra kaldtes han endelig til København som Huslærer hos Overrabbineren, Dr. A. A. Wolff.

En Foraarsdag i 1833 ringede en 26-aarig ung Mand paa hos Jødepræsten i København. Han var iført bred Skødefrakke, gule Nankingsbukser, var af Middelvækst, havde et langagtigt Hoved med brunt, glat Haar, var blaaøjet med et klogt Blik og havde et alvorligt Udseende. Husjomfruen lukkede op, en køn, frisk, fornøjet, 22-aarig ung Pige. Det blev mine Forældre. Moder blev „truffet“ i det Øjeblik, hun saa' den unge fremmede foran sig, og det varede vist kun en kort Tid, inden de blev enige. Men en egenlig Forlovelse fandt først Sted efter Aaringers Forløb, og der gik syv lange Aar, inden de mente at have tilstrækkeligt til at kunne sætte Bo.

Moder havde det godt i de syv Aar. Hendes tækkelige Udseende og Væsen, hendes frie, lyse Humør, hendes Fermhed, Omgængelighed og gode Forstand gjorde hende til Ven med den hele Husstands Voksne og Børn, et Venskab, der trofast holdt sig et langt Liv igennem. Har der været mørke Øjeblikke i de syv Aar, har det sikkert mest været, naar Faders mere tunge Sind ogsaa skyggede over hende. Og der kunde saameget lettere

komme saadanne Øjeblikke, som hun vel nok har maattet afbøde eller dæmpe, naar den ærekære, let saarbare Huslærer paa en eller anden Maade havde følt sig tilsidesat. Præsten var en i flere Henseender fremragende Mand, men han var meget optaget af sin Person og sin Værdighed, og der har været Sammenstød med Huslæreren over Bagateller, der endnu erindredes af begge 30—40 Aar derefter. Noget intimt Forhold kom der aldrig til at bestaa imellem dem, om end i det ydre altid et venskabeligt.

I Maj 1840 holdt Fader og Moder Bryllup. Jeg ejer deres Udstyrsbog fra 1839—40, og i denne gøres Rede for en samlet Udgift paa 1000 Rdl. Deraf er der opført 200 Rdl. til Faders egen Sætten Bo i 1839 og forskellige Udgifter samme Aar, 200 Rdl. dels til Faders Forlovelses- og Bryllupsgaver til Moder, dels til Bryllupets Afholdelse samt Afgifter til Menighed og Kirke, medens de øvrige 600 Rdl. er medgaaet til Hjemmets Udstyr og det personlige Udstyr for begge. Alt er omhyggeligt detailleret, og af de sidstnævnt 600 Rdl. er der forbrugt 100 Rdl. til forskellige Møbler, saaledes som nedenstaaende Regning udviser:

1. 1 Mahogni Chiffoniere.
2. 1 Mahogni Hjørneskab.
3. 6 Bøgetræs Stole med drejede Ben.
4. 2 Indskudssenge med Mahogni-Forstykker.
5. 1 Birketræs Divanbord med drejede Ben.
6. 1 langt Mahogni Spejl.

7. 1 lille Birketræs Bord.

8. 1 Mahogni Divan.

Tilsammen for 100 Rdl.

Deraf betalt 10 Rdl. paa Haanden, 90 Rdl.
ved Modtagelsen.

Kjøbenhavn den 19. Martz 1840.

J. Giessing.

Af disse Møbler benyttes endnu i Familien efter trekvart Aarhundredes Forløb Nr. 1, 2 og 5 til daglig Brug, hvoraf Nr. 1 og 2 er smukke og praktiske gamle Mahognimøbler. Som man ser, burde man i Marts 1840 have anlagt sin Formue i Mahognitræsmøbler!

Var 1000 Rdl. det Beløb, som mine Forældre brugte i 1839—40 til al Art af Etablering og Udstyr, til Gaver, Festlighed og Afgifter m. m., saa var det vist ogsaa Beløbet for det aarlige Budget i de første Aaringer af deres Ægteskab. De tilvejebragtes gennem Faders Gage som Talmudlærer i Trossamfundet, Privatundervisning og endelig en Boghandel i Forbindelse med et Lejebibliotek, som Fader paa samme Tid grundlagde. Lejebiblioteket beholdt Fader indtil 1861, Boghandelen bestod endnu ved hans Død i 1871 men ophævedes kort efter, og Lageret bortsolgt ved Auktion.

Da var jeg alt Student. Bog for Bog og Pakke for Pakke saa' jeg sælges bort af hele den Fylde, som jeg var opdraget med og havde levet iblandt. Jeg kendte alle Bøgerne, om ikke paa andet, saa paa Ryggene og vidste, hvor de havde staaet. Mangfoldige af dem havde

jeg læst eller dog bladet i, naar jeg Lørdag Eftermiddag eller Søndag Formiddag i de unge Aar sad paa en Stige i Butiken og fik fat i alskens. Det var ikke lige godt og lige nyttigt og lige sundt, hvad jeg læste, og kaotisk laa meget af det i mit Hoved. Men det var nu den „Gaard“, jeg var opdraget paa, og hvor der kunde have været mere af Guds frie Natur og Omgang med Mark og Skov og Hav og Mennesker og Bæster, end der var; til Gengæld fik jeg Lov til at befolke den, som jeg vilde, og tidligt var det mit barnlige Ideal, ogsaa selv at skrive Bøger. Det var egenlig besynderligt. Naar jeg saa', hvormeget der var skrevet og trykt, og hvor lidet der endnu var i Kurs af alt det, som ikke enten var nyt eller var „rart“, hvormeget der blev gemt og glemt og afhændet pundevis, burde jeg have holdt mig derfra. Men den, der er født med en Pen i Munden og opdraget mellem Trykpapier, mangler nu en Gang for alle det rette Greb paa en Spade og har intet Muld at stikke den i. Ingen Fugl bygger Rede over sit Hoved.

Faders Indtægter steg efterhaanden men maa stedse have holdt sig indenfor beskedne Grænser; i hvert Fald var de i hele den Periode af hans Levetid, som jeg har tydelig Erindring om, fra Slutningen af 50'erne til Begyndelsen af 70'erne, ikke udover, hvad et nøjsomt og økonomisk Familjeliv dengang krævede. Men vi var jo ogsaa mange Munde (Mand, Kone, 7 Børn og Pige gør 10), vi fik alle en god Opdragelse i Datidens Borger-skoler, og havde end de Krav, der stilledes til „Livet“

for en Borgerfamilje, ikke tilnærmelsesvis det Omfang som nu, ligesom man fik Føde, Klæder, Bolig o. s. v. til en langt billigere Pris, saa skulde der dog en Del til at holde „standard“ oppe for en saa talrig Familje. Trang i Hjemmet var der imidlertid aldrig; der var netop saa liden Overflod og saa stor Nødvendighed for nøje at sætte Tæring efter Næring, som en Dreng har godt af at se for sig. For mit senere Liv, mine Studier, min Virksomhed har det været af stor Betydning at have levet, indtil jeg blev voksen, i et Familjeliv, hvor man lærte, at en Dukat kan slaes tynd. Men tillige lærte jeg, at man maatte have den for at kunne operere med den, og jeg fik Forstaaelse af, at økonomisk Afhængighed maa kunne føre til enhver Art af Misère. Jeg er enig med Mr. Micawber og er glad ved i mit Liv at have haft bedre Held end han til paa dette Omraade at lade Praksis følge Teorien.

II

GRØNNEGADE NR. 1. — LEJLIGHEDEN. — HUSBEBOERE. — OMGIVELSER. —
SOMMER- OG VINTERFORNØJELSER.

Mit første Hjem var i Grønnegade Nr. 1, Hjørnet af Gammelmønt, hvor jeg er født. Ved et Vælgermøde talte Finansminister Vilh. Lassen en Dag om „Grønnegade-Dansk“; da jeg om Morgenen havde læst Referatet, sagde jeg spøgende til ham om Formiddagen, at hvis han havde brugt Ordet i nedsættende Betydning, var det en Mis-

forstaaelse. Jeg vilde ganske vist ikke paaberaabe mig, at Thorvaldsen var født i Grønnegade, da han som bekendt just ikke talte Rigsdansk, men den danske Skueplads var født i Gaden, og derved var denne hævet paa en Højde, der ikke kunde overgaas af nogen Gade i Danmark eller dets Hovedstad.

I Grønnegade boede mine Forældre fra et Aar efter deres Bryllup og indtil 1861, d. e. i tyve Aar; jeg boede der, indtil jeg var syv Aar, og jeg synes, at her var mit egenlige Barndomshjem: Butiken, Fars Stue, Mors Stue, Sovekammeret. Om Natten var Børnene fordelt rundt om. I Køkkenet gik der et Bræt ud fra en af Væggene, med dette som Gulv var der dannet et „Værelse“ oppe i Luften til Brug for Pigen, der kun ved en Stige kunde komme derop! Saavidt jeg véd, havde vi vore Piger længe. — Forresten har Moder fortalt mig, at hun har hørt sin Mormor sige til sin Pige: „Hvis hun skurer det Gulv saa blankt, at man kan spise paa det, skal hun faa en halv Skilling til Brændevin.“ Men det er hundrede Aar siden, da Pigelønnen pr. Halvaar var den samme som nu pr. Maaned, og da en Kommission til Forebyggelse af venerisk Smitte mente, at Ordningen af og Tilsynet med Tjenestepigers Til- og Fraflytning maatte være en af dens første Opgaver.

Vi boede i Stuen. I Kælderen havde Ejeren, Spækhøker og Æggegrosserer Jensen, sin Butik, paa anden Sal sin Lejlighed. En Søn af ham var Christian Jensen, den senere bekendte Professor og Portrætmaler. Paa

første Sal boede den udmærkede Bogbindermester Friis med sin fortræffelige Kone. Sidstnævnte har skænket vor Familie et bevinget Ord. Moder forærede engang ved Paasketid Ægteparret to Paaskeæg, d. e. Bagværk i Ægform med Syltetøj indeni. Dagen efter spurgte Moder Madam Friis (først ved Begyndelsen af 60'erne ombyttedes for Borgerkabets Hustruer Madam med Frue), hvordan Æggene havde smagt dem. „Dejligt, Madam Rubin, men da jeg havde spist det ene, tænkte jeg, Matthis bryder sig saamænd dog ikke om et Paaskeæg, og saa spiste jeg det andet med.“ „Matthis bryder sig saamænd dog ikke om et Paaskeæg“ lever endnu.

I Tiden indtil 1861 oplevede jeg store Ildebrande i de omliggende Gader, med hele den ofte beskrevne Brandalarm og med nærboende Slægtninges Ankomst midt om Natten, hvor vi alle kom op og fik Kaffe. Jeg oplevede Tranlampernes Ombytning med Gaslamper, Vandindlæget, jeg havde til Moro Gadekommissærernes Slagsmaal med fulde Folk, Grisetransporten til Slagteren midt i Grønnegade, hvor Grisene blev stukne, og rime­ligvis har jeg set adskillig Utvetydighed udspyes fra Sidegaderne Peder Madsens Gang og Didrik Badskærs Gang, men noget ondt gjorde det mig visselig ikke. — I 1861 flyttede vi til en ikke lidet større Lejlighed i Skinder­gade.

Mine Forældres Aftentur — som de gik hver Sommer­aften — var paa Volden, senere til St. Annæ Plads, ud til Enden af Broen. Da jeg blev noget ældre, kom jeg

med. De, ikke regelmæssige, Søndagsudflugter var til Frederiksberg Have og Søndermarken, fra hvilke mine smaa Ben dødrætte førte mig hjem om Aftenen ad de skrækkeligt brolagte Gader. „Skoven“ lærte jeg først at kende, da jeg, maaske 12 Aar gammel, steg af en „Kaffemølle“ foran Klampenborg; det var mig da en Skuffelse, at den havde en stor rødmalet Port foran sig, og at denne kun førte ind til — Trær! Jeg kunde, som sagt, uden Skade være opdraget mere Friluft, men det laa nu engang ikke i Tiden og vore Forhold.

Vi kendte ikke til at „ligge paa Landet“ — først i de sidste Aar af min Skoletid lejedes der, af Hensyn til Moders Helbred, nogle Værelser i eller ved Valby —, men i Sommerferien kom jeg engang imellem i Tivoli eller „Alhambra“ (et Etablissement, beliggende hvor nu Alhambravej ligger, og som skulde konkurrere med Tivoli). Min Hovedfornøjelse var dog, at jeg hver Dag kom med Fader i Vandet paa „Venedig“, en Badeanstalt i Kalveboderne, hvortil man overførtes med Baad.

Om Vinteren havde Moder abonneret i det kgl. Teater en Plads hveranden Uge i 2den Etage, svarende til nuværende 1ste Etage, og skiftende paa de tre første Rækker. Naar man havde første Række, kunde man gratis tage et Barn med, som man havde staaende foran sig, og de Aftener, hvor jeg kom med, nogle Gange om Vinteren, var for mig „Sæsonens clou“. Saa ejendommeligt virker jo Toner, at jeg i hele mit følgende

Liv ikke har kunnet høre en Violin blive stemt uden at føres tilbage til hine Aftener — den Gang var der altid Overture og Mellemaktsmusik paa det kgl. Teater —, hvor Orkestrets Stemning af Instrumenterne var den første Begyndelse til alt det, som de forventningsfulde Øjne og Øren nu skulde nyde.

III

ORTODOKS JØDEDOM. — TROSLIV. — JØDEDOMMEN NATIONALISME VED SIDEN AF RELIGION. — KRISTENDOMMEN. — KATOLICISMEN. — KLASSEINDELING I DET JØDISKE SAMFUND.

Min Fader havde, som sagt, fra sin Ungdom af været læse- og kundskabslysten, og han vedblev sit Liv igennem at interessere sig for boglig Viden, om end hans Kundskaber udenfor „Teologien“ utvivlsomt kun var spredte. Hans stærke Sans for Aandsliv betød, at et saadant vurderedes i Hjemmet, og at der ud over Arbejdet for Udkommet var en udtalt og uudtalt Stræben, der var i høj Grad medbestemmende for Hjemmets Atmosfære. Det sagdes os altid, at „Bordet er et Tabernakel“, Sladder om andres Privatforhold var udelukket, og of-fenlige og aandelige Ting bragtes jævnlig paa Bane. Dette Forhold støttedes for mig ved, at min ældste Broder *Gottfred Rubin* (senere Stifter af Bankierfirmaet Rubin & Bing) ligeledes var alment interesseret. Da han var født 1842, var han voksen, da jeg var Barn, og jeg saa' under hele min Opvækst stærkt op til ham. Det blev

da af Betydning for mig, at han, skønt ustuderet, stadig læste og talte om boglige Ting og offentlige Anliggender. Han blev det Medium, gennem hvem jeg tidligt blev interesseret i, hvad der skete i Verden.

Mest prægedes Hjemmet dog af, at det var et jødisk-ortodokst. Det nedarvede jødiske Ceremoniel med Hensyn til Spiselove, Helligdagens Overholdelse, Læsning af de fastsatte Bønner, Synagogebesøg m. v. praktiseredes helt igennem; allerede Faders Stilling som Talmudlærer og officiel Afgører af, hvad der var „tilladt“ eller „forbudt“, medførte det, og der var iøvrigt efter mine Forældres hele Opdragelse og Livsvandel ikke Spørgsmaal om andet. Alligevel var der adskillige jødiske Hjem dengang, der stod „tilhøjre“ for mit; hos os blev der foretaget, hvad der hørte sig til i et gammeldags jødisk Hjem, men der var en bevidst Modsætning til den yderligt gaaende Observans. Det var en Art højkirkelig Ortodoksi, ingen sekterermæssig.

Men medens det altsaa ikke vilde være faldet Fader ind at forsømme noget, for sin Person eller sit Hjem, af hvad der paahvilede en almindelig ortodoks Jøde, og medens han næppe nogensinde har haft Lejlighed til blot at tænke paa et Brud med den Ortodoksi, der var hans Vane og Liv, saa tager jeg ikke fejl af, at det ikke var ham det aandeligt centrale. Selv at leve anderledes vilde for ham have været utænkeligt, men hans Dom over andre bestemtes ikke af deres Forhold til Ortodoksien.

Dette hang sammen med noget historisk. Rationalismen og Oplysningsfilosofien i den anden Halvdel af det attende Aarhundrede havde for Jødedommens Vedkommende haft sin Hovedrepræsentant i Filosofen Moses Mendelssohn (som bekendt Nathan i Lessings „Nathan der Weise“). Han blev selv ved at være Jøde og virkede meget for sine jødiske Landsmænds Nationalisering som tyske, men hans Trosideal var en Art Deisme, der jo i det hele i væsenlig Grad var Tidens Tros-Løsen for Overklassen. Det nittende Aarhundredes romantiske Aandsretning og Fordybelse i positiv Kristendom reagerede mod Deismen, for Jødedommen blev Forholdet et andet. Afskrællede man Jødedommen for dens Ceremonialsystem og Rabbinisme, rationaliserede man endvidere det gamle Testamente — uden at anvende den endnu ikke kendte „Bibelkritik“ derpaa —, da blev der kun en dogmefri Gud-Tro tilbage, thi noget tilsvarende til det gennem Tiderne opbyggede kristne Dogmesystem kender Jødedommen ikke. Denne Nøgternhed i Tro gjorde det for mangfoldige jødiske Slægter i den første Tredjedel af det nittende Aarhundrede lettere, end det ellers vilde have været, at gaa over til Kristendommen, hvorved de ophørte at være Medlemmer af et Minoritetssamfund, som der lovmæssigt og socialt var lagt alle Slags Hindringer i Vejen. Men for endnu mange flere af Tysklands og Vestens Jøder, hvem national Pietet overfor Jødedommen og Fjærnhed fra de kristelige Dogmer gjorde det umuligt at lade sig døbe, blev der en i det væsentlige

ceremoniløs Gud-Tro tilbage, der for dem altsaa blev den jødiske Religion. Og selv for Mænd af min Faders Tid og Art blev Resultatet, at baade Kritiken af Ceremonialvæsenet og den hele rationalistiske Tendens paavirkede deres Bevidsthedsindhold. Samtidig saa' de adskillige af de førende Jøder, de som tilhørte gamle ansete jødiske Slægter, og hvis Navne nu efterhaanden fik Betydning ogsaa i det borgerlige Samfund, opgive Ortodoksien, men disse Navne vilde man ikke støde fra sig. Man tilgav „Akademikerne“ m. v. Bruddet med Ortodoksien, men saa var det svært, selv om man holdt den fuldt praktisk vedlige i sit eget Hjem, her at give den sin rette Glans —, fremfor alt i en skarpsynet Drengs Øjne.

Saa vidt jeg véd, kunde jeg „læse rent“, før jeg var fire Aar gammel, og jeg havde samtidig lært at læse hebraisk. Naturligvis tog Barnet for gode Varer alt, hvad det fik fortalt om og læste i Bibelen, og ligeledes Udøvelsen af Ceremonialsystemet skete uden Kritik. Men denne indfandt sig allerede, da jeg var en Dreng paa en halv Snes Aar. Min Følelse, mit Hjerte var kun lidet med i de hebraiske Bønner, hvad enten det var i Hjemmet eller i Synagogen; at læse Biblen i Grundtekst var et Arbejde, ingen Opbyggelse. Hvad jeg saa og hørte uden for Hjemmet, og hvad jeg læste gav ingen Støtte for den i og for sig noget blodløse, hjemlige Ortodoksi, tværtimod, og min Hjerne var tidligt indstillet paa Spekulation, barnlig, ungdommelig, men tilstrækkelig til at

være urovækkende. Med Sikkerhed véd jeg, at da jeg i Alderen 12—14 Aar fik dikteret af Religionslæreren „Beviserne“ i Biblen for Sjælens Udødelighed, rørte de mig ikke, fordi jeg savnede Beviset for Biblens Beviskraft.

Derimod rørte selve Spørgsmaalet om den personlige Udødelighed mig i højeste Grad. Ihvorvel der i mine nære Omgivelser intet Dødsfald forefaldt, før jeg blev voksen, og ihvorvel jeg aldrig selv havde nogen Sygdom af Betydning, var Døden mig overordenlig nærværende. Mit medfødte, fortræffelige Humør svigtede mig sjældent, men, saa langt tilbage jeg kan huske, svigtede heller ikke den Følelse mig, at jeg og enhver, der var mig kær, færdedes paa natgammel Is.

Det var mig, som sagt, af liden Interesse at erfare, at naar der stod i Biblen, at Abraham „gik ind til sine Fædre“ eller lign., beviste det, at Biblen gav Anvisning paa et Liv efter dette. I Virkeligheden har Jødedommen hverken historisk eller faktisk nogen inderlig Forbindelse med Udødelighedstroen, og nogen Udmaaling, endsige Udmaling af Løn og Straf hinsides laa ganske udenfor, hvad jeg som Barn nogensinde hørte om. Der er, saa vidt jeg véd, aldrig talt med mig om en personlig Udødelighed, d. e. en selvbevidst, erindringsfyldt, de nødvendige Attribute for at den skal betyde noget for de altomfattende menneskelige Følelser: Frygt og Haab.

Derimod gjorde Fader mig tidlig opmærksom paa, at Gud var allestedsnærværende og alvidende —, selv naar jeg var ene for lukkede Døre, saa' Gud derfor, hvad der foregik, og

kendte mine Tanker. Sligt var rigtigt at indprænte, men nogen Vanskelighed voldte det mig som andre Børn (og Voksne) at forene Guds „Alvidenhed“ om hvad ondt, der skete og vilde ske, med hans „Almægt“ og „Algodhed“, og da jeg som Barn spurgte derom, fik jeg naturligvis intet virkeligt Svar. Der blev maaske begaaet den Fejl, at et saadant Spørgsmaal vakte mere Interesse som det opvakte Barns Spørgsmaal end som et religiøst. Dog kan det ogsaa ligge i, at man ikke ansaa „Religionen“ i Fare ved Tvivlen, der jo blot viste, at det paagældende Barn ikke sov indvendigt. Dersom der i Spørgsmaalets Tone eller Art havde ligget noget spottende eller ondsindet, havde man ikke fundet sig deri.

Da jeg, endnu kun en 15—16 Aar gammel, havde begyndt paa et Kompendium af Jødernes Historie, derunder ogsaa det gamle Testamentes, og i Henhold til min Læsning havde gjort „Dommerne“ til Stammehøvdinge, berøvet dem det „bibelske“ Skær, havde Fader ingen Indvending at gøre derimod.

En ortodoks Jøde maa ikke skrive om Sabbaten; Fader døde i mit Rusaar, og ved Slutningen af dette afholdtes i København en skandinavisk nationaløkonomisk Kongres (i Sommeren 1872). Ved tilfældige Omstændigheder overdroges det mig under selve Mødet af „Dagbladets“ Redaktør Topsøe at give Referatet fra Mødet — det tog i tre Numre af „Dagbladet“ et Dusin Spalter —, hvad der for den attenaarige Student og „Nationaløkonom.“ dengang ansaas for en ret stor Honnør.

Men en af Mødedagene var Lørdag, og jeg skrev. Noget efter kom jeg op til Dr. Wolff for at faa hans Anbefaling til min Ansøgning om et Eibeschutzsk Stipendium for jødiske studerende. Han gav den, men tilføjede: „egenlig er det forudsat, at Stipendiet kun skal gives til ortodokse Jøder, og jeg hører, De endog offentlig har skrevet om Lørdagen.“ Jeg svarede ham da: jeg tror med Sikkerhed, at hvis Fader endnu havde levet, vilde han have været glad ved det Hiverv, der blev mig overdraget, og set bort fra, at det nødvendiggjorde, jeg skrev den Lørdag. Dr. Wolff tav, han vidste, jeg havde Ret —, og jeg vidste, at hans og Faders Tankegang ikke var saa forskellige endda; de tilhørte jo ogsaa samme Tid og Udspring.

Sagen var den, at paa en Maade var Jødedommen for disse Mænd et og alt, til hellig og søgn, *den fra Fædrene nedarvede, den stolte jødiske Nations Historie og Værn*. Men var det en Styrke, at den var Nationalisme foruden at være en Religion, blev det ogsaa en Svaghed. Den jødiske Religion er et „Guds Folks“, men et Folks, og selv for „et Folk af Præster“ kan herved Inderligheden af den enkeltes Religiositet blive det sekundære i Forhold til Vedligeholdelsen af Religionen for Folket. Selvfølgelig vil det i en vis Forstand være Tilfældet med al Religion, allerede fordi de menneskelige Aandsformer overhovedet ikke kan skilles fra den menneskelige Samhørighed. Men derfor er det ogsaa overalt et mere eller mindre det kommer an paa som Adskillelse, og om end „den enkeltes“ Religion indenfor hvil-

ketsonhelst Religionssamfund er en numerisk Sjældenhed, er det dog ikke ligegyldigt, om Religionen principielt melder sig som national, menighedsagtig, samfundsmæssig eller som den enkeltes, om den teoretisk og historisk giver den individuelle Tilegnelse et større eller mindre Raaderum. En af den jødiske Religions betydeligste Lærere, Hillel, har indpræntet „skil dig ikke fra Menigheden“. Heri er megen Visdom, men ikke den hele.

Har Jødedommen som Religion altsaa forekommet mig at optræde med begrænset indre Styrke i Hjemmet, gælder dette ikke det nationalt-jødiske. Naar Fader, da jeg var Dreng, gik en Tur med mig paa Volden — og det gjorde han hyppigt — fortalte han mig gjerne Historier fra „Josefner-Tiden“ (Josef II), om Tolerancebestemmelserne overfor de undertrykte Jøder i Østrig eller snarere om Keiserens personlige Indgriben, aabenbart rent legendarisk, i Enkeltilfælde; men hyppigere var Historier til Jødernes Forherligelse. De vedrørte ikke Biblens Fortællinger, der forudsattes bekendte, men spanske Jøders fremragende Stilling hos mauriske Fyrster, Jøder, der havde gjort en betydelig almenmenneskelig Indsats i Videnskabens Tjeneste som Filosofer, Læger o. s. v. eller der havde Digternavn, deriblandt danske, og her tænkes der saa langt fra paa, om de var „ortodokse“, at ogsaa de, der døde som Ikke-Jøder, toges med, thi den jødiske Nation havde de dog tilhørt. Saa fortalte Fader om, hvad Jøderne havde lidt og stridt, og dog levede Folket i den hele Verden. Denne Side af Jødedommen

optog mig meget. I mine senere Skoleaar læste jeg først Jost's jødiske Historie, saa Grätz's bindstærke Værk. Jeg gjorde tætskrevne Uddrag og begyndte, som før nævnt, en Art Genfortælling.

Om Kristendommen taltes der ikke hjemme. Dels var det en fremmed Religion, der lodes uberørt i et jødisk Hjem, dels var det særlig den Religion, hvis Bekendere vi levede iblandt; man passede sin Mund, først fordi man skyldte enhver Religion Agtelse, saa paa Grund af Omgivelserne. Men hvad ondt Kristendommen havde gjort Jøderne, var jo ingen Hemmelighed. Naar jeg læste Jødefolkets Historie ned gennem de kristne Aarhundreder, var det mig umuligt at faa nogen Forstaaelse af Kristendommen som Kærlighedens Religion, og dens Dogmer var mine strængt monotheistiske Begreber om det evige, usynlige Væsen, hvis Navn end ikke turde nævnes, abstruse.

Men jeg sysselsatte mig forresten ikke meget dermed. Propaganda indlader Jødedommen sig jo ikke paa, og naar Jøderne kun talte Millioner, de andre Religioner Hundreder af Millioner, saa bibragte dette mig unægtelig lidt af den samme Følelse, som Grækerne maa have haft overfor „Barbarerne“, der ogsaa var talrige som Havets Sand. Forresten blev jo hver salig i sin Tro, og saa fik de andre blive det i deres. „Antisemitisme“ — selve Ordet kendtes ikke dengang — led jeg ikke under. Tiden var jo liberal; hvad der end var tilbage af gammel Fordom, var det dog uopdragent at give det Luft,

og det saameget mere, som en Del Jøder hørte med til de ledende Kredse. (I den berømte Anbefalingsliste til Borgerrepræsentantvalg: Adler, Ballin, Bille, Bing, Brix tilhørte 3 Navne af disse 5 øverste Navne paa Listen Jøder). Man kunde høre Ordet „Jødesmaus“ af en Gadedreng og i det hele nu og da i de lavere Lag; i de højere dækkede i hvert Fald Fernisen over sligt. I min Skoletid ca. 1860—70 er jeg aldrig bleven forulempet; maaske har andre haft det anderledes, jeg har ikke som Dreng haft nogen Gene af at være Jøde.

Ogsaa dette medvirkede naturligvis til, at Kristendommen ikke kom til at staa for mig i noget fjendsk Lys. Forfølgelserne hørte jo gamle Tider til, og allerede hvad en Dreng ikke har oplevet, er ældgammelt, er Historie; værst var det tilmed i Middelalderen, de katolske Tider. Men Katolicismen var paa Forhaand udleveret. Den Maade, hvorpaa Historieundervisningen, navnlig i mine tidligere Skoleaar, omtalte dens Helgendyrkelse, dens Munkes og Nonners og nogle af dens Pavers Udskejelser, og den Maade, paa hvilken den sidste Anledning til Reformationen forklaredes — i de katolske Lande behøvede man blot at give en Specie paa Forhaand i Aflad, saa var ethvert Mord tilladt —, var utilbørlig. Til Katolikerne, deriblandt, efter Middelalderen, de helt ryggesløse Jesuiter, knyttede jeg altsaa fornemmelig Jødernes Trængsler, og paa den katolske Kirke var der, som sagt, frit Slag.

Selve det københavnske jødiske Samfund var dengang (i 50'erne og 60'erne) paa den snurrigste Maade lagdelt. Som i en Købstad Befolkningen er eller dog var delt i Embedsstand, Sagførere, Læger samt de store Købmænd, derefter de mindre Handlende, saa Haandværksmestre og endelig Arbejdere, Tyende osv., og som paa Landet Delingen er eller var Godsejere, Embedsmænd m. v., Storbønder, de mindre Gaardmænd, Husmænd, endelig Indsiddere og Daglejere m. m. —, saaledes var det jødiske Samfund delt i de gamle, rige Familjer, til hvilke ogsaa i Reglen de forholdsvis faa Akademikere og Mændene med de offentlige Borgernavne hørte, dernæst Middellaget, agtbare Familjer men dog nedenfor „Patriciatet“, endelig de Familjer, hvis Navneklang var daarlig, ikke just eller i hvert Fald ikke blot fordi de i Reglen sad knapt i det, men fordi de ofte levede af Sjakren eller tilfældigt Sjøv, eller der endog til deres Navne knyttedes mindre gode Erindringer. Grænserne var naturligvis flydende, men de var der, man havde dem paa Følelsen; det hele var mest historisk i sin Grund, men det virkede aktuelt. Ægteskaber tværs over Grænselinjerne var Mesalliancer, den, der kom tilvejs, havde i hvert Fald gjort „et fint Parti“ og vice versa.

Vi tilhørte ikke Patriciatet. En indvandret Huslærer, gift med en Husjomfru, en „antikvarisk“ Boghandler, en Talmudist af Fag, d. e. for ortodoks til at være moderne, en Familie, hvis Indtægter var lige til Øllet, og

først og sidst, en Familie, der nu engang ikke var i de gamle Familjers Række, tilhørte ikke den fine Kreds. Forskellen anerkendtes ikke hjemme i Ord, man „snobbede“ ikke — teoretisk, man følte sig saa god som de andre. Men ligesom der, i Praksis, var en afgjort Afstandtagen nedefter, var der ingen Forbindelse opefter, men utvivlsomt en Higen derefter. Faders Navn var godt nok, han var jo, trods alt, en Mand med Kundskaber og halvt indenfor det litterære Lag, hans Person var i høj Grad respekteret; dog i første Generation var Stillingen givet. Men allerede min ældste Broder satte Ryg til og brød ud. Skade kun, at da jeg efter i 1871 at være bleven Student naaede frem ad min Vej, var det i den her omtalte Henseende ingen Glæde til, allerede af den Grund, at ydre og indre Paavirkninger netop samtidig bragte det hele Etagesystem i Forfald. Men i Hjemmet, i min Drengetid, var det anderledes. Mellem de Formaal, der sattes for Familiens Ambition, og den havde en saadan stærkt udpræget, har sikkert ogsaa det været at „nobilitere“ den indenfor det lille Samfund, allerbedst maaske ved at gøre det indenfor det store. Sligt lyder underligt nu, saamange Aar efter, og hvor saamange Forudsætninger mangler for at forstaa det. Men saadanne Forhold, i sig selv almentmenneskelige, har stedse været netop særlig udprægede i Handelsbyer og Handelssamfund. Dog overalt har denne sociale Lagdeling nu kun ringe Betydning i Forhold til dens Vægt i Fortiden.



IV

POLITIK I HJEMMET. — OFFENLIGE BEGIVENHEDER I BEGYNDELSEN AF 60ERNE. — KRIGEN 64. — TRO PAA SEJR. — DANNEVIRKE. — ALS OG LUNDBY. — HJEMMET OG KRIGEN. — HJEMMET POLITISK KONSERVATIVT. — VALGET I 1869. — KRISTIAN IX OG FREDERIK VIII OM 63 OG 64.

I mit Hjem taltes der naturligvis ogsaa om Politik. Allerede som Purk, i Begyndelsen af 60erne, hørte jeg endel om Krigsfaaren herhjemme, særlig husker jeg, hvormegen Tale der var om Casinomødet i Marts 1863 og om Kundgørelsen samme Maaned — Forløberen for Novemberforfatningen —, og det var altid i Forbindelse med Krigsmuligheder.

Der var jo iøvrigt meget for en Dreng at „opleve“ netop i de Aar i København, Byen var saameget mindre end nu, at alt samlede alle. Der var det aarlige 5. Junitog, sammensat af pæne og gode Borgere; naar man havde set paa Toget, skulde man hen og se Frederik VII komme ud paa Christiansborg Slotsaltan, slaa ud med Haanden og sige Tak, Børn! Der var det skandinaviske Studentertog og Carl XV's Besøg i 1862. Jeg stod ved begge Lejligheder i Vinduet hos en Onkel paa Østergade, kastede Blomster ned og raabte Hurra med de andre. Men jeg hørte rigtignok ogsaa spøgende Bemærkninger om, at de to Konger havde drukket saameget ved Børsfesten, at de maatte støtte hinanden, da de gik ned ad Børsrampen. Der var Prinsesse Aleksandras Bortrejse i 1863 og den græske Sendefærds Ankomst, da Prins Vilhelm (Georg I) skulde være Konge; jeg løb fra Christianborg Slot til Hotel Fønix og tilbage

for at faa et Glimt og endnu et Glimt at se af de kortskortede Grækere, hvoraf nogle endog havde været med ved Grækenlands Befrielse fra Tyrkerne! Og saa var der tilsidst Frederik VII's Død.

Min ældste Broder kom hjem med Efterretningen; der blev Taushed og Uhygge — Fremtiden kastede sin Skygge foran sig. Nu fulgte Sørgeflotillens Ankomst, der fuldt ud virkede som en Dødsflaades langsomme Gliden hen ad Vandet, bringende Sorg og Ildevarsel til den tause, tætpakkede Mængde. Derefter kom Castrum doloris, hvor jeg nær var bleven klemt ihjel i den ventende Folkehob, indtil vi endelig, vore Forældre med os yngste, naaede frem og ved en Lakajs Godhed blev lodset igennem nogle Kældre for saa tilsidst at komme op og se Kisten og Løverne og de tændte Kandelabrer og Officersstatuerne med de blanke Palasker. Endelig kom Begravelsen. Atter var jeg i Vinduet paa Østergade. I Spidsen for Toget gik to Rækker af Københavns ny Politie. Saa kom den straalende Hestgarde med de gule Harnisker. Saa Kongens Hest og Ligvognen med de sortklædte Heste, ledede ved Tøjlerne, derefter det endeløse Vogntog, alle de Karosser fra By og Land, det havde været muligt at samle og skrabe sammen. Der var meget at se for en niaars Dreng; mange af Tilskuerne har vel haft alvorlige Tanker derved, men efter hvad der blev fortalt var dog vist ogsaa mange barnagtige med Barnet og mest interesserede i Optoget som saadant.

Endelig vil jeg nævne Morskaben, naar man fik Prins Ferdinand at se, enten alene eller med Prinsesse Caroline, om hvem Pigerne fortalte, at hun maatte give Prinsen 5 Daler, hver Gang hun vilde have ham ud at køre med sig. Meget tydeligt husker jeg ogsaa den alt andet end skønne Grevinde Danner, og to Gange overværede jeg „Scener“. En Gang, da jeg saa Frederik VII og Grevinden ankomme til den gamle Korsør-Banegaard, og der hyssedes, da Grevindens Vogn kørte frem; en anden Gang, da de kom kørende til Indvielsen af St. Johannes Kirke paa Nørrebro (1861), og Grevinden ved Tilbagekørslen fik anvist en ringere Plads i Vognrækken end den først valgte.

Krigen i 1864 vilde jeg kunne fortælle om Dag for Dag og Time for Time, som om den var en Krig fra forrige Aar og ikke fra for halvtreds Aar siden. Der var før Krigen ingen Tvivl om, at vi skulde slaa Tyskerne. I Skolen havde jeg lært Fix's lille Danmarkshistorie (16^o), der sluttede med alle Bedrifterne fra Treaarskrigen, og saameget vidste jeg, at ved et rent Uheld havde Tyskerne faaet fat i „Gefion“ ved Eckernførde og ved stor Overmagt faaet os til at vige ved Slesvig, men ellers var Aarene en Række af straalende og overlegne Sejre. Jeg kunde som Navnene paa mine Søskende alle Førernavnene: Rye, Bülow, Schleppegrell, Scheppeln, Krogh, Læssøe, de Meza, Helgesen osv. —, Skade at kun de Meza var tilbage, men han skulde ogsaa holde

Dannevirke for os. Jeg gik og sang, saa det skingrede gennem Stuerne:

Nu skal vi nok atter med Preusserne slaaes
og vise, vi er ikke bange!
Vi har jo dog viist, vi tør byde dem Trods,
skønt vi vare faa mod saa mange!

Saaledes var intet sikrere, end at vi havde banket Preusserne én Gang og nu skulde gøre det anden Gang, selv om de havde Østrigerne og andre med sig. Forresten var vi heller ikke alene. Baade Svenskerne og Englænderne vilde komme os til Hjælp, fremfor alt vilde denne Gang ingen tysk Soldat vove at overskride Kongeaen; det vilde Europa ikke tillade.

„Som de gamle sjunge, saa pibe de unge!“ Hvad jeg her har gengivet, var de Indtryk, der fra Skole og Hjem nedfældede sig hos os Drengene. At man ikke troede paa det altsammen alle Steder, og at man kun troede paa meget lidt af det nogle Steder, var det umuligt for os at vide.

Vi vandt en Sejr ved Mysunde, og saa kom Dannevirkedagen. Rygtet bredte sig allerede i Skolen Lørdag Formiddag, men vi Drengene var enige om, at det simpelthen var Løgn. Det var imidlertid sandt, og om Aftenen var der Spektakler i Gaderne og ud ad Amalienborg til, men det blev jeg naturligvis holdt borte fra. Med Opgivelsen af Dannevirke var, efter mit Indtryk, Stemningen forvandlet; Tilliden afløstes af Mismod, vi

var de smaa! I Bog- og Papirhandler F. Chr. Pios Vindu ligeoverfor Frue Plads læste jeg hver Middag, naar jeg kom fra Skole, Telegrammerne og kom hjem og fortalte dem; men de var saa lidet opmuntrende, og hvad skulde navnlig en Drengfantasi gøre ud af dem! Jo, da i Slutningen af Krigen, efter Vaabenstilstandens Op-
hør, Meddelelsen kom om, at Fjenden i Baade var gaaet over Alssund, men at Rolf Krake var i Farvandet, da gik jeg op og ned i Faders Butik med blussende Kinder, sikker paa, at en Del af Preusserhæren nu var afskaaren paa Als, Hjelpebaadene vilde blive rendt og skudt overende af Rolf Krake, og vi vilde faa en Sejr som ved Fredericia eller lign. Det var saamænd ikke saa langt fra, hvad der, maaske i hvert Fald som en midlertidig Episode, kunde være sket. Bitrest husker jeg dog Lundbydagen (3. Juli). Jeg kom hjem, som sædvanlig, til Middag og refererede Telegrammerne: en dansk Afdeling havde indfanget en fjendlig Husar. En hel, kom det spydigt fra Moder, der med Sorg fulgte alle Begivenhederne. Snart efter kom Meddelelsen om det store Mandefald. — Lundbydagen har den for os sørgelige Berømmelse at have givet det største Antal Træffere pr. Skud i Tændnaalsgeværets Historie.

Fader var ikke mindre optagen af Krigen end Moder og end alle andre, men i Reglen taus, naar Moder blev ivrig. Overfor vanskeligt overskuelige Forhold var han i det hele tilbageholden. Da jeg en Junisøndag i 1866 straalende glad kom farende ind til Fader med en Løbesed-

del og raabte, der er udbrudt Krig mellem Preussen og Østrig, saa' han lidt paa mig og sagde kun: Krig er altid en alvorlig Ting. At han ikke var født i Danmark, spillede i denne Sammenhæng ingen Rolle. Der havde næppe været drevet meget Politik i hans Hjem, men som Preussere følte de sig i hvert Fald ikke (indtil 1814, altsaa til langt op i Farfaders Manddomsaaar og i min Faders første Barndoms- og Drengenaar, var Gnesen kun preussisk 1793—1806). Dette var dog ikke det væsentlige. Men en fuldt vaagen Nationalfølelse var jo overhovedet først det nittende Aarhundredes Sag, og da Fader kom her til Byen i Begyndelsen af 1830erne, var en fjendsk Deling mellem dansk og tysk endnu ikke eksisterende i København; tyskfødte, der boede her, maa-ske fraregnet nogle af den holstenske Embedskoloni, var danske og vedblev at være det. I mit Hjem var der i hvert Fald ingen Tanke om det modsatte. Fader, der i 1864 havde været her i over tredive Aar, følte sig fuldt ud som dansk, og at hans Tale ikke var sproglig dansk, spillede ingen Rolle for mig, først fordi jeg jo var vant dertil, saa fordi det var det samme noget „gebrokne“, jeg hørte baade fra Kakkelovnsmanden og fra Skrædderen og fra de holstenske Officerer, der kom i Butiken. — Uafhængigt heraf var, morsomt nok, Moder vred for den kvantitative Sprog-mangel hos hendes Børn, hun sagde altid, vi kendte ikke Udtrykkene for de almindelige Værktøjsting, vidste f. Eks. ikke, hvad et Stemmejern eller lign var. Hun, der var en praktisk

Kone, kendte dem, og jeg husker, at da jeg engang mangfoldige Aar efter plagedes i en af Zolas Bøger ved en hel Række franske Værktøjsudtryk, som det hørte „Naturalismen“ til at opregne, kom jeg til at tænke paa Moder, der ikke vilde have undret sig over, at jeg ikke kunde forstaa paa fransk, hvad jeg ikke kendte paa dansk.

Fra Englændernes Overfald i 1807 var kun Viselinjerne tilbage: „Og det var i Aaret 1807, da Englænderen kom, den forbandede Tyv“, men der var ingen Indignation heri — det er i det hele mærkværdigt, saa lidet denne næsten frækkeste Voldshandling i nyere europæisk Historie med saa ulykkebringende Følger for os har reageret i dansk Folkebevidsthed —, derimod havde Svenskerne intet godt Navn. Dette hang dog ikke sammen med svensk-dansk Historie eller Politik, men med de svenske Tjenestepiger. Man havde dem i mangfoldige Huse, ogsaa nu og da i vort, men man troede dem ikke ret, de var i hvert Fald „falske“. Grundlaget herfor har dog næppe været andet end deres Høflighed og Kniks og saa almindelig Grande-Kærlighed.

Om indre Politik blev der ikke talt saameget hjemme som om den ydre, men de Gange, der taltes derom, var det ikke i nationalliberal Aand. Grunden hertil var ikke blot Konservatisme og Loyalitet, men utvivlsomt ogsaa Modsætningsforholdet til „den fine Portion“, der

jo netop var nationalliberal. „Berlingske Tidendes“ Morgenavis samt Adresseavisen blev holdt, „Flyveposten“ laant, og Tingene saas gennem sidstnævntes Brillen. Gennem Hjemmets Paavirkning og ved Instinkter svarende til dettes var jeg ogsaa anti-nationalliberal og kunde forsaavidt holde Linjen, da jeg som Student blev venstre. I 1869 overværede jeg Valghandlingen i 6te Kreds (Casino) mellem den unge Advokat Hindenburg og den gamle General Harbou, en af vore betydeligste militære. En af Talerne for Hindenburg var Oberst Lehmann, Orla Lehmanns Broder, og idet han mindede om, at General Harbou havde været Formand for den ultra-konservative „Augustforening“, sluttede han sin Tale med en stor Armbevægelse, idet han patetisk udraabte: „Augustforeningen er død — Straadød!“ Forsamlingen tiljublede sit Bifald, men den 15aarige Drengs Sympati var med den 60-aarige General. Senere blev Hindenburg, som bekendt, mindre liberal.

Tonen i den nationalliberale Presse var skandaløs. Den Maade, som denne Presse, der var saagodtsom enebestemmende for det herskende Bourgeois Meninger, behandlede Modstanderne paa var at gøre dem til enten bondeplyndrende Demagoger eller uvidende Junkerspirer eller endelig Landsforrædere. Kongehuset faldt nærmest ind under sidstnævnte Kategori. Naturligvis var der nogen Ændring af Tonen henad Slutningen af 60erne, men denne Nuance kunde jeg ikke gribe.

— Ved Audienser og efter Tafler hos Christian IX og Frederik VIII har jeg nogle Gange haft Lejlighed til at føre Samtalen hen paa Begivenhederne 1863—64. Af Enkelttytringer fra disse Lejligheder synes følgende mig de mest ejendommelige. Om *Hall* sagde Christian IX: „Da han fik mig til at underskrive Forfatningen af 18. November, lovede han mig udtrykkelig at skulle skaffe den ud af Verden igen, naar det blev nødvendigt. Men han sveg mig, og saa kom Krigen.“ Om *Ploug* sagde Kongen engang: „Ploug omvendte sig og blev en brav Mand, alligevel maa De ikke tro, jeg nogensinde har glemt, at han i 64 skrev i sit Blad, at Preusserne hørte op at skyde, imens jeg besøgte Dybbølskanserne.“ Frederik VIII sagde en Dag efter et Taffel paa Fredensborg om *Monrad*: „Han kom efter Dannevirkeaffæren om Aftenen (den 7. Februar) ud til min Moder, Dronningen, paa Amalienborg for at berolige hende med, at der ikke vilde ske nogen Gentagelse af Optøjerne den foregaaende Aften. Men da svarede Dronningen, at han skulde passe paa, der ikke tilstødte ham selv noget. Hvorpaa *Monrad* tog ud paa Christianshavn og lod Broen trække op efter sig!“ — Saa megen Bitterhed efter næsten et halvt Aarhundredes Forløb!

ANDET KAPITEL

SKOLETID

I

MELCHORS BORGERSKOLE. — MARIBOES SKOLE. — KAMMERATEK. — KR. ERSLEV. — „DET ER IKKE BILLIGERE.“ — LÆRERE. — NEVE. HØFFDING. VILH. THOMSEN. THEISEN. FR. NIELSEN. SCHANDORPH. CARL MICHELSEN. KR. MØLLER. — SMAAPÆDAGOGISKE ERFARINGER.

FRA jeg var 4 til jeg var 6 Aar gik jeg i nogle Pige- og Pogeskoler, i 1860 kom jeg ind i Melchors Borgerskole, i anden Klasse. Jeg forlod Skolen ved Sommerferien 1864 midt i sjette Klasse; da havde jeg, 10 Aar gammel, lært halvfemte Aar Engelsk, halvtredje Aar Tysk, halvandet Aar Matematik foruden de elementære Skolefag. Skolepengene var $3\frac{1}{4}$ Rdl. maanedlig og 2 Rdl. aarlig til „Brændepenge“. Det var ingen daarlig Skole for sin Tid, men Tonen var noget raa. Skolebestyrerne var *Melchior* og *Hommel*. Da førstnævnte holdt femogtyve Aars Jubilæum, samledes vi i Universitetsbibliotekets daværende Solennitetssal, hvor Skoledirektør *Holbech* i sin Tale brugte en Vending, der var egnet til at forbause endog et Barn i min Alder: „Ser I, Dreng, det er ikke de store Evner eller fremragende

Talenter, der har bragt jeres Skolebestyrer frem, men Flid, Flid, og det er det, I skal lægge jer efter.“ Naa, jeg tror nu heller ikke, Melchior var noget Geni, og hvis han og Hommel (senere Professor og Borgerrepræsentant) havde brugt Spanskrøret noget mindre ustandseligt, var der næppe sket nogen Skade. Paa Drengene af min Art, skikkelige smaa Fyre, der ikke gjorde Utuskestreger og nogenlunde passede deres Ting, blev der ikke lagt Haand.

Imidlertid var det hjemme vedtaget, at jeg skulde studere. Vor Huslæge — dengang tillige halvt Sjælesørg — Professor *Ballin* tilraadede Mariboers Skole. Dens Navn havde en næsten aristokratisk Klang, Prins Christians Sønner, Prinserne Frederik og Vilhelm, havde en kort Tid gaaet der i Skole, den havde en lang Tid haft Kadetterne som Elever, og dens Klientel nu var væsenligst Børn af den højerestaaende Embedsstand og velstillede Købmandsstand. Dens Bestyrer hed *Neve*, „gamle Neve“, fordi hans Søn ogsaa var Lærer ved Skolen.

At komme fra Melchiors til Mariboers Skole var i Sandhed et „Systemskifte“. Hist halvsjette hundrede Elever under Stokken og uden al Fortrolighed mellem Lærere og Elever, Skole og Hjem. Her et Par hundrede Elever med frit, halvt kammeratligt Forhold mellem Lærere og Elever og nøje Forbindelse mellem Hjem og Skole. Da jeg efter Sommerferien 1864 kom ind i Skolens 5te Klasse (første studerende), forstod jeg ikke et Ord af det hele, kunde knapt vænne mig til, at naar

der stilledes et Spørgsmaal, svarede man aabent og frit, at Legepladsen var til at lege paa, at vi blev behandlede som Børn, ikke som Rekruter. Mine Kammerater tilhørte gennemgaaende langt rigere Hjem end mit. Om Sommeren havde adskillige af dem Abonnementskort til Jærnbanen, om Vinteren kunde man høre dem snakke om Forældrenes Middagsselskaber og om egne Baller. Det bed maaske lidt i mig, men hjemme talte jeg aldrig derom. Et ordenligt Barns Takt er større end mange voksnes, det véd, hvad der af det hjemlige ikke vedkommer fremmede, og hvad der omvendt ikke skal rapporteres hjemme af dets Erfaringer udefra. Jeg manglede iøvrigt ikke ironisk Blik for, at mine, efter deres Hjems Tonart, „liberale“ Kammerater i deres Færd kunde være ret kraftigt snobbede og ret store Tyranner.

I Timerne hørte jeg til de flinke, men ikke til de flinkeste. Udenfor Lektierne læste jeg imidlertid meget, navnlig Historie. Og Historie læste jeg ikke blot som halv Morskabslæsning, men lærte systematisk ud over Skolens Krav.

Den, der ansprede hertil, og sammen med hvem jeg læste, var *Kr. Erslev*. Vi var Klassekammerater, og da han var fem Fjerdingsaar ældre end jeg — han blev Student et Aar forud for mig, da jeg ikke maatte tage Eksamen 16 Aar gl. —, og den mere modne og villende, blev han den førende. Han var Boghandlersøn som jeg, vi boede nærved hinanden, og vi havde fælles Interesser. Om end forskellige af Temperament har vi, prak-

tisk talt, ikke været fra hinanden i nu halvtredsindstyve Aar, saa det Baand, der knyttedes fra vor første fælles Skoledag i 1864, maa have været godt lagt. Hans Betydning for mig, foruden hvad vort Venskab ellers har ydet, var at foregaa mig med Eksempel paa stringent Arbejde. Heller ikke han hørte til „Duksene“, men i sit „Fag“ Historie arbejdede han allerede som Dreng fra Grunden af. Min Ærgerrighed forbød mig at være Sinken — saa havde vi ikke kunnet gaa i Spand sammen —, og ad den Vej lærte jeg, at der kun er én Maade at arbejde paa, for fuld Kraft.

Efterhaanden har jeg faaet til Valgsprog i mit Liv: „Det er ikke billigere,“ hver Ting koster sin Pris, og der er ingen Vej udenom. Saadan i Arbejdet, saadan i Tanken, hvis Arbejdet ikke skal blive Fusk, Tanken Vrøvl. Saadan forresten ogsaa i Moral, hvor, om ingen anden, ens „daimon“ nok skal passe Regnskabet.

Af mine Lærere var „gamle Neve“ en smuk ældre Mand, der ikke gik af Vejen for et festligt Lag, og hvem jeg ved en Konfirmation saa' give den unge Pige i den nedringede sorte Silkekjole ret et faderligt Kys paa Skulderen; endvidere holdt han af Horats. Jeg ser ham endnu for mig med venstre Haand i Frakkeopslaget holde Bogen et Stykke bort fra sit langsente Blik og læse Horats Oder for os. Jeg vovede engang at udtale, at et Sted hos Horats syntes jeg mindede om Chr. Richardts „Hvor Engen kun er Blegeplads, og Skoven kun er

Brænde,“ men blev strængt tilbagevist for min Sammenstilling af Richardt og Horats. Vi havde ham ogsaa en Tid til Lærer i Dansk — d. e. dansk Stil, dansk Litteratur kendtes ikke som Fag —, og hans Uvilje mod alt, hvad der var efter den egenligste Guldalder, fik Udtryk, da jeg engang i en Stil havde nævnet Chr. Winthers „Hjortens Flugt“. „Ja, den gjorde Lykke, fordi i 50'erne Glandsen allerede var gaaet af Sancte Gertrud, saa var man glad ved Epigonlitteratur.“ — Han var en god og human Lærer, forstaaende overfor Drengene, maaske snarere for blød end for stræng, og han var, saavidt jeg kan skønne, en ypperlig Skolebestyrer.

Af det fortrinlige Lærerkorps, som han havde samlet ved Skolen, skal jeg nævne mellem dem, jeg har været Elev hos, Theisen (den senere Skoledirektør), Fr. Nielsen (den senere Biskop), Carl Michelsen, Schandorph, Høffding, Vilh. Thomsen og Kr. Møller. *Høffding* og *Thomsen* havde jeg kun i kort Tid til Lærere; jeg har dog bevaret et udmærket Indtryk af Høffding som Lærer, hvorimod jeg ingen Glæde havde af Thomsen, da han ingen Glæde kunde have af mig, eftersom jeg ingen Interesse havde for Islandsken. *Theisen* var en yderst sympatisk og samvittighedsfuld Lærer, der dog kun glimtvis førte os ud over Lektien, men han forstod at vinde Børns Tillid, hvad *Fr. Nielsen* ikke var i Stand til. Dennes Modstander var Schandorph, den kaade Fritænker overfor Theologen.

Schandorph som Poet har jeg kun kunnet goutere i

ganske enkelte af hans Noveller, hans bragende Latter har jeg aldrig syntes virkede smittende, og da jeg engang før en Sommermiddag paa Klampenborg for Bjørnson kom fra et pragtfuldt Strandbad, og Schandorph kom imod mig omfavnende mig, med Vindunst ud af Halsen fra sin hors d'oeuvre Portvin, havde jeg nok for lang Tid. Men han var en kundskabsrig Mand, en brav og trofast Mand, og jeg skylder ham megen Tak fra Skoletiden. Særlig tænker jeg paa de sidste Aar, jeg havde ham som Lærer. Skønt tysk og fransk var færdige som Skolefag ved første Del af artium, lod Neve os, som den kulante Skolebestyrer han var, ogsaa lære dem i de to Aar indtil anden Del. Vi læste da tysk og fransk Litteratur m. v., og Schandorph benyttede Tiden til at fortælle os om Encyclopædisterne, Voltaire og Rousseau, alt paa fransk; om Eftermiddagen skrev jeg Kollegiehæfter efter det fortalte, og jeg kan af disse endnu se, hvor indholdsrige Timerne maa have været. Saa læste han for os af nyere Litteratur Digte af Hugo, historiske Brudstykker af Thierry og Komedier af Augier —, den Gang det sidste nye. Men desuden talte han ivrigt og livligt om Forholdene i Frankrig (1869—70), og hans Skildring af, at alt var raaddent og faldefærdigt under Kejserdømmet, stod i en saadan Modsætning til, hvad man læste i danske Blade derom, og gjorde et saa stærkt Indtryk paa mig, at jeg bogstavelig var forberedt paa, hvad der vilde komme, da Krigen brød ud.

A propos fransk. Carl Michelsen, som vi havde til

Lærer i fransk før Schandorph, fortalte mig mange Aar efter, at han engang havde forklaret os Forskellen mellem „le plus petit“ og „le moindre“. Da han spurgte os ved Repetitionen, skal kun jeg have kunnet huske Forskellen og have svaret: Rubin est le plus petit mais pas le moindre de la classe. Det havde moret ham. — Desværre forstaar jeg nu kun med Vanskelighed fransk Tale og taler det selv slet. Jeg har været saa faa og korte Besøg i Frankrig, at Øre og Tunge ikke har vænnet sig til Sproget. Et er jo ogsaa at kunne forstaa et Sprog ved Læsning, et andet at kunne benytte det som levende Sprog. Ved de internationale statistiske Møder er det nu blevet mere og mere Brug, om end Hovedsproget stadig er fransk, at Englændere og Tyskere taler deres eget Sprog, men medens vi alle dog sidder opmærksomt lyttende, naar Fransk-mændene rapidt afleverer deres Foredrag eller Bemærkninger, saa sidder Fransk-mændene, naar der tales ikke-fransk, med bøjet Hoved, resignerede og lader Uvejret rase hen over sig; først naar det er forbi, løfter de Hovedet og lever op paany.

Mit Svar til Carl Michelsen vilde jeg ikke have erindret, hvis han ikke senere havde fortalt mig det — det er rimeligvis fløjet mig ud af Munden, og han har med Vilje ikke villet gøre noget Nummer ud deraf —, derimod har jeg tre andre smaa Skoleerindringer, som har en Art indbyrdes Slægtskab, og som jeg vil forære Pædagoger.

I et af mine første Skoleaar sagde en Lærer engang til mig, at der var et Sted en Ø, og paa Øen var en By, og i Byen var et Torv, og paa Torvet stod der en Kirke, der var større end hele Øen. „Hvad siger Du til det?“ Jeg sagde ingenting, da jeg fandt, det var uden Mening. Hvorefter Læreren bemærkede, at han havde ikke troet, jeg var saa dum, jeg kunde jo nok tænke, at Kirken ikke kunde være større, end Øen var. Dertil svarede jeg paany intet, men tog mine Skænd, da jeg jo ikke kunde svare, at noget saa meningsløst forudsatte jeg ikke, der var Spørgsmaal om, men havde troet, at der var noget andet ved Historien, som jeg ikke havde forstaaet. Han vilde jo saa blot have sagt, at det var let nok bagefter at være klog, og tilføjet, at jeg var næsvis. — Er ikke i tusinde Tilfælde Børn i den Situation, at de faar Skænd i lignende Anledninger? Og dette opvejes ikke af de mange flere Gange, hvor de ikke faar fortjente Skænd. Det er Uretten, der huskes.

I et af mine første „matematiske“ Aar fik vi i Timen en Opgave dikteret, som hver enkelt skulde løse paa sin Tavle. Den lød omtrent saadan: Find ved „Substitution“ x og y af følgende Ligninger:

$$7x - 3x = 24$$

$$5x + 2y = 40$$

At et Æble, naar 4 Æbler kostede 24 Skilling, maatte koste 6, forekom mig ikke tvivlsomt, og at en Pære, naar 5 Æbler à 6 Skilling samt to Pærer ialt kostede

40 Skilling, maatte koste 5 Skilling, syntes mig ogsaa selvfølgelig. Jeg skrev Resultatet ned, men da de andre blev ved at regne, gav jeg mig til at græde. Læreren kom hen, spurgte mig, hvorfor jeg græd, og da jeg svarede ham, at jeg ikke kunde finde ud af det, saa' han paa Tavlen og sagde forundret: „men Du er jo færdig, min Dreng.“ — Jeg var ikke matematisk begavet, først ret sent gik Matematikens Mysterier op for mig, og et Forsøg, jeg gjorde som voksen paa at indvi mig i højere Matematik, maatte nærmest siges at mislykkes. Mon da ikke det, som skete i hin Time, var, at naturlig Tænkning snarere forvirredes end skærpedes ved de matematiske Formler, og ved at jeg troede, at „Substitution“ maatte være noget særlig lærd, og er dette enestaaende?

I det „Latinaar“, hvor vi begyndte paa Vergil, spurgte jeg i en Time „gamle Neve“, om Vergil troede paa de Guder, som han skrev om. „Du skal altid gøre urimelige Spørgsmaal,“ svarede han, hvorpaa de andre lo, og jeg satte mig ned og skammede mig. —

Min Yndlingslærer og den, der fik langt den største Betydning for mig, var *Kristian Møller*. Han var en ung Filosof, der tog Magisterkonferens, mens vi havde ham til Lærer. Han læste Geografi med os Skolen igennem, og, omkring første Halvdel af artium, havde vi ham et Aar i dansk Stil. Geografien som saadan blev ikke til noget særlig mærkeligt under hans Haand, men hans hele Undervisningsform var mærkelig. Han førte os sagtmodigt, men fast, standsede Vrøvl med et ironisk

Smil eller en lille Bemærkning, vænnede os til Stringens i Tanke og Sprog. Selv var han lys, mild og klar, og han fik, om ikke ved andet saa fordi man vilde tænkes ham, det bedste frem i en. Han var ikke troende, men aldrig kom det direkte frem; tidligt iagttog jeg imidlertid, hvad enten der skulde forklares, hvad et „Stift“ var, eller hvorledes kristne Kirker var bygget over hedenske Templer eller en Kirke omdannet til Moské, at Tempel, Kirke, Moské osv. var gode hver til sit Brug, behandlede lige objektivt, „upartisk“, d. e. fjærnt, ukirkeligt. Grundtonen var ikke til at tage fejl af, og var man modtagelig, kan det ikke nægtes, at den virkede destruerende.

Dog ikke af den Grund, men fordi hans Personlighed var mig saa overlegen og dog saa god, saa' jeg op til ham og hang ved ham. Jeg gjorde det og bøjede mig, selv hvor han ramte mig. Engang i en Ferie laa jeg med Goethes Faust i Frederiksberg Have og læste, da saa' jeg ham komme paa Afstand, saameget ivrigere læste jeg. Da han kom hen, saa' han ikke, hvad Bog jeg læste, men sagde blot: Du skulde hellere løbe omkring, min Dreng, end ligge her og læse. Ingen Beundring for den læsende Dreng, tværtimod, Poseuren fik en Næsestyver. Som Dansk lærer gav han os en Stil om Selvmord, og jeg sluttede min Stil med, at Opgaven vist forresten laa udenfor, hvad man med en ungs Livserfaring kunde svare paa. Han sagde i Timen, Rubin har skrevet en god Stil, men har sluttet med en Bemærk-

ning, der er Sagen uvedkommende. Vigtigpeteren fik sin Bekomst. Og dog følte jeg, han holdt af mig, at han bar over med mig og ligesom iagttog, hvad det hele vilde blive til. Jeg mistede meget i ham, da han døde. Han har, gennem de seks Aar, han var min Lærer, haft en langt videre gaaende Indflydelse paa mig, end han kunde ane.

Kr. Møller døde af Brystsyge. Han fik sikkert sin Helsot ved at tilbringe et Studiemester ved Upsala Universitet, hvortil hans Beskytter, Orla Lehmann havde sendt ham op. Han saa' saa daarlig ud, da han kom hjem og atter fik sine Timer, at jeg en Dag tog Mod til mig og spurgte ham, hvordan han havde det. „Aa jo, Tak, gaar Lungerne frem, saa lever vi, gaar de tilbage, saa dør vi.“ Og han døde. Om hans Kiste samledes Venner, Kolleger, Elever. Saaledes begyndte Pastor Evaldsen sin Tale: „Det er sagt mig, at den som hviler i denne Baare, ikke var nogen troende Kristen.“ Det var, som om hele Forsamlingen gik et Skridt frem i Kapellet, ventende. Men der skete intet andet, end at Præsten fint og smukt fremhævede, at den afdøde havde været en Sandhedssøger, en ærlig og god Mand og saa harmoniserede over til den kirkelige Afslutning.

II

EKSAMINER. — FODTURE. — INDTRYK OG DERES VIRKNINGER.

Jeg tog en god første Halvdel af artium, min første Afslutningseksamen. Det gik fortræffeligt, syntes jeg, mens

jeg var oppe i mit første Fag, tysk, men da jeg var gaaet udenfor for at vente paa Censuren, fik denne ingen Ende; der gik fem Minuter, ti Minuter, et Kvarter, og alt imens sank mit Mod, og jeg blev mere og mere sikker paa, at jeg havde gjort uanede Dumheder og maaske endog stod for Fald. Tilsidst kom gamle Neve, der var en af Censorerne, ud. „Ok, staar Du her min Dreng og venter, Du har naturligvis faaet ug; vi faldt i Snak derinde.“ Jeg blev glad, men har senere aldrig glemt, naar jeg var indenfor, at der ogsaa var nogen udenfor.

De seks Uger, vi havde til Eksamenslæsning til artium, hører til de lykkeligste Uger i mit Liv. Hele Stoffet fik jeg igennem i alle Fagene, og det var, som om adskiligt, jeg hidtil ikke ret havde faaet Rede paa, først nu stod lysende klart for mig. Jeg var som en ung Erobrer, alt laa for min Fod, spændstig og frejdig gik jeg op til Eksamen. Det gik ogsaa godt, især i Historie, hvor Madvig var Censor, og i de danske Stile. Det sidste var saameget heldigere, som en af Stilene, „Dædalus og Luftsejladsen“, vakte megen Forargelse. Man syntes, der var noget branderagtigt ved Opgavens Ordlyd, og adskillige gik i Stykker paa den.

En af mine latinske Stile stod imidlertid til tg. „Du skulde egenlig have haft tg,“ sagde gamle Neve til mig, „men vi mente, det var Synd at skæmme Dine pæne Karakterer med en saa grim, saa satte vi den op til g÷.“ Ja, det var jo ikke saameget efter mindst 3000 Timers Læsen og Skriven Latin. — Jeg vilde nødtigt undvære,

hvad jeg har lært af klassiske Sprog, og ligesom jeg tror, at Forskellen mellem Mænd med og uden akademisk Uddannelse i Reglen er mærkbar, anser jeg ogsaa den udelukkende naturvidenskabelige Uddannelse for defekt. Men det Omfang, i hvilket det latinske Grammatikterperi dreves i mine Skoleaar, var et syndigt Spild af Tid.

Aaret før jeg blev Student, i Sommerferien 1870, var jeg med Erslev som Rus min første Udflugt fra København. Det var et Par Dages Fodtur i Nordsjælland. Dette blev Begyndelsen til mangfoldige Fodture, vi gjorde sammen i det kommende Decennium, baade i Ind- og Udland. Men den første af Fodturene, i August 1870, blev den mindeværdigste, thi paa den opdagede jeg Naturen og dansk Bondeland. Paa Turens anden Dag laa jeg ved Middag i en blomstertæt Grøft, Himlen var høj og blaa, Solen bagte og straaede, det summede og sitrede rundt om mig, og et Stykke borte saa jeg Karle og Piger læsse Høstvogn. Det kunde ikke tænkes simplet og mere elementært, jeg havde kun ikke set det, ikke oplevet det før. Det gik mig, som det saa mange Gange er gaaet mig i mit Liv — maaske gaar det alle andre paa samme Maade —, Indtrykkets Styrke var mig ikke straks bevidst, det var, som om det skulde have Tid til at omsættes i mig, brede sig, blive Del af mig. Men da dette var foregaaet, rakte det vidt og langt.

Navnlig paa Rejser hænder det jo en ofte saaledes, at hvad der i Øjeblikket kun synes at paavirke en lidet, vokser i en, lever. Engang fæstede mit Øje sig, uden at jeg i Grunden tænkte derpaa, paa det lidet mærkelige: en Bonde, der bag sin Plov gik Stykket op, vendte, gik tilbage, langsomt, ene paa sin Mark. En lang Tankerække, en Fordybelse i Forskellen mellem Bondens og Byboens Væsen og Væren blev Følgen; jeg havde faaet Anskuelsesundervisning, et Minut, men det virkede varigt. En Bonde, ene mellem sin Jord og Himlen over ham, gaar i Skridtgang, med kun ét at passe og i sine egne Tanker. Byder disse ham intet, da bliver der intet, og en forskelsløs Stupiditet bliver Artens Mærke; men dersom han tænker, hvilken Ro til at fordøje bliver der da ikke, hvilken Fæstnelse, Sikkerhed, Støthed, hvilket Fond af Kraft hos den Bondebefolkning, der indvandrer til Byerne, til Fornyelse af en Byslægts forhastede, sammenstykkede, uegne Tankevirvar.

Deri har jo de moderne Æstetikere Ret, at en kun forbigaaende Oplevelse i en Digters Liv kan blive et Motiv, der atter og atter varieres, er nok til at befrugte hans Fantasi til mangehaande, som det er hans Evne at give plastisk Form. Og det er jo saare fristende at søge dette oprindelige Motiv. Men omvendt, netop fordi der skal saa lidet til, hvor er det ikke svært at finde det rette, og hvor let vil man ikke vildledes. En tyveaarig ung Mand skulde engang bringe en Besked til en tilrejsende her i Byen, som havde lejet sig ind et Sted.

Da den unge Mand ringede paa, lukkede den fremmedes Datter op. Det mødte ham saa overraskende, og hun forekom ham saa smuk, at han mærkede, han blev forvirret og blev det dobbelt, da nu hun rødmede. Vekselvirkningen varede kun nogle Øjeblikke, han fik sagt sin Besked og saa' hende ikke mere. Men han skrev Digte om hende. Om disse nu, i Stedet for at være forsvundne fra Jordkloden, med Rette havde levet, hvem havde saa fundet „Genstanden“? Der er flere Æther-svingninger mellem Himmel og Jord, end Æstetikerne drømmer om.

TREDJE KAPITEL

„HALVFJERDSENERNE“

I

FILOSOFIKUM. — RASMUS NIELSEN OG BRØCHNER.

STRAKS efter examen artium gik jeg ud til Professor Edv. Holm for at spørge ham til Raads om Studieplan. Jeg vilde helst studere Historie, men mente paa den anden Side, at et „Brødstudium“ var nødvendigt. Prof. Holm løste Problemet hurtigt og godt: „Tag statsvidenskabelig Eksamen, den kan maaske skaffe Dem noget at leve af, og faar De virkelig Interesse for Nationaløkonomi, da saameget bedre for et historisk Studium, vi mangler Historikere med økonomisk og statistisk Uddannelse.“ Og derved blev det.

I de 3¹/₈ Aar fra August 1871 til December 1874 fik jeg ret meget fra Haanden. Jeg tog Kursus i Stenografi og i Dans, dog kun med middelmaadige Resultater, jeg læste adskillig dansk og fremmed æstetisk Litteratur, jeg spillede meget l'hombre, og jeg underviste 2 à 3 Timer hver Eftermiddag i forskellige Hjem i Skolefagene, hvad

der kedede mig skrækkeligt. Desuden tog jeg Filosofikum i Sommeren 1872, statsvidenskabelig Eksamen i Sommeren 1874 og indleverede i December s. A. en Besvarelse af Universitetets statsvidenskabelige Prisopgave om de danske Sparekasser, for hvilken jeg fik et „særdeles hæderligt accessit“. Da jeg var færdig med alt dette, var jeg 20³/₄ Aar gammel og ventede nu paa, at „something should turn up“.

Til Filosofikum hørte jeg, uden at benytte Manuduktør, Professorerne *Rasmus Nielsen* og *Brøchner*. Den første gjorde et noget aflægs Indtryk, om end hans brede Ansigt med de store Træk endnu prægedes af Aand, Tænkning og Humor. Men hans Forelæsninger gav mig et meget ringe Udbytte. Det var en ordrig Dialektik, uden Hold, og der sikkert fik Tag i de færreste; de ansporede end ikke til egen Videretænkning, hvor nært det end laa netop for vor gærende Alder at sysle med Problemerne om „de første og de sidste Ting“. Til Eksamen lærte jeg vore Pensa mekanisk udenad.

Anderledes med *Brøchner*. Hans Skikkelse var sluttet, næsten elegant, hans Ansigt fint, skarptskaaret, maaske ogsaa paavirket af den Sygelighed, der snart lagde ham i Graven, hans Stemme, der for mine Øren lød noget dialektfarvet, var lavmælt og behersket, hans Sprogform altid vejet og jævnlig polemisk. Grundlaget for hans Forelæsninger (i Propædeutik) var hans „Filosofiens historiske Udvikling“, en Bog, der baade gennem Form og Indhold stillede store Krav til vort Selvarbejde, men

den blev en virkelig Introduktion for os, saa godt Alder og Tid tillod det, til Kendskab til Tænkningens Historie. Noget besynderligt bliver der dog altid for den unge, baade i det filosofiske og i andre Fag, og maaske mest i førstnævnte, naar man lærer om det ene Systems, den ene Doktrins Afløsning af næste System eller Doktrin, indtil man lykkeligvis har naaet det rette og endelige netop i den Lære, som man nu modtager.

Kun en enkelt Gang kom jeg i direkte Berøring med Prof. Brøchner, men hans Personlighed og hans Forelæsninger paavirkede mig dog stærkt, og naar jeg hørte ham bruge en Vending som den: „den vulgære Maade at dyrke sin Gud paa: paa bestemte Tider og bestemte Steder at fremsige bestemte Bønner“, da var jo atter her — som en direkte Fortsættelse af Kr. Møllers indirekte Udtryksmaade — alt kirkeligt dømt, var med en Haandevending, et Kast fejet af Vejen.

II

STATSVIDENSKABELIGT STUDIUM. — N. C. FREDERIKSEN.

For de statsvidenskabelige studerende betød kun Professor *N. C. Frederiksen* noget. De juridiske Fag læstes hos Manuduktør efter Bøger og Kollegiehæfter, hvilke sidste gik fra Haand til Haand, uden at man kendte den oprindelige Koncipist, og af Professorerne i Nationaløkonomi var Wm. Scharling som Lærer uskikket til at

indgyde en nogen Interesse for Faget. At give Liv og Fart var N. C. Frederiksens Sag.

Hvor var denne Mands Skæbne ikke besynderlig! Af god og velhavende Byrd, gift med D. G. Monrads Datter, i en ung Alder Professor og Folketingsmand, maatte han (i 1877) 37 Aar gammel forlade Landet efter Sammenbruddet af en aarelang økonomisk Virksomhed, der den hele Tid var ham overmægtig, og hvis sidste Faser var Svindel. Forklaringen hertil maa vel søges i Anlæg, Temperament, overdreven Selvtillid, fremmet ved tidlig Medbør. Men ved Siden deraf maa der regnes med den stærke Opgangsperiode i Begyndelsen af 70'erne, der ogsaa i Udlandet førte mange for vidt og til Ruin, da Omsvinget kom. Sidst, ikke mindst, maa man have Frederiksens Doktrinarisme i Minde, der ikke blot gjorde hans Teorier yderst ensidige, men ogsaa bragte ham til at overse Nødvendigheden af i det praktiske Liv at tage Maal af, hvilke Midler hvert enkelt Øjeblik stillede ham til Raadighed til Realisationen af hans Planer. Da han var rejst herfra, grundede han i Amerika en umaadelig Landsalgs-Forretning, som ligeledes tilsidst endte med, at han maatte flygte fra Landet; men sent i sit Liv forklarede han i et dansk Tidsskrift, at Grunden til, at det gik galt derovre, var kun, at den Kapital svigtede, hvormed han skulde have betalt det Land, som han i stort Maal havde solgt til andre! Han var virkelig et Stykke af en dansk John Law og anede til sin Død ikke, at han var Svindler.

Som Lærer var han, gennem sine Bøger, trods deres Flygtighed, deres Uorden og deres Unøjagtighed, i høj Grad inciterende. Den livlige Stil, de mange hastigt hensatte Indfald og Ideer gav Lyst til Læsning og Tilegnelse. Men hans Teorier var lidet originale, de sidste Udløbere af den „liberale“ Nationaløkonomi, og en Sætten sig ind i, endelige en Bearbejdelse og Videreførelse af det nye i Videnskaben, der netop da med Styrke overalt brød frem, laa ham fjærnt, han havde hverken Tid eller Lyst dertil. Hans Forelæsninger gik saaledes for sig, at han kom ret sent, foer op paa Katedret og staaende i skraa Stilling, med Blikket ud mod Universitetsgaarden, gav en eksempelrig, men usystematisk Redegørelse for det valgte Emne, alt i flyvende Fart. Hans Eksaminatorier var prægede af samme Il, men hans store Elskværdighed, hans Kendskab til mange Ting og hans selvfølgelig overlegne nationaløkonomiske Indsigt gjorde dog disse Timer baade fornøjelige og lærerige.

Han viste mig Tillid, for megen. Det var ham ægte ligt, da jeg havde læst et Aar Nationaløkonomi, at forlange af mig, at jeg skulde skrive nogle Artikler i et dengang udkommende Frihandels-Ugeblad. Jeg bad mig fritaget, men uden Nytte. „Det kan De sagtens, Sagen er jo klar, skriv bare løs!“ Og jeg skrev, udstyrende mine Artikler med Citater af Bastiat, Molinari og anden frisk Læsning, og N. C. Frederiksen var fornøjet. Derimod skred desværre den økonomiske Udvikling, teo-

retisk og praktisk, upaavirket hen over mit Indlæg i Sagen.

Jeg skylder N. C. Frederiksen, at han satte mig ind paa Rendebanen. I Foraaret 1875 sendte han en Dag Bud efter mig. Han boede paa Jærnbanehotellet, og da jeg kom op, sad Kryger-Bevtoft hos ham, hvem jeg fik Lov at hilse paa og tale lidt med. Saa sagde Frederiksen til mig: „Fenger (den tidligere Læge og Minister, dengang Borgmester i København) spurgte mig idag i Folketinget, om jeg kendte en ung statsvidenskabelig Kandidat, der kunde begynde at gøre noget københavnsk Statistik og saa maaske arbejde den op til at blive til noget. Jeg kunde have nævnt flere, men saa havde Fenger glemt dem alle, derfor nævnede jeg kun Dem. De kan gaa op til ham imorgen“. Naturligvis følte jeg, hvad disse faa, hurtigt sagte, Ord betød, og hvad de kunde føre til, og jeg gik fra ham, fuld af Taknemmelighed.

En Vinteraften i 1890 sad jeg med min Hustru i vor Dagligstue paa Østerbro, da det ringede paa Døren. Hvem kunde det være? Klokkeren var over 10. Der blev lukket op, og jeg hørte en Stemme, som jeg i mangfoldige Aar ikke havde hørt, udsende et „Er Hr. Rubin hjemme?“, og omtrent i samme Øjeblik stod N. C. Frederiksen i vor Stue. Jeg forestillede ham for min Hustru, der med velsignet Koldblodighed skilte ham fra den tilsnede Pelshue og Frakke og spurgte, om Professoren havde drukket The. Nej, det havde han ikke,

vi fik dækket op, og han sad hos os til Kl. 2. Da han var gaaet, var min Hustru noget fortunlet. Jeg havde fortalt hende meget om ham, og hvad jeg skyldte ham, men hun havde jo ogsaa erfaret, at han to Gange havde rømmet, først fra Danmark, saa fra Amerika, og danske Bekendte af os i Amerika havde meddelt os om den frygtelige Forbitrelse mod ham derovre. Nu sad han timevis og forklarede, at var han ikke blevet syg i sin Tid herhjemme, og var det og det Tog kommet tidsnok til Chikago, saa var alt gaaet godt: rene Tilfældigheder havde baade her og der været afgørende for hans Skæbne. Dog interessant havde det været at høre paa, meget lærerigt flød ind imellem, men at Manden ikke var fuldt tilregnelig, var jeg ganske paa det rene med.

I senere Aar traf jeg ham jævnlig, men han var utilfreds med mig, jeg var ham ikke ortodoks nok, ja maa-ske lige ud frafalden. Jeg svarede saagodtsom aldrig, skønt hans Ord kunde være ret voldsomme. Kun en eneste Gang, i Studentersamfundet, sagde jeg, at Livet var jo til at lære i, men jeg fortrød forresten, da jeg havde sagt det. Noget andet fortrød jeg dog endnu mere. N. C. Frederiksen havde naturligvis, objektivt set, megen Skyld, og i Forhold hertil behandledes han baade offentlig og privat mildt og godt herhjemme. Men han selv mente, han blev krænkert. Han fortalte, at han en Gang havde truffet Julius Lange i en Baad paa Themsen og da havde tilbudt ham at skrive i „Letterstedtske Tidsskrift“, som Lange den Gang var Redaktør af, men

havde faaet det Svar: „Hvor kan det dog falde Dem ind, at vi kan have Deres Navn i et saadant Tidsskrift?“ Det var ogsaa haardt sagt, men Frederiksen vidste ikke, at naar vi fik Artikler af ham til „Nationaløkonomisk Tidsskrift“, krympede vi os ved at tage dem og maatte gøre deres konfuse Indhold læseligt, og at Hørup ved „Politiken“ bar sig ligesaadan ad med, hvad han fik tilsendt, og som han ikke nænnede at lade gaa i den Papirkurv, hvor det hørte hjemme.

Dog nu vilde Ulykken, at ligesom Frederiksen havde været i Frankrig og solgt Obligationer til den Amager-Jærnbane, han ikke havde Koncession paa, hvad der paany havde bragt hans Navn i Folkemunde, skulde „Nationaløkonomisk Forening“, som han var Medstifter af, holde 25 Aars Jubilæum, November 1897. Han var her i Byen, men kunde han indbydes med til Festen? Bestyrelsen, af hvilken jeg var Medlem, mente nej; ingen vilde ham noget ondt, men kunde en nationaløkonomisk Forening holde Fest, med officielle Repræsentanter for Regering og Rigsdag, og med en „officiel“ Plattenslager som Hædersgæst? Vi var enige om det umulige heri, hvor pinligt Forholdet end var os. Senere erfarede jeg, at det var gaaet Frederiksen overordenlig nær at være bleven behandlet saaledes af gamle Kolleger og Elever, og, som sagt, jeg fortrød det. Korrekt bar vi os ad, men hvad —, Foreningens egenlige Stifter havde han dog været, og vidste alle hans senere og nuværende Skæbne, saa vidste ogsaa alle hans tidligere, vi var jo mellem os

selv, bekendte i Hob, og ingen havde gjort os noget eller taget fejl af, om vi havde vist den haardt prøvede Mand „den sidste Ære“.

Dette skete, da vi fulgte ham ud paa Lyngby Kirkegaard i November 1905.

III

ANSÆTTELSE SOM KOMMUNAL STATISTIKER OG SOM SEKRETÆR VED UDVALGET FOR FÆSTNINGSTERRÆNETS REALISATION. — C. E. FENGER. — „KONTOR FOR KOMMUNENS STATISTISKE ARBEJDER.“

Da jeg kom op til Fenger i hans Magistratskontor Dagen efter at have været hos Frederiksen, gjorde han mig kun nogle faa, næsten spøgefulde Spørgsmaal, hvoraf det sidste var, om jeg stod i Vejviseren. Hertil kunde jeg lykkeligvis svare ja — som „Kandidat“ havde jeg jo Adgang dertil —, og kort efter ansattes jeg, med Gage fra 1. Maj 1875. Mit Arbejde var af dobbelt Art: jeg skulde forberede et Hæfte, indeholdende statistiske Data om København, og jeg skulde være Sekretær ved det Udvalg af Magistratsmedlemmer og Borgerrepræsentanter, som det var overdraget at „realisere Fæstningsterrænet“, det Terræn mellem Voldgaderne og Søerne, som Staten havde solgt til Kommunen i 1869. Sagernes Tilrettelæggelse for Udvalget og Ekspeditionerne foregik igennem Magistratens 2den Afdelings Sekretariat, og her fik jeg, for min Sekretærvirksomheds Vedkommende, min Plads.

Til at beklæde denne var det næppe muligt at have færre Betingelser end dem, jeg sad inde med. Naar Byggesagførerne forhandlede med mig, om den eller den Grund egnede sig til en Bygning af den eller den Størrelse, eller om den kunde formindskes eller forøges med et Hjørne, eller de spurgte om, hvor langt der skulde graves for at naa fast Bund, eller jeg skulde gennemse Udkastet til Auktionskonditioner eller affatte Svar om Priser og andre Betingelser ved Salg underhaanden, eller jeg endelig skulde gennemlæse Skøder og Panteobligationer, da havde jeg til Raadighed den civilretlige Jura, jeg havde lært til statsvidenskabelig Eksamen, ingen Praksis og en Forstand paa Grunde eller paa Rids af Grunde eller paa Bygningsvæsen som Barn i Moders Liv. Sandt nok, jeg arbejdede jo ikke paa egen Haand, Udvalget, Sekretariatets Embedsmænd, Økonomikontoret foretog naturligvis den virkelige Behandling af Sagerne og havde det egenlige Ansvar, men jeg var dog Mellemliddet, modtog Henvendelser, skulde referere i Udvalget, og jeg maatte passe paa som en Smed for ikke i, hvad jeg talte eller skrev, at røbe min Ukyndighed. Naa, man kan jo lære en Hest at danse, og det lykkes mig at holde mig oven Vande. Men det var en stræng Tid, ikke paa Grund af Arbejde, men paa Grund af Skoledrengefølelsen af i næste Øjeblik at kunne blive hørt i en Lektie, som man vidste, man var i høj Grad usikker i. Dog, i den Tid jeg var Sekretær, indtil Udgangen af 1876, da Statistiken alene blev min Domæne,

lærte jeg unægtelig meget, der er kommet mig til Gavn i mit senere Liv. Mest værdifuldt var det dog maaske, at jeg lærte, ikke at give tabt overfor Vanskeligheder.

Senere har jeg mangen Gang paa min Vej i Frederiksborggadekvarteret tænkt som Drejermesteren — han kom paa Bryllupsvisit, tog en af Stolene og vendte Benene paa den i Vejret med de Ord „de Ben har jeg gort“ —, „den Grund har jeg solgt“, og jeg har husket Prisen. Men da Købmandshandelen stod paa, var den ikke saa lystelig for mig.

Udvalget bestod af to Borgmestre, Gehejmeetatsraad Fenger og Konferensraad Ehlers, og to Borgerrepræsentanter, Professor Julius Thomsen og Direktør i Østifternes Kreditforening, Overretsprokurator Herforth. Det var jo delvis fremragende Navne og alle fire dygtige og indsigtfulde Mænd. De var desuden kendte som myndige Mænd, Jul. Thomsen ikke lidt selvbevidst, ogsaa i sin ydre Optræden, Ehlers ret stædig. Men de bøjede sig dog for Fenger, Udvalgets Formand.

Naar *Fenger* havde lagt en Sag for, noget bredt, docerende, med en Argumenttrække, i hvilken Selvfølgeligheder og det omdisputerlige fulgtes saa broderligt, at videre Tale om Tingen syntes ganske overflødig, da var det, som naar et Dækken kastes over Hovedet paa en Hest, der begynder at vise Uro — mens den lempeligt kæles for, falder den under Dækkenet lidt dirrende til Ro —, og med affabel Mine kørte Fenger, efter at have

dikteret mig Resolutionen, videre til den næste Sag paa Dagsordenen.

Kun én Undtagelse husker jeg, men den bekræftede ogsaa Regelen. Spørgsmaalet var om, til hvilket Firma det skulde overdrages at lave Gitteret til Ørstedsparken. Fenger holdt paa Firmaet A, de andre mentes at foretrække B, men de fik ingen Luft for deres Opposition, og jeg ansaa egenlig Sagen for afgjort, da der i det samme kom en Raadstuetjener ind og meldte, at der var en Herre, der i en Sag af Vigtighed bad om ét Øjeblik at maatte tale med Gehejmeetatsraaden. Fenger gik ud, og knapt var Døren lukket, før Ehlers mumlede: „Jeg synes, vi skal tage B“, de andre nikkede, og da Fenger kom tilbage, sagde Ehlers ganske kort: „Vi mener, at Gitteret dog er i de bedste Hænder hos B“. Fenger saa' sig om, var straks paa det rene med, at Slaget var tabt, og med Bemærkningen „som de Herrer vil“, var Sagen færdig. — Da Czar Nikolaj I af Rusland engang havde faaet Ordre af sin Læge til at lade sig „ælte“ paa Ryggen for at blive af med noget Gigt, rekvirerede han to Grenaderer fra Berlinerhoffet. Han var nemlig, forklarede han, fuldkommen sikker paa sine Undersaatter Ansigt til Ansigt, men mente sig mindre tryk, naar han vendte Ryggen til dem. Det er ogsaa baglængs, en Dyretæmmer forlader Buret.

Herforth var det Medlem af Udvalget, der mest repræsenterede Borgerskabet, men tillige repræsenterede han rigtignok ogsaa af og til sig selv. Hvis nemlig en

Køber af en Grund paa Fæstningsterrænet havde ham til Sagfører, foregik Sagens Forbehandling paa Prokurator Herforth's Kontor, dens videre Behandling i det Udvalg, hvor Borgerrepræsentant Herforth sad, medens senere Prioritetsforholdene ordnedes med Direktør Herforth i Kreditforeningen. Jeg tror iøvrigt ikke, der skete noget ondt derved, og hver Tid har jo sine Skikke. — Min Fader havde nogle Aar før sin Død købt en Ejendom paa Gammelmønt, som min Moder beholdt. Engang i 70'erne var der en Nat udbrudt Ild i Kvistetagen, med ret ødelæggende Følger. Et Par Dage efter sendte Moder Bud til Etatsraad, Tømrermester *Blom* for at tale med ham om, hvad der skulde foretages. Jeg sad i Stuen den Morgen, han kom, og paahørte følgende Ordskite: „God-dag, Hr. Etatsraad!“ „Ikke Etatsraad, lille Frue, her kommer jeg som Tømrermester“. „Ja, jeg vilde jo gjerne bede Dem se, hvad der endnu kan bruges af Kvisten paa Gammelmønt, og hvad det nye vil koste; jeg skal jo ogsaa give Assurancen Besked“. „Nu skal jeg sige Dem noget, Fru Rubin, det kan De roligt altsammen lægge i min Haand. Jeg er jo selv Direktør i Assurancen, saa naar jeg nu laver Dem en ny Kvist for den brændte, véd vi altsaa paa Assurancen, hvad Erstatning De skal have, og saa har De ingen Besvær hverken med det ene eller det andet“. Og saaledes blev det.

I det hele og store var Fenger nationalliberal, dog med et Stænk til venstre. Kommunens Sagfører ud-

talte engang i en Skrivelse til Magistraten, i Anledning af at Socialdemokraterne ønskede en Grund paa Fæstningsterrænet, at det næppe vilde være rigtigt af Kommunen at sælge Grund til en Forening af den Art. Ved saadanne Lejligheder kom Fenger i sit Es. Med sin dybe, korte Haahaa-Latter gjorde han et medlidende Skuldertræk og paabød Sagens Fremme. Socialdemokraterne fik Grunden til deres Forsamlingsbygning i Rømersgade.

Men nationalliberal var Fenger ved sin Alvidenhed og sin Ufejlbarhed. Jeg tror virkelig ikke, der var det mellem Himmel og Jord, som han ikke mente at vide Besked om, og at tage fejl var for ham utænkeligt. Ganske vist nødtes jeg engang til at gøre ham opmærksom paa en Fejltagelse, men Resultatet blev ogsaa ejendommeligt. Jeg viste ham en statistisk Tabel, jeg havde udarbejdet, og som han havde ønsket til Gennemsyn. Jeg stod bag hans Stol og saa' ned paa Papiret over hans Skulder. Da han havde set lidt paa Tallene, sagde han: „300 ialt i 1873, 310 og 60, altsaa 370, i 1874, det er en Tilvækst paa 70, det er meget interessant“. Jeg blev lidt nervøs og sagde tøvende, ja, men Gehejmeetatsraaden skulde vist trække de 60 fra de 310. „Saah —, naa ja, nu ser jeg det. Ja, saa bliver det 310 minus 60, det er 250. Det er en Tilbagegang paa 50. Det er ogsaa meget interessant“.

Den statistiske Del af min Virksomhed fulgte Fenger især i de første Par Aar med Opmærksomhed. Til det

første Hæfte af „Statistiske Oplysninger om København“, der udkom i Efteraaret 1876, forelaa meget faa udenlandske Forbilleder og intetsomhelst ordnet Materiale for København, alt maatte samles gennem allehaande trykte og utrykte Beretninger og direkte Henvendelser til Institutionerne, og jeg var ene om Arbejdet. Men Fenger fulgte med deri, efterhaanden som Arbejdet skred frem, og var han knap med Ros, betød paa den anden Side „det er godt“, at han var særlig tilfreds med en Tabel eller et Afsnit. Da Hæftet var udkommen, fremkom der fra Stadens Bogholder — der, sammen med flere andre af Embedsmændene, saa skævt til, at et ganske ungt Menneske halvt om halvt blev gjort til en Slags Kontorchef — et skriftligt Angreb derpaa, som han leverede Fenger. Det centrale i Angrebet var, at samtlige mine Procenter for Københavns Tilvækst fra Folketælling til Folketælling var fejle, for smaa. En Dag viste Fenger mig Skrivelsen, og idet jeg kastede Øjet derpaa, sagde jeg til ham: Bogholderen kender aabenbart ikke Formlen for Rentesrenteberegningen og véd ikke, at den her maa bringes i Anvendelse. Nej, sagde Fenger, haa-haa-haa, det véd han intet om, man er i det hele ikke litterær i Magistraten. Fenger havde den største Respekt for den daværende kommunale Embedstands dansk-juridiske Viden og store Rutine, men hvad den vidste og interesserede sig for derudover, regnede han for meget lidt, og han karakteriserede den ofte ved den snurrige Spydighed, at den var „ikke litterær“.

Et alvorligere Angreb fremkom nogle Aar efter. I 1879 forberedte jeg Folketællingen af 1880 for København som Del af den almindelige Folketælling for hele Landet. Jeg opstillede da de Rubriker om Boligforholdene og om Ægteskabsforholdene, som senere blev Grundlaget for vor første udførlige Boligstatistik og for Westergaards og min Ægteskabsstatistik. Udkastet sendtes til Skattekontoret, der gennem Rodemestrene forestod Tællingen, og Kontorets dygtige, gamle Chef, Kancelliraad *Bech*, tilskrev da Fenger, at Magistraten ikke kunde være bekendt at sende de upassende, nærgaaende og unyttige Spørgsmaal ud til Befolkningen, der rimeligvis ogsaa vilde lade Rubrikerne staa tomme. Jeg fik Skrivelsen til Besvarelse og maatte indrømme, at navnlig Ægteskabsspørgsmaalene — hvornaar sidste Gang gift, hvormange Børn og hvormange deraf døde i sidste Ægteskab — var nye paa inden- og udenlandske Folketællingsskemaer, men Besvarelserne, sammenholdt med Skemaernes øvrige Oplysninger, vilde saa ogsaa give os et enestaaende og fortrinligt Materiale til videnskabelig Belysning af vigtige Befolknings- og sociale Forhold. Jeg fremsendte Skrivelsen, ængstelig paa Grund af den paagældende Embedsmands Autoritet, og fordi jeg indsaa, at den almindelige Opinion vilde give ham Ret, men hvor glad blev jeg ikke, da Fenger nogle Dage efter sendte Bud efter mig og denne Gang med megen Alvor sagde: „Hvis man aldrig vover sig til noget nyt, sker der intet nyt. Følg Deres Vej, Rubin, jeg vil ikke

være den, der lægger Dem Hindringer i Vejen“. Skemaerne kom ud, mødte nogen Opposition og nogle Løjer i Pressen, men Befolkningen svarede, og vi fik et grundlæggende Materiale tilvejebragt.

Fra 1877 fik jeg kun med Statistiken at gøre. Fenger tilvejebragte et Kontor ved at lade en Vinduesniche i en af Raadhuskældrene ommure — det besynderlige Rum eksisterer endnu —, udenpaa Døren fik jeg malet „Kontor for Kommunens statistiske Arbejder“, saa at der dog blev en Embryo til et kommunalt statistisk Bureau, og indeni Rummet, tidt med Lys hele Dagen, sad vi til Tider op til et halvt Dusin Mennesker. Thi til de Arbejder, som vi nu havde for, maatte jeg have og fik Medhjælpere. Da denne Form for Virksomheden begyndte, sagde Fenger til mig: „Nu faar De, saa ung De er, Folk under Dem. Hvis De vil være sikker paa, at alle arbejder, saa kom først, gaa sidst og forlad, saa vidt muligt, ikke Kontoret i Mellemtiden“. Læresætningen var ægte Fengersk i sin tilsyneladende Banalitet, men jeg har altid senere med Nytte fulgt den erfarne Mands Raad.

Fenger var Borgmester indtil 1883. I sine senere Aar blandede han sig kun yderst sjældent i mine Arbejder, men naar han nu og da kaldte mig op, var det mig klart, at det mest var for at passiare med mig. Jeg var ham som en Repræsentant for den Ungdom, som han gjerne vilde vedligeholde Forbindelsen med, og han fortalte mig meget fra sin egen tidligere statistiske Virk-

somhed, ogsaa fra sin Lægetid, sjældent fra sine politiske Oplevelser. Han var vistnok ikke troende, men paa Grund af sin Familjes nære Forhold til Kirken kirkeligt interesseret. I en Strid dengang mellem Martensen og Monrad stod han ubetinget paa sidstnævntes liberale Standpunkt. Æstetik interesserede ham ikke meget, og det gjorde en forbløffende Virkning paa mig, da han engang omkring 1880 sagde til mig: „De maa ikke tro, jeg fordømmer den nyere æstetiske Litteratur, jeg har med virkelig Anerkendelse læst flere Ting af Goldschmidt“. — Ja, dengang blev jeg halvt forbauset, halvt forarget. Naar jeg nu tænker paa, at jeg desværre er omtrent bar og blank overfor det tyvende Aarhundredes danske æstetiske Litteratur, har altsaa Fenger, der var født 1814, endda fulgt bedre med i sin Tid, end jeg i min.

Fenger forsøgte allerede i 1879 at faa min Stilling fæstnet — jeg var kun lønnet ved Bevillinger fra Aar til Aar paa Budgettet — ved at foreslaa et egenligt kommunalt statistisk Kontor oprettet, men Magistraten gik imod. Dette gentog sig paany i 1882, og nogle af Magistratens Medlemmer sagde mig da aabent, at Fengers Magtomraade ønskede man ikke at udvide med et nyt Kontor. I det hele samlede der sig baade i Magistrat og Borgerrepræsentation mere og mere Uvilje mod den Mand, der var et Hoved højere end dem alle, men ganske vist meget egenraadig. Ved et Fald paa Gaden blev han legemlig svækket, og en ham underordnet Em-

bedsmands Uredelighed benyttede man til at kaste sig over ham. Den halsende Meute fik Overtaget, og han trak sig tilbage i 1883.

Da jeg sidste Gang var hjemme hos Fenger paa et Besøg, gav han mig Lov til at vælge af hans national-økonomiske Bøger, hvad jeg ønskede. Jeg har en Adam Smith, en Malthus o. a. af hans Bogsamling, og jeg har det Mæcenatseksemplar af Kaysers berømte Selvmordsafhandling, som Forf. i sin Tid havde foræret Fenger. En saadan Bog har for mig noget symbolsk: den er gaaet fra Haand til Haand, fra Slægtled til Slægtled. Den yngste af „de gamle“, som jeg har kendt, Gehejmeraad *Vedel*, der døde 1911 i sit 88de Aar, sendte mig i 1895, efter at „Frederik VI's Tid“ var udkommet, et indrammet Fotografi af L. N. Hvidt, som denne havde foræret Krieger, efter hvem Vedel havde faaet det i Arv, og som jeg nu altsaa fik som Gave af Vedel. Der er en „Haand i Haand“ ved sligt, der knytter Leddene i Slægtskæden til hinanden.

IV.

HALVFJERDSEKSTENS OPPOSITIONSPARTIER OG DISSES INDBYRDES FORHOLD. — POLITIK. — TOPSØE. — TAUBER OG HALL. — SOCIALDEMOKRATIET.

De første Aar af 1870'erne er i dansk offentligt Liv mærkede ved Dannelsen af „det forenede Venstre“,

Socialdemokratiets Optræden og Georg Brandes' første Forelæsninger ved Københavns Universitet. De tre Foretelser havde det fælles, at de var i Opposition til de herskende Forestillinger om, hvad der var ret og rigtigt i vort offentlige Liv. Topsøe betegnede engang de heterodokse Litterater som „Intelligensen uden Støvlesaaler“, i Sammenhæng hermed havde Venstrebønderne, efter Byboernes Forestilling dengang, maattet betegnes som Støvlesaaler uden Intelligens, medens Socialisterne maatte antages hverken at have Intelligens eller Støvlesaaler. Kunde dette sættes som Skelnemærker mellem de tre Oppositionsdelinger, saa maatte Formaålet for Litterater, Bønder og Socialister, efter den herskende Opinions Udtalelser, nærmest kunne angives som: at ville afsætte Vorherre, ville afsætte Kongen og ville afsætte Kapitalen, slemt, værre, værst. Imidlertid gjorde Hovedstadspressen, der saagodtsom helt igennem var „højre“ — Provinspressen kendte jeg ikke — ikke altid Forskel imellem Oppositionens Delinger; da en Venstremand maatte anses for en halvgaen Socialist, og en Socialist for en fuldblods Fritænker, saa laa det ikke fjærnt til Tider at tage dem alle i én Opvask, at øge Skræmselen ved enhver af Retningerne ved at vise hen til dens frivillige eller ufrivillige Kompagniskab, en samlet Hob af statsopløsende og samfundsforstyrrende Elementer.

Selvfølgelig var der i alt dette meget af Taktik fra Førernes Side, men for den store Mængde syntes Sagen virkelig at forholde sig, som det blev sagt den. I Løbet

af de mange og stride Kampaar blev det jo ogsaa tildels rigtigt med „Kompagniskabet“, fælles Fjende frembringer Modstandernes Alliance. De dybe og højst reale Mod-sætninger mellem de „allierede“ ophørte naturligvis ikke dermed at eksistere og skaffede sig forbigaaende Udslag under selve Kampen, varige efter denne. Men Kamp-fællesskabet satte dog sine Mærker af Betydning: der er næppe Tvivl om, at det har bidraget til større gensidig Forstaaelse og Taalsomhed herhjemme baade mellem de forskellige Aandsretninger og de forskellige sociale Op-fattelser end i mange andre Lande, og end Tilfældet vilde have været uden et saadant langvarigt Vaaben-broderskab.

For mit personlige Vedkommende var jeg i 70erne ikke særlig politisk interesseret. Jeg fik Sympati med Venstre, fordi jeg ikke havde det med Højre. Det sikre var, som foran omtalt, at jeg ikke var nationalliberal — Hovedstadens Farve —, og jeg derfor ikke som saa-mange andre behøvede at „omvende“ mig for ikke at lade mig retlede af „Fædrelandet“, „Dagbladet“ og „Dags-telegraf“, hvis Art af Polemik i høj Grad frastødte mig. Jeg kunde heller ikke indse, hvad Ulykke der var i, at ogsaa Venstreførerne stedtes til Andel i Landets Regering, hvad der i Reglen omtaltes som noget rent utænkeligt, og jeg kunde min Historie godt nok til at vide, at naar de samme Folk, der havde prist Bøn-derne i høje Toner, nu betragtede dem som menige af anden Klasse, da betød det blot, at Magthaverne „trak

Stigen op efter sig“ som i det franske Julikongedømmes Dage og muligvis med lignende Slutresultat. Alligevel, stærkt interesseret i de politiske Begivenheder var jeg ikke; der var jo ogsaa saa umaadelig længe til, at jeg selv kunde blive Vælger. Naar jeg undtager det i flere Henseender betydningsfulde Valg i 1876, bevarer jeg intet særligt Indtryk af Valgdagene i 70erne, om jeg end naturligvis hver Gang pligtskyldigst var henne ved en af Valghandlerne, endogsaa engang i 1ste Kreds som Referent for „Berlingske“.

Jeg husker 1876, fordi det samlede Valgresultat bragte Venstre en stor Sejr, hvad der vakte endel Sensation i København, og fordi særlig Socialisterne, hvis Vælgertal man hidtil ikke havde ment for Alvor at maatte regne med, mødte op med over 1000 Stemmer i Københavns 5te Kreds for Louis Pio mod C. St. A. Billes 2000 Stemmer. Ved dette Valg stillede ogsaa Professor *W. Scharling* sig første Gang som Fengers Afløser i Københavns 4de Kreds. Jeg var henne ved et af Vælgermøderne forinden, hvor det gik ret larmende til. I 1873 havde Professor Matzen paa Universitetet lanceret sit haarrejsende Juristeri om Ordet „vedtagen“ i Grundlovens § 49, hvorved der bl. a. skulde banes Vej for provisoriske Finanslove — „en Fortolkning uden sund Sans“ sagde N. C. Frederiksen om den paa et Eksaminatorium —, og Spørgsmaalet om saadanne Love beskæftigede Sindene mere og mere. Professor Scharling blev ustandselig interPELLeret, om han vilde gaa med eller mod en

provisorisk Finanslov, men han undveg lige saa ustandseligt et direkte Svar. Jeg sad ved Siden af Topsøe, der sagde til mig: „Jeg kan ikke begribe, man lægger en Mand Hindringer i Vejen, naar han allerede gider gaa ind i det offentlige Sjøv“. Ytringen var mig dengang paa-faldende, fordi dens Blaserthed ikke passede med Topsøes ret kraftige Fanatisme i „Dagbladet“. Først senere indsaa jeg, at Topsøe holdt af at føre en Slags Dobbelttilværelse: Redaktørens, uden Forbehold, paa sit Redaktionskontor, Ræsonnørens, ud fra de samme Grundstemninger, men mindre „tragisk“, hjemme ved det private Skrivebord.

Topsøe var en Goldschmidtsk farvet Novellist, der har skrevet yndefulde Ting. Han blev ikke anerkendt i den modsatte Lejr, men Uretten var paa hans Side, thi han havde et stort og indflydelsesrigt Blad til sin Raadighed — Modparten var, praktisk talt, uden Vaaben —, og han benyttede Bladet skaanselløst. Magten forpligter, især overfor Aandsliv, og selv om Topsøe var en Modstander af det nye Aandsliv i 70'erne, eller dog de Former, det kom op under, var netop han, der ikke vurderede det Borgerskab, som han støttede sig til, altfor højt, uberettiget til at føre Kampen ved en uafslædig Appel til dets Angst, dets Uvidenhed og dets Bornerthed.

Personlig kan jeg ikke beklage mig over Topsøe, tværtimod. Hans Blad omtalte mig oftere venligt, hvad der jo betød noget for en saa ung Forfatter, og heller ikke privat havde jeg noget at beklage mig over. I

Midten af 70'erne var vi dog nær ved at faa et lille Sammenstød, men Topsøe føjede sig. Et af Hovednumrene paa Højres Anklageliste mod Venstre var, at dette ikke vilde være med til at give København flere Folketingsmandater end de 9, Byen havde. Hovedstaden var jo en sikker Højreby, og dens Folketingsmandater skulde, naar man sammenholdt dens Folketal med det øvrige Lands, være 12 og ikke 9. Da udkom der et Bind af Statistisk Bureaus „Meddelelser“ — som yderst faa sysselsatte sig med —, og en meget nærliggende Beregning viste da, at naar man i Stedet for Folketallet lagde Vælgertallet til Grund, havde København ikke for faa, men for mange Folketingsmandater. Selvfølgelig, Grundloven siger Folketallet, og det er ogsaa rigtigt, fordi herved ogsaa de ikke valgberettigede dog faar en vis Indflydelse paa Repræsentanternes Antal i By og Land; alligevel var det svært netop for Højre at rejse Agitation paa, at det paa Grund af Tjenestepigers, Børns og Fattiges Overvægt i København skulde have sit Mandattal forøget, naar det ifølge Tallet paa den virkelige Vælgerbefolkning endog skulde have det formindsket. Jeg skrev en ganske kort Notits derom, underskrev den M. R—n. og gik op med den til Topsøe, med Anmodning om at faa den ind i „Dagbladet“. „Naa, De vil være Far til det Barn? Hvorfor skulde jeg egentlig give Plads i „Dagbladet“ for, hvad der gaar stik imod os?“ „Det er jo ikke min Opfindelse, det er et Par Tal paa Grundlag af den officielle Statistik, de er rigtige og har

almen Interesse, saa vil „Dagbladet“ naturligvis meddele dem“. Topsøe lo lidt, gnavede lidt og vilde sove paa det. Et Par Dage efter kom Notitsen, med en intetsigende Efterskrift, og vakte megen Opsigt. Hermed blev dette Numer taget ud af Højres Register og kom først paa Dagsordenen igen, da man fra modsat Side havde Interesse af en Forøgelse af Københavns Folketingsmandater.

De dramatiske Dage i 1877, Krabbes Nægtelse af at give Estrup Ordet, Udstedelsen af den provisoriske Finanslov og den bevægede 8de-November Dag, med Vedtagelsen af et Forlig, gik underligt nok forbi mig uden at efterlade sig varigere Indtryk eller rettere saaledes, at jeg vel husker Dagene men ogsaa, at de ikke fangede min Interesse i nogen særlig Grad. Fra Rigsdagen paa det gamle Christiansborg Slot erindrer jeg bedst Aftenen den 2den Maj 1873. Tilhørertribunen var stuvende fuld, og *Krabbe*, der var Formand, maatte flere Gange paalægge Tilhørerne Ro. Da rejste nede i Salen *Tauber* sig og bad om Ordet, vendte sig mod Kultusminister *Hall* og rettede et Angreb paa ham af enestaaende Voldsomhed. Han sagde ham op i Øjnene, at han i det væsentlige bar Skylden for Tabet af Slesvig, og at han efter dette nok kunde have forskaanet Landet for at genoptræde som Minister, at de slesvigske Embedsmænd, som Regeringen nu anbragte Landet over, var de samme, som i sin Tid var sendt til Slesvig herfra og snarere havde

gjort Ven til Fjende end Fjende til Ven, og at endelig Hall havde benyttet Landets Ulykker til at indskrænke Folkets Frihed og faa Grundloven af 1849 erstattet med Grundloven af 1866. Halls Svar var i Begyndelsen ret sagtmodigt, han forsvarede de slesvigske Embedsmænd, henviste for sit eget Vedkommende til, at de Magter, som Danmark havde gjort Regning paa, nu selv fortrød, at de havde svigtet det, og at han i hvert Fald ikke var Skyld i Londonerkonferencens Sprængning; men da han saa kom til sin Tales Slutning, rankede han sig, løftede det smukke, kraftige, nationalliberale, graanede Hoved og sagde med en indigneret og patetisk sonor Røst, der knækkede af Bevægelse paa det afgørende Sted, at Beskyldningen for at have benyttet Folkets Ulykke til at indskrænke dets Frihed afviste han „med dybeste Foragt“. Fra Tilhørertribunen klappedes der stærkt og raabtes Hør og Bravo. Krabbe erklærede overfor Hall — der havde bebrejdet ham, at han havde ladet Taubers Ord passere —, at disse i Formen var parlamentariske, hvad der ikke gjaldt Halls Ord, og lidt efter gav han Ordre til, at Tilhørertribunen, hvor Uroen vedblev, skulde rømmes.

Da vi kom ud paa den brede Trappe, var Diskussionen naturligvis livlig. Hvorledes og hvorfor Detaillist og Journalist *Mundberg* fik fat i mig og underholdt mig om den socialistiske Fremtidsstat, véd jeg ikke, mit Sind var ved det nyligt passerede. I de følgende Dage tog

naturligvis alle i København, ogsaa fraset Pressen, Afstand fra Formen af Taubers Angreb; men hvad Indholdet angik blev jeg overrasket ved, at jeg fra flere Sider, hvor jeg ikke havde ventet det, hørte Tilslutning til Taubers Ytring om, at de, der havde regeret os før 1864, passende kunde have holdt sig noget tilbage efter dette Aar. Det var jo ogsaa dengang endnu i selve Ti-aaret efter 64, og alle var ikke lige glemsomme.

Det sociale Spørgsmaal herhjemme i Begyndelsen af 70'erne brød frem med stor, men kunstig Voldsomhed. Om det havde været nødvendigt at sætte et saa stort militært Apparat i Scene som det, der udfoldedes i Anledning af Socialisternes Fælledmøde den 5. Maj 1872, er vel et Spørgsmaal, og om de Forbedringshusstraffe, som man ikendte de socialistiske Førere, ikke i højere Grad var et Udtryk for Klassesdom end for Samfundsret, er næppe heller hævet over Tvivl, men Borgerskabet var tilfreds dermed. Jeg hørte unge Herrer af det bedste Selskab skadefro skildre, hvorledes de havde været Vidne til, at Mængden paa Fælleden dreves fra hinanden med Husarernes flade Klinger —, og der opnaaedes i hvert Fald at tvinge den socialistiske Bevægelse ind i andre Baner end de tumultuariske. At den efter det første bedøvende Slag atter vaagnede op, vil ses af det førnævnte Stemmetal fra Valget i 1876, men en Tilbagegang skete igen, da de oprindelige Førere opgav Ævred og rejste bort. I samme 5te Kreds, hvor der

i 1876 var afgivet 1013 Stemmer paa en Socialist, afgaves der i 1879 kun 761 Stemmer, knapt otte Procent af Vælgernes Antal!

Jeg var ubetinget Ikke-Socialist, naar Spørgsmaalet var om en eventuel socialistisk Arbejdsordning, men naar enhver Strike ansaas for „Socialisme“, d. e. halvt forbryderisk, og naar det paa Forhaand ansaas for givet, at Arbejdsgiverne altid havde Ret og Arbejderne altid Uret, ja, saa førtes man selvfølgelig over paa Arbejdernes Side baade med sin Forstand og sit Hjerte. Fulgte man noget med i, hvad der foregik i Europa — fra Københavns Universitet udgik ingen Impulser — blev det en ogsaa klart, at den tyske Professor- eller Katedersocialisme, en „Arbejdervenlighed“, om man saa vil, der bl. a. krævede Statens Indgriben til Fordel for Arbejderne, fik stedse videre Raaderum. Selv den „kristelige Socialisme“ begyndte at røre paa sig og fik Udslag i en Pjece af Biskop Martensen. Jeg forfægtede vist ogsaa saadanne Synspunkter med ungdommelig Iver ved Diskussioner i „Nationaløkonomisk Forening“, men det hele var dog for mig ret akademisk, og nogen personlig Forbindelse med Arbejderkrese eller Arbejderførere havde jeg ikke.

V

G. BRANDES OG „BRANDESISMEN“.

I Efteraaret 1871, i mit Rusaar, begyndte *Georg Brandes* sine Forelæsninger. De allerførste hørte jeg ikke, og hertil havde jeg særlige Grunde.

Hvad Brandes hidtil havde skrevet, kendte jeg; jeg havde læst hans „Æstetiske Studier“ og havde i de sidste Aar af min Skoletid læst de Teateranmeldelser m. v. i „Illustreret Tidende“, der senere udkom som „Kritiker og Portræter“. Det var en Nydelse, hver Søndag man fik en saadan Artikel af Brandes i Haanden. Sproget var dristigt, fintformet, pointeret; Indholdet snart uforbeholdent skarpt, naar det drejede sig om noget dadelværdigt, snart uforbeholdent rosende, naar det drejede sig om god Kunst, altid originalt, med Dybsind under let Form, med Henvisninger til fremmed Litteratur og fremmed Kunst, der udvidede Synskredsen. Artiklerne paavirkede baade Tanke og Skrive- og Taleform; jeg genfandt i dem den Kristian Møllerske Atmosfære, eller omvendt. Men de forekom mig ikke oprørske; de var det paa en Maade, men direkte vedrørte de jo kun Teater og Skønlitteratur. Hvad der var af Slange, laa under Græsset, og Græsset var det illustrerede Familie-Søndagsblad, der visselig ikke var oprørsk.

Da Georg Brandes begyndte sine Forelæsninger, vidste jeg derfor ikke, han var Oprører, jeg vidste kun, han var Æstetiker, og Æstetik var ikke mit Fag; mine Mang-

ler i æstetisk Kundskab vilde jeg søge at afhjælpe paa egen Haand. Jeg hørte nok, at Folk løb hen paa Universitetet, men dette var jo netop en Grund til at holde sig derfra. Jeg var heller ikke gaet ind i Studenterforeningen. Viser og Punschedrikning var godt for dem, som havde det til Ideal, for mig skulde Hostrupstudentens Tid være forbi. Jeg vilde bestille noget, tage min Eksamen, naa videre, og Selskabelighed, Kortspil, Diskussioner, Sjæleudredninger skulde foregaa i og med den lille Kreds.

Det var altsammen meget ungdommeligt, Ungdommeligheden har jo mange Façoners, men det bundede ret dybt. Jeg er fuldkommen sikker paa, at det ikke er en senere Forklaring, ikke noget, som jeg nu lægger deri, naar jeg siger, at mit Sind og Syn var paavirket helt fra Oplevelserne i 64. Alsdagen og Lundbydagen var ikke blot Ulykkesdage, men alle sagde i 60'erne, at det var lidet berømmelige Dage. Og vi havde brugt saamange store Ord forinden. Hele Krigen var et lille Lands mod to Stormagter, men de Studenter og den Konge, jeg havde drysset Blomster paa, var blevet borte; det var altsaa Pjank med Skandinavismen og al herhenhørende Feststemning. Alligevel holdtes egenlig Tonen uforandret, som om intet var sket. Noget før 1870 var her Besøg af nogle franske Journalister og Deputerede, de blev behandlede af Borgerskabet, som havde de blandet Blod med os paa vore Valpladse, og som om de kom med et af Hertugdømmerne i Favnen. Var de kommen med

et, var det blevet Holsten, thi det troede de laa nordligst. Da 70-Krigen brød ud, blev de første Krigsmeldinger modtaget som tysk Pral, man vilde for ingen Pris gnide Øjnene og faa dem op, og i vor Presse var man stadig forhaabningsfuld. Men da jeg i „Folkets Avis“s (Erik Bøghs Avis) Vindu i Klosterstræde — min Skole laa nu i Frederiksholms Kanal, saa Klosterstræde blev ved denne Krig min Efterretningsgade — læste, at *Ducrot* før det store Udfald fra Paris havde sagt, at han enten vilde falde eller komme tilbage som Sejrherre, sagde jeg højt: Skvadronør. Og han faldt ikke, men kom slagen tilbage.

Jeg behøver ikke at sige, at en Dreng, fra det han er ti til han er sytten Aar, ikke gaar omkring med den Art Tanker og Synsmaader. At imidlertid den Stemning, som jeg her har skitseret, havde bundfældet sig, er sikkert, rimeligvis ogsaa under Indflydelse af Hjem, Skole og, for min Skyld, Fronderingslyst. — I Sammenhæng hermed gik jeg ikke til Brandes' første Forelæsninger over Æstetik. Men saa sagde en eller anden til mig, at det var ikke Æstetik, det var ny Forkyndelse under vidunderlig Form. Ja, saa maatte jeg naturligvis med, og jeg mødte.

Jeg kom, jeg hørte, og jeg blev taget fangen. Det var en Taler, der talte til et overfyldt Auditorium og dog til hver enkelt, snart var det et Foredrag, fra Kateder, til en stor Forsamling, snart en Konference, fortrolig, indtrængende konverserende til en lille Kreds, snart var

Talen som memoreredes den, halvt anstrængt gengav den Tankerække, Taleren havde arbejdet med, og som nu Tilhørerne gennemgik med ham, snart skyllede Talen hen som en Flom, tagende Tag i en, lidenskabelig i sin Spot, eller i sin Hyldest, eller i sin direkte Appel til Auditoriet. Det var en Lærer, der talte, ud af megen Viden og megen Tænkning, det var en Kunstner, der talte, Kunstner baade som Former og som Taler, det var en Agitator, der talte, der vilde noget, gav sig selv hen i og for det, han vilde, og krævede ogsaa deres Vilje, der hang ved hans Læber. Naar saa Foredraget sluttede, bragede Salven af Haandklap løs, Takkens, Beundringens, Bifaldets, Tilslutningens.

Og endnu vidste jeg ikke, det var Oprør. Da første Del af „Hovedstrømninger“ kom ud, stod der i Forordet, at den kom saa umiddelbart efter Forelæsningerne, fordi der var gaaet saa mange ondsindede Rygter om disse, og Forfatteren i hvert Fald ikke vilde have Skyld for, hvad han hverken havde tænkt eller sagt. Disse Rygter havde jeg intet hørt til, men hvad der nu kom, var lydbart nok. Man styrtede sig over Bogen, underlagde den Præmisser, der viste den ryggesløse Tankegang, drog Konsekvenser, der pegede mod Samfundets Omstyrtning. Og saa var dette i Bogen fejlt, hint uoriginalt, et tredje forvansket. Stakkels Bog, man sled i den og bed i den, og alle Storaander og Smaaander samlede sig for at fælde Kætterdommen: Bogen var et Causeri, halvtvidende, halvtstjaalet, letfærdigt, fordærvende, spot-

tende Staten og dens Guder, Georg Brandes var Ungdommens Forfører, og han ikendtes Skarntyden.

Hvormeget nu end Georg Brandes' første Forelæsningsrækker betog mig — senere var jeg kun sporadisk Tilhører —, saa stod jeg ikke ukritisk overfor dem realitetssmæssigt. Den fritænkerneske, den „frie Tankes“ Understrøm i dem gjorde mig hverken fra eller til, her fulgte min Udvikling sin egen bugtede Vej. Den teknisk-æstetiske Behandling af litterære Værker havde jeg i Reglen kun Glæde af gennem, hvad Fremstillingen selv gav af Materiale, fordi mit Kendskab til den paagældende Litteratur var saa mangelfuldt. Om Uddragene af Værkerne var typiske for disse, om Værkerne var typiske for Forfatteren, om Forfatteren var typisk for den Retning, som han indordnedes under, og om endelig Retningen var rigtigt skildret, var jeg hyppigst udelukket fra selv at have nogen Mening om. Men naar jeg stod kritisk overfor Behandlingen, var det, fordi Metoden som Helhed stred saameget imod den Metode, jeg i mit Arbejde var henvist til. Den, der baade tidligt kommer ind i offentlig Administration og tidligt kommer til at give sig af med Statistik, søger at gøre sit Grundlag saa stort, som det lige er nødvendigt for at drage Slutninger, men saa smalt, at han kan overse det, altid véd, hvor han sætter Foden. Ud af et stort og rigt Materiale at tegne Menneskeskikkelser, gøre Kategorier, danne „Hovedstrømninger“ — litterært-historiske eller almenhistoriske — hører den store og rige Aand til, der har Vilje og Kraft

til at foresætte sig en saadan Opgave og føre den igennem. Men selvfølgelig er der Farer forbundet hermed, som særlig den vil blive opmærksom paa, hvis Arbejde kræver en saa vidt mulig uomtvistelig „Hjemmel“.

I reformatorisk Henseende underkendte G. Brandes utvivlsomt dengang — hvad Reformatorer heldigvis altid gør, da der ellers ingen Fart kom i Tingene — det litterært, religiøst og socialt bestaaendes Styrke og Ret. Sætningen, hvad der er, er fornuftigt, lærer en ikke noget, men Sætningen, hvad der er, er ifølge Tilpasning, giver meget at tænke paa med Hensyn til, hvilken Mulighed der er for en Ændring deri og Tempoet for denne.

Om dette stod mig klart i 70'erne? Nej, det stod mig uklart, men det var i mine Tanker. Det maatte være der allerede af den Grund, at den samtidige Læsning af Darwins Skrifter, hvis endelige Gennembrud ogsaa hørte hin Tid til, henviste en til at tænke „evolutionsmæssigt“, og fordi selve den Kritik, der laa i Tiden og indpodedes Ungdommen, maatte gøre denne lidet modtagelig for at erstatte gamle Dogmer med nye. Erslev sagde en Dag til mig, det er urimeligt at kalde Dig „Brandesianer“, Du er det jo netop ikke. Nej, hvis det at være „Brandesianer“ forudsatte „Sværgen til Lærerens Ord“, var jeg det unægtelig ikke. Men betød det Krav paa den frie Forsknings Ret, Beundring for den Mand, der modigt og genialt bragte stadig nye Impulser, ny Kundskab og nyt Syn ind i vort Aandsliv, hvor de i højeste Grad til-

trængtes, endelig Harmen over den Krigsførelse, som man anvendte imod ham, ja, da var jeg „Brandesianer“.

Man angreb ikke alene, hvad Brandes selv skrev, men enhver fremmed Forfatter, som han anbefalede, kom ved selve dette paa det sorte Bræt. Brandes oversatte og udgav i 1875 et Par af *Gottfried Kellers* Noveller under Navn af „Schweizernoveller“; Størsteparten af det lille Bind optoges af „Romeo og Julie i Landsbyen“. Jeg læste en Aften den vemodige, men henrivende Fortælling, og at denne kunde blive Genstand for Angreb faldt mig dog ikke ind. Men Brandes var Oversætteren. I den Anledning betvivledes det først, at Brandes med Føje havde paaberaabt sig Autorisation til Oversættelsen, da Keller formodedes død (han døde i 1890!), dernæst stilledes Novellerne paa Niveau med dansk Almanaklitteratur, endelig erklæredes „Julie og Romeo“ for usædelig, hvad „Kulturcentrumet“ Studenterforeningen ved en af sine fine Juletræsdeviser satte Streg under. — Som bekendt anses Tysk-Schweizeren Gottfried Keller nu som en af den tyske Litteraturs Klassikere og „Romeo og Julie“ som en af de skønneste Perler i tysk Prosa. Jeg tror, jeg navnlig husker denne Sag, fordi den i særlig Grad gjorde det aabenbart, hvad man i et lille Samfund, hvis Presse var ensfarvet, kunde byde sit Publikum af en Stupiditet, der helligedes ved Formaalet.

Jeg kendte i disse Aar kun lidet til Georg Brandes personlig. Jeg havde vel nogle enkelte Gange været sammen med ham, men havde naturligvis kun faaet liden

Lejlighed til Samtale. Da vilde Tilfældet, at en Oktober-aften i 1877, da jeg kom ud paa Banegaarden for at rejse til et Bryllup i London, kom ogsaa Brandes, ledsaget af sine nærmeste, for at rejse til Berlin, hvor han vilde bosætte sig. Vi spadserede sammen paa Kielerdamperens Dæk en halv Timestid henad Midnat, og han fortalte mig om en ung Mand, der havde været hos ham for at raadføre sig med ham om den Kollision, der var opstaaet mellem hans Fader, der havde konservative Meninger, og ham selv, der havde moderne. Brandes havde svaret ham, at havde ens egen Karakter og ens egne Meninger tilstrækkelig Styrke, hævdede man sig, og hvis ikke var der jo intet ved den Ting at gøre. Saa talte vi lidt om „Fædre og Sønner“ og gik til Ro. Den næste Morgen skiltes vi i Hamborg, da jeg skulde med Toget til Køl'n, og jeg blev altsaa den sidste af Brandes' Bysbørn, der tog Afsked med ham, før han tiltraadte sit Eksil.

Da jeg sad i Jærnbanen, strejfede mine Tanker baade det store Geni Tycho Brahe og det lille Talent P. A. Heiberg, men især dvælede jeg ved noget, der alt havde ærgret mig, fra jeg var Dreng. Det var, at vi under Christian V havde afvist de mange dygtige Huguenot-familjer, der vilde tage Ophold i Danmark, og som i Stedet for bosatte sig i Brandenburg og bidrog til Berlins Opkomst. Jeg var ikke vis paa, om vi ikke, mutatis mutandis, vilde have handlet paa samme Maade nu to Hundrede Aar efter.

Af „Gennembruddets“ Mænd kom jeg til at staa *Erik Skram* nærmest. De andre kendte jeg vel, men kun flygtigt. En bitte lille Oplevelse med *J. P. Jacobsen* morede mig. Vi spadserede en Middag sammen op ad Købmagergade. Da Jacobsen ved hvert Boghandlervindu stadig stirrede saa bestemt ind, spurgte jeg ham tilsidst, om der var noget, han saa efter. Næh, sagde han, en Kende forlegen, jeg vilde se, om det sidste Hæfte af „Det nittende Aarhundrede“ var kommet. Et Par Dage efter kom Hæftet, og jeg saa da, det indeholdt en Fortælling af Jacobsen. Kort i Forvejen havde jeg paa samme Maade ventet paa et Hæfte af „Nationaløkonomisk Tidsskrift“, der skulde indeholde en Afhandling af mig, og jeg havde sagt til mig selv, at det var barnagtigt, saaledes at længes efter at se sig selv paa Tryk. Men naar I. P. Jacobsen kunde længes!

Erik Skram havde som ganske ung deltaget i Krigen 64, havde senere været Medarbejder ved Rosenbergs „Heimdal“, var endnu i 1873 bleven sendt af „Fædrelandet“ som Korrespondent til Udstillingen i Wien, men blev derpaa efterhaanden politisk venstre. Han var udpræget litterær venstre, og i religiøs Henseende kunde han komme med endog meget drastiske Udtryk. Han var, kort sagt, troende. Skram var endel Aar ældre end jeg og havde meget mere Livserfaring, medens den større

Bogkundskab var paa min Side. Det Hjem, han var ud-gaaet fra, hans Personlighed og Interesser havde ført ham i Forbindelse med Kredse, som var den snævre Basis, jeg kom fra, ganske fremmede, han var tidligt, rankt og frit, gaaet ud i Livet, ogsaa saaledes at han, naar det passede ham, lod Baaden uhindret glide med Vind og Strøm; jeg var en Kick-in-die-Welt, der gjerne hørte om fremmede Strande, men holdt mit Fartøj indenskærs — kun Tankerne kunde faa Lov at færdes over de vide Have. Men, underligt nok, naar Skram og jeg sad sammen Natten igennem, var det mig, der fortalte mest, ikke blot fordi han var en bedre Hører end jeg, men ogsaa fordi det lidet, jeg havde levet, var vendt og tumlet med af Tanker og Drømme og nu fik store, om end kun halvvirkelige Former som Skyggerne, der tegnede sig paa Væggene i det halvmørke Værelse. Det var Bud fra en Verden, som atter Skram ikke kendte, og saaledes gik Timerne for os, indtil det endelige Opbrud blev nødvendigt.

Skram læste for mig en Aften en dramatisk Skitse, han senere omformede til sin Fortælling „Herregaardsbilleder“, men „Gertrude Coldbjørnsen“ saa og hørte jeg først noget til, da den var helt færdig. Jeg læste den i ét, en Nat igennem. Jeg var ikke helt glad ved den, navnlig ikke efterhaanden som den skred frem. Jeg fandt det ikke nødvendigt at have Fritænkeriet og Ægteskabet uden Kærlighed og Kærligheden uden Ægteskab og Brudenat og Barselseng og det hele med paa én Gang.

Foruden den „Realisme“, der vilde blive angrebet, var der den Mangel paa Realisme, at der var saamegen Recept deri. Men at det var en Kunstner, der havde skrevet Bogen, derom var der ingen Tvivl, en Kunstner med fin og fast Form, med Evne til at gøre Mennesker, Dialoger, Interiører og give Naturskildringer, en Kunstner, der baade havde set og hørt, og der havde skrevet Bogen med sit Hjerteblod. Nu vil Bogen maaske synes falmet, men da den kom, var den frisk og modig og en ny Bog. Det var ikke menneskelig muligt at gaa videre paa de optraadte Veje, og baade Indhold og Form kom fra nye Kildespring i vor Litteratur. — Det blev Skrams eneste større Indsats i vor Skønlitteratur, senere kom nogle mindre Fortællinger. Hans Form er her lidt for stilet og behandsket, hans Forelskelse i sine Heltinder lidt for sødladen, men lagttagelsen er altid rigtig, Ærligheden altid ligetil, og der er aldrig givet mere Volumen, end den spinkle Fabel har rakt til.

Skrams ringe Produktion har i det hele hængt sammen med, at han ikke vilde give mere, end han havde paa Hjerte. Men det var ikke særdeles meget, og det var det forresten ikke heller hos „Gennembruddets“ øvrige Fortællere. Al Evne til Naturiagttagelse, al psykologisk Sans og al Formsans vil ikke forslaa til at gøre en Digter af dem, som Folket beholder, naar den frodige Fantasi mangler. At dette sidste ikke er nok, er sandt, og mangler Evnen til andet, skabes let den „Underholdningslitteratur“, som 70'erne med saa megen

Ringagt talte om. Men mangler Evnen til at „fabulere“, bliver Poesien i hvert Fald kun for „the happy few“, og det er for faa. — Gertrude Coldbjørnsen fordømtes, saaledes som det var at vente, hvor tam den end nu forekommer os. „Dagbladet“ skiftede Anmelder for at faa Kritiken tilstrækkelig skrap, og Erik Bøgh anmeldte Bogen under Motto „ingen Figenblade mere“. Men naturligvis standsede sligt ikke den ny Litteratur; der var i det hele ingen anden end den, der gav Livstegn fra sig, og var den danske noget knap, saa bredte der sig samtidig en moderne norsk Litteratur, der tog Førelsen, og der fik Herredømmet.

Hos Skram traf jeg forskellige Forfattere, Malere og Billedhuggere, der var udenfor min vanlige Omgangskreds. To iltre Billedhuggere fandtes iblandt, den ene *Hasselriis*. Jeg havde en Aften moret mig med at skrive et Digt, som jeg kaldte „*Genesis*“, og som bestod af syv Vers, hvoraf de seks, omhandlende hver sin Skabelsesdag, skildrede en Kærligheds Tilblivelse, medens det syvende — det eneste, jeg husker — gav Hviledagen i følgende Linjer:

Den syvende jeg hviled'
saa skaberstolt i Hu,
og ved min Side slumred'
min søde Skabning, Du.

Jeg havde Digtet i Lommen, da jeg nogle Aftener efter sad hos Skram og passiarede med ham og *Hasselriis*. Ved en eller anden Vending i Samtalen tog jeg det

op og læste det, idet jeg sagde, at det var en Afskrift af et utrykt Digt af Aarestrup. Det vandt, ubegribeligt nok, Hasselriis' Bifald, og foranledigede ham til en videre Fordybelse i Aarestrup. Da jeg saa gav mig til at le og fortalte ham Mystifikationen, blev han ude af sig selv af Forbitrelse, og under Disputen om en saadan Spøgs Tilladelighed, hvor hans Logik var et haabløst Ælte, sagde jeg tilsidst, at han diskuterede som et Stykke „Dagstelegraf“. Forsoning var tilsyneladende indtraadt før Smørrebrødet, men da jeg adskillige Aar efter traf ham og spurgte, om han huskede mig, svarede han kort: „De har en Gang kaldt mig et Stykke Dagstelegraf. Det glemmer jeg aldrig.“

Den anden livlige Billedhugger, som jeg forresten først traf, da Skram var bleven gift, var *Stefan Sinding*. Han var endnu i sin Vildmandsperiode. Jeg sad ved Siden af ham ved Bordet, og han fortalte mig, at han havde gjort et Arbejde for en svensk Købmand, som nu ikke vilde modtage Værket. „Jeg kunde have Lyst til at stikke ham denne i Brystet“, sagde Sinding, idet han tog sin Kniv og fægtede med den. Lidt efter forkyndte han, at der ingen Kultur blev i Norden, før der var Skulptur paa hvert Torv i hver By. Jeg foreslog ham, national-økonomisk, først at bringe tilstrækkelig meget Mad til torvs overalt, saa kunde det andet komme bagefter, men min Prosa faldt ikke i hans Smag. Han vilde forresten ikke tro paa min Prosa, men greb mig pludselig i Armen og sagde, at jeg var nok saa meget Drømmer og Æstetiker som han.

Dagen efter gjorde han mig den Fornøjelse at besøge mig i vort unge Hjem. Her havde vi en stor Terakottagrube af Molins „Bæltespænderne“, en Bryllupsgave. Sinding saa' den, ligesom han kom ind, og omtrent hans første Ord i min Stue var da: „Sligt noget duer ikke, det maa være i Legemsstørrelse“. Jeg svarede ham, at saa maatte min Kone og jeg flytte ud, for der kunde ikke være Plads til os alle. Alligevel fik vi en god Aften, og de mange Gange senere, jeg har truffet Sinding, har vi altid haft det hyggeligt sammen.

Vi havde det ogsaa, efter Skrams Giftermaal, fortræffeligt med *Amalie Skram*. Da jeg første Gang saa' hende, var det i Grønningen, hvor jeg mødte hende sammen med hendes Mand. Det var et sjælden stateligt Par, og hun en af de smukkeste Kvinder, jeg har set. Hendes Skikkelse var høj, bred og rank, hendes Figur fuldendt, det kraftige Hoveds rige mørke Haar rammede om et dejligt Ansigt med store og dog fine Træk, med Klogskab og Dybde i Blikket, men dog saa langt fra med Selvsikkerhed, at tværtimod en vis Utryghed væsenlig bidrog til at give Ansigtet dets ejendommelige Præg.

Fru Skram var hyppigt vor Gæst, og modsat. Og stedse naar vi var sammen, vendte hun alt, hvad hun havde af Fred, af Hjem, af borgerligt om man vil, ud imod os. Hun hørte heller ikke til de Litterater, der helst taler eller vil høre tale om deres egne Skrifter. Havde jeg ikke kendt dem og læst dem, vilde jeg ikke have anet, at ved Siden af den Verden, i hvilken vi

med gensidigt Venskab levede i vore Dagligstuer, havde hun en Kunstens Verden, et Værksted, i hvilket hun med mægtigt Talent omsatte sine Erfaringer og sit Livs-syn i Hverdagstragedier. Dog én Gang, en af de sidste Gange, vi var sammen, en Vinteraften i hendes Hjem, talte hun med mig om en af sine sidste Bøger, og vor Samtale sluttede med de Ord af hende: „Nu har Bjørnson igen skrevet mig til, at jeg gjorde Synd i ikke at lade mine Bøger ende godt, saa at Læserne kan lægge dem hen med Fred i Sindet. Men jeg synes, jeg snart er for gammel til at skændes paa. Jeg spadserede igaar Middags over Kongens Nytorv, og den skarpe Østenvind gik igennem alle mine mange Klæder. Da saa jeg foran mig en ung Kone gaa med sit Barn paa Armen, svøbende det og sig selv i et tyndt Shawl. Da jeg kom paa Siden af dem, kunde jeg have grædt, saa forkomne saa' de ud. Jeg gav Konen, hvad jeg havde i min Portemonnæ, men jeg var syg Resten af Dagen. Tror De, det ender godt med den Kone og det Barn, hvad kan det saa hjælpe, det ender godt i Bøgerne, det vilde jo være det bare Løgn“. — Heller ikke Amalie Skrams eget Liv kan skrives som Idyl.

Til de „Optrin“, som den litterære Konflikt i 70'erne foranledigede, hører Hysningen eller Pibningen paa det kgl. Teater ad Blochs „Lygtmænd“ og Molbechs græselige „Faraos Ring“ samt Klappingen paa Folketeatret ad Bjørnsons „Leonarda“. Hvorfor det sidste skulde finde Sted, har jeg ganske glemt.

Jeg var forresten en flittig Teatergænger i 70'erne. Som ugift havde jeg Raad til det, og Decenniet havde jo først de gamle at byde paa, Phister, Fru Sødring, Hultmann m. fl., saa næste Slægtled i hele sin Ungdomsglans, Brødrene Poulsen, Fru Hennings, Augusta Schou (Fru Lütken). Men desuden ogsaa Bjørnsonske og Ibsenske Premièrer, Festaftener, hvor vi sikrede os Billetter til dobbelt Pris til Midterpladserne paa 1ste Række i Parterret; selv om hertil kom „Souper“ i Form af en Bøf og en Bajer hos Ginderup, blev det hele dog overkommeligt.

Jeg var kun en kort Tid, omkring Midten af 70'erne, Medlem af Studenterforeningen. Jeg husker vel nogle bevægede Lørdagaftener, men iøvrigt syntes jeg, der var urimeligt kedsommeligt. Foreningens Bøger og Blade havde jeg ingen Brug for, da jeg havde indmeldt mig i „Athenæum“, hvis Forsyning med udenlandske Tidskrifter og Blade var mig til megen Glæde og Nytte.

Kun en eneste festlig Sammenkomst af den litterære

Opposition var jeg med til, men den satte ogsaa Mærker. Det var en Fest i 1878 for Bjørnson, til hvilken Borchsenius og Schandorph havde indbudt. Der var vistnok, fra min egen Aldersklasse opefter, mødt det meste af, hvad der i det hele kunde være Tale om at samle ved denne Lejlighed. Efter Bordet saa' jeg Edv. Brandes sætte sig hen paa en Sofa og tale med Xylograf Hendriksen, og herved blev vistnok stiftet eller fæstnet et Bekendtskab, der medførte baade litterære, kunstneriske og videregaaende Forbindelser mellem forskelligt nuancerede Oppositionsretninger.

Ved Bordet sad jeg ligeoverfor Dr. *Pingel*. Jeg havde aldrig set ham før men vidste, at han var højagtet som Pædagog, Videnskabsmand og Menneske, og at han havde været den, der Aaret før havde samlet Underskrifter til den Adresse, der tilstilledes Georg Brandes ved hans Afrejse. Han var en af Talerne ved Bordet. Snart højnende sig, snart vuggende Kroppen frem og tilbage, nu og da med energiske Kast med Hovedet, var det ligesom han med hele sin Person vilde understrege, hvad han sagde, give den i Pant for den Erklæring, hvorved han meldte sig til Fanen, Frisindets, Oppositionens. Der var en indtrængende Alvor over ham, en Glød, en Lidenskab, der gjorde et helt fanatisk Indtryk. Talen kunde ikke andet end virke betagende, men da jeg, som sagt, første Gang var sammen med Pingel, blev jeg desuden lidt forbauset, jeg vidste ikke, hvorfor „Indrulleringen“ ikke kunde foregaa ved, at man tog sin

Plads, men skulde ske saa højtideligt, næsten voldsomt. Imidlertid, saadan tilsagde Dr. Pingels Temperament ham nu en Gang at optræde, og det viste sig jo snart, at der stod en Mand bag Ordene. Han blev den, der, da „Studentersamfundet“ blev stiftet i 1882, som dets første Formand ved sit udmærkede Navn og sit Arbejde hjalp med til at bringe det over dets første vanskelige Aar. Han kastede sig ind i det politiske Liv, og da han en Aften i 1884 kom ned i Samfundet efter at have været til et Møde, hvor Alliancen mellem de liberale og Socialdemokraterne aftales til den kommende Valgdag — den, hvor „København erobredes“ —, saa' han saa inderlig glad og lysende ud som en Frier, der lige har hentet sig sit ja. Han sparede sig hverken paa Valgmøder, eller da han kom ind i Rigsdagen, og denne Ridder uden Frygt og Lyde bragte som bekendt sin Dont og sit materielle Velfærd som Offer for sin Sag.

Ved en festlig Lejlighed i Firserne optraadte Pingel imod Drachmann, der da var „frafalden“, med en Ubeherskethed i Udtryk, som var uhørt under vore Breddegrader, og selv naar jeg om Aftenen spadserede hjem med ham fra Studentersamfundet, hvad der nu og da skete, fordi vi begge boede paa Østerbro, kunde han i sin Dom om Mænd bruge Vendinger, rosende eller dadlende, af en Styrke og Ensidighed, der ganske tog Vejret fra mig. Menneskenes Børn maa jo dog i Reglen tegnes baade med Kul og Kridt, ikke med en af Delene. At en saadan Mand, da han i Begyndelsen af

90'erne meldte sig fra, ligeledes gjorde dette med et Brag, kan ikke undre. Men saa trak han sig ogsaa samtidig tilbage fra det offentlige Liv.

Dette er jo ikke det almindelige. Hyppigst er det, at man, naar man gaar fra de ondes til de godes Bataillon, søger med dobbelt Iver at sone det onde, man har gjort, og i Sandhed gøre sig fortjent til Fedekalven. Sidstnævnte Dyrespecies har der været rigeligt Brug for herhjemme, men vi er jo ogsaa et kvægrigt Land. — Det er ikke det mindst mærkelige ved S. Kierkegaard, at han gik fra det gode til det onde. Det døde han ogsaa af. Han synes, i Lignelse af Samson, helst at have villet favne Husets Piller og lade det gaa i Grus, begravende ham selv, men tillige den Skare, som han mente med skændig Uret havde bemægtiget sig og befolkede det.

Det har altid forekommet mig særlig stort hos Gladstone, at han henad Slutningen af sin Løbebane satte hele sit Livs opsparede Prestige, sin Autoritet, sine Meningsfællers Venskab ind paa „home rule“, en saadan Løsning af det irske Spørgsmaal, som ikke førte ham fra den tornede Vej til Kongevejen, men omvendt. Det er den modsatte Passage, man næsten altid og overalt bliver Vidne til. Gladstone døde i Sandhed som „the grand old man“.

— Bjørnsonfesten var privat, men den omtaltes dog i Hovedstadspressen i Dagene derefter, selvfølgelig med

spydige og haanske Bemærkninger. I det hele syntes Konservatismen sikret paa alle Kanter. I politisk Henseende havde man gjort Alvor af en provisorisk Finanslov, og Folketinget havde slugt Pillen og indgaaet paa Forlig et halvt Aar efter, men saaledes at en provisorisk Finanslov stadig hang over dets Hoved, naar det gjorde sig utilbens. I social Henseende var de socialistiske Førere købte bort, og Partiet siden da ikke kommet til Kræfter. Paa Aandsomraadet var „det nittende Aarhundrede“ tvunget til Ophør, Georg Brandes draget af Landet. Men under Overfladen bredte de forskellige Oppositionsretninger sig dybt og bredt, hvad der skulde give sig saare kendelige Udslag i det næste Decennium.

Ikke saa sjældent i senere Tider har jeg set mig henført til „Halvfjerdsernes Mænd“, hvad der jo er et lidt snurrigt Udtryk for et Menneske, der fra 1870—80 var 16—26 Aar gammelt. Ved Slutningen af Decenniet havde jeg imidlertid allerede bag mig dels adskillige kommunalt-statistiske Publikationer med statistiske eller historisk-statistiske Indledninger, dels Foredrag og Afhandlinger paa nationaløkonomisk Omraade. Hvilken end Værdien af disse Studier var, var de Udtryk for Arbejde, og den litterære Oppositions Mandskab var ikke saa talrigt, at man kunde udelade nogen selv af de yngste, hvis de blot havde skaffet sig noget Navn. Tilmed naar et saadant Navn var knyttet til en faglig For-

fatter- og Embedsvirksomhed. Det var jo udmærket med Oppositionslederne i Studenterforeningen m. v., men deres Navne kendte ingen, og hvad disse Kamphaner vilde blive til ude i Livet, vidste man endnu ikke. Noget andet var Navne, der, hvis de overhovedet kom til at betyde noget, hentede deres Vægt fra Virksomheden i de almindelige borgerlige, akademiske eller ikke akademiske Kredse, saaledes at disse mødte Oppositionens Mænd og lærte dem at kende ogsaa ad anden Vej end gennem Gnyet fra Arenaen.

For mit eget Vedkommende var jeg naturligvis klar over, at de Anskuelser, jeg havde, eller som summarisk tillagdes mig, snarere vilde blive til Hindring end til Støtte paa min Vej. Skulde jeg altsaa frem paa denne, maatte det blive „malgré“, op imod, ved at lægge dobbelt Kraft i. Men i saa Fald vilde det ogsaa gaa. Vakte man ikke borgerligt Anstød, hvad jeg ingen Grund havde til at sysselsætte mig med, og attraaede man ingen aktiv, endsige en Førerpost, hvad der laa udenfor mine Tanker, saa vilde, efter min Mening, trods alt, det afgørende blive, om man habiliterede sig i sit egenlige Livshverv. Gav man sig Blottelser her, da vilde „Anskuelserne“ vælte en overende, men var man nogenlunde dækket her ved hverken at være doven eller dum, saa vilde man naa om Pynten. Og denne Mening viste sig rigtig. Har jeg hørt til „Halvfjerdsernes Mænd“, saa har det ideelt været en Fordel, og jeg har ingen Mén

haft deraf, tværtimod, det har lært én efter Evne at have sit Kram i Orden, i det lange Løb det afgørende.

I de nærmeste Aar før og efter Tiaarsskiftet forlovede og giftede vi os i den Kreds, som jeg snævert tilhørte. Den egenlige Ungdomstid og dens „Læreaar“ var forbi.

FJERDE KAPITEL

STATISTIK. — POLEMIK. — HISTORIE

I

SEKRETÆR VED BØRSUDVALGET AF 1880. — TIETGEN OG MORITZ LEVY.

EN Eftermiddag i Sommeren 1880, da jeg boede paa Strandvejen, fik jeg Telegram fra Nationalbankdirektør *Levy* om at komme ind paa Børsen for at være Sekretær ved det Udvalg, der paa et stort Børsmøde i Juni 1880 var nedsat for at overveje Forholdsregler til Fremme af Handel, Industri og Skibsfart. Jeg blev glad overrasket og tog ind. Den Forsamling, jeg blev forestillet for, bestod af 19 Herrer, blandt hvilke fandtes Navnene paa vore største Forretningsdrivende: foruden Bankdirektørerne *Levy* og *Tietgen*, *Bierfreund*, *Broge*, *Sigfr. Goldschmidt*, *Grøn*, *Harald Hansen*, *Johan Hansen*, *le Maire*, *Mannheimer*, *Puggaard* m. fl. Ogsaa Professorerne *Scharling* og *Falbe Hansen* var Medlemmer. De sidstnævnte gjorde et ikke ringe Arbejde, men Hovedarbejdet hvilede paa Formanden *Levy*, og ligeledes *Tietgen* tog sin Part. Jeg havde aldrig før været Medarbejder ved nogen Kommission, og for første Gang saa' jeg altsaa,

hvorledes en Formand, en Sekretær og to à tre andre trækker Læsset i en saadan, medens de øvrige Medlemmer just ikke er overflødige, da de hist og her kan gøre Indflydelse gældende, og da deres Samtykke kan give Fællesbeslutningerne øget Vægt, men udretter meget lidt af positivt Arbejde. Senere i mit Liv skulde jeg faa overdaadig rig Lejlighed til at se denne Erfaring bekræftet.

Det var særdeles dygtige Mænd, hver paa sit Omraade, der sad i Udvalget, og de erkendte vel, at for mange Kokke fordærver Maden, og at de fleste af dem mest sad som Repræsentanter for Interesser, hvis effektive Røgtelse i denne Sammenhæng bedst lagdes i faa Hænder. Til Gengæld opholdt de heller ikke Tiden med Snak, naar de ikke havde noget paa Hjerte, og indlod en enkelt sig paa noget saadant, fosedes *Tietgen* ham saadan, at han hurtig tav. Da Grøn en Gang udtalte, at man til Vederlag for Statens Tab ved eventuel Ophævelse af Skibsafgiften m. m. skulde foreslaa en Brændevinsskat af „en Daler pr. Pot“, bad *Tietgen* ham om at nøjes med at tale om, hvad han forstod sig paa. En saadan Reprimande behøvede f. Eks. le Maire ikke, han aabnede bogstaveligt ikke Munden under samtlige Møder. Ved hans Død viste det sig ogsaa, at Taushed er Guld.

Levy var, som sagt, Formand baade af Navn og Gavn, men det var altsaa *Tietgen*, der holdt Disciplin. Det første Møde efter det konstituerende var ansat til Kl.

7. Jeg kom naturligvis i god Tid. Et Minut før 7 indfandt Tietgen sig, men da var kun enkelte komne. Saa placerede Tietgen sig med Uhret i Haanden ved Døren og meddelte med sin knappe, tørre Stemme hver enkelt, der kom i Løbet af den følgende halve Snes Minutter, at han havde rejst sig, før hans Middag var færdig, for at være præcis, og han vilde anmode d'Hrr. om ogsaa at være det. Noget lignende havde jeg ikke overværet, siden Melchior stod udenfor sin Skole paa Nørregade Kl. 8 om Morgenen og truede med Stokken ad dem, der kom for sent. Men de var kendeligt yngre og med mindre vægtige Navne end d'Hrr. Seniorchefer, som her tiltaltes.

At Tietgen blev sig selv lig, oplevede jeg en af de sidste Gange, jeg talte med ham, i Aaret 1896. Jeg var gaaet over i Privatbanken for at spørge ham om noget. Der var nogen hos ham, og den ny Direktør for Burmeister & Wain, Orlogsværftets hidtidige Direktør Nielsen ventede. Jeg blev meldt og kom til min Forundring ind før Nielsen. Da jeg havde udrettet mit Ærinde, førte Tietgen Samtalen hen paa andre Ting. Jeg ansaa det da for min Pligt at indskyde, at Direktør Nielsen ventede. „Lad ham vente, det har han godt af.“ Det var mig ikke uklart, at den højtstillede Marineofficer skulde vænnes til at være i privat Underordningsforhold, og jeg lykønskede mig selv til aldrig direkte eller indirekte at have villet være afhængig af nogen lignende Stormægtighed.

I de halvandet Aartier, jeg kendte Tietgen, viste han mig megen Elskværdighed, hvad enten det var privat, eller jeg efter hans Opfordring havde holdt Foredrag i Handels- og Kontoristforeningen, eller han til Enkeltmand eller offentlig omtalte mine Bøger. Jeg for mit Vedkommende havde den Respekt for ham, som var selvfølgelig for den unge overfor den ældre, fremfor alt naar denne paa sit Omraade var et Geni og havde sat saa store Ting i Værk som han.

Man har sagt, at Tietgen var en forfængelig Mand. Ja, vist saa. Det er ikke mange selv af de klogeste, der formaar at dække over denne fællesmenneskelige Svagheit. Han holdt nok af overfor mig at omtale sin Læsning, for at jeg skulde underrettes om, at ogsaa han havde litterære Interesser og Kundskaber. Ydre Udmerkelse satte han Pris paa. Da jeg lykønskede ham til, at han var bleven Ekscellence, sagde han: „Ja, saa behøver man ikke mere at sjaske bag Lehnsgraverne ved Hove, men omvendt. Den sidste Købmand, der var Ekscellence, var Constantin Brun.“

Han bevarede Rancune uhyre længe. Han mente, at Finansminister David i 1864 havde narret ham, da det blev D. B. Adler og ikke ham, der ordnede det dansk-engelske Laan. I 1894 lukkede han sin Pultskuffe op og viste mig: dér ligger Papirerne, og de skal engang komme frem.

Om han havde Ret eller Uret, har jeg ikke Idé om, og hvorvidt disse Papirer eksisterer endnu, ved jeg hel-

ler ikke. Kort efter hans Død fik jeg Opfordring af hans nærmeste til at gøre et Livsbillede af ham, man vilde i saa Fald stille alt til min Raadighed. Jeg mente imidlertid at maatte sige nej. Hele Apparatet ved Dannelsen af hans Selskaber m. v. kunde jeg vel paany have fortalt om og maaske, efter foreliggende Papirer, yderligere have belyst. Men jeg har levet for lidt sammen med Tietgen, hans Venner og hans Modstandere, jeg var selv for lidt „Forretningsmand“ til at kunne skildre ham og hans Værk, saa at overalt det rette kom frem. Jeg ansaa Tietgen, hvis man vil bruge et i sin Tid meget gængs Ord, for staalsat af Væsen, „staalet“ fra Naturens Haand og gennem Livsførelse, og for en ualmindelig produktiv Aand. Med disse to Egenskaber naar man vidt overalt og ikke mindst i Forretningslivet. Jeg vidste, han var en trofast Mand, sine Venners Ven, og saa sine Fjenders Fjende, og jeg kunde skildre ham med Beundringens Sympati og den, hans Venlighed imod mig maatte medføre. Og dog var jeg usikker overfor Arten af hans Personlighed, og jeg fortryder ikke, jeg ikke modtog det ærefulde Tilbud.

Af hel anden Støbning end Tietgen var *Levy*. I Mod-sætning til Tietgens noget engelsk gjorde Tilsnit var Levys Væsen mere jævnt, mindre tilknapet, var hjemme-gjort. Hans Tilbøjelighed var at være elskværdig og ligetil, men han var jo kgl. Direktør i Nationalbanken og dennes Repræsentant paa Børsen, og i disse Egenskaber kunde han optræde med en ikke ringe Selvbevidsthed,

som sikkert de Forretningsfolk fik at føle, der glemte, hvem han var, uden at han havde givet Tegn til, at „Kongen var ude“. Hvor jeg havde med ham at gøre, var han hyggelig, bred, uforbeholden i Tale om alt og alle, men jeg havde jo heller aldrig Grund til at vente foran Nationalbankens Direktionsværelse med en udiskonteret Veksel i Haanden; ved saadanne Lejligheder nærer jeg ikke den mindste Tvivl om, at Levys Bredde kunde blive en bred Ryg, der bevægede sig roligt tilbage til Direktionsværelset overladende Købmanden i trøstesløst Selskab med sin Veksel.

Da Børskomiteens Betænkning skulde skrives, lod Levy mig temmelig frit Spillerum, og da vi gik mit Koncept igennem, og jeg ret stejlt holdt paa, hvad jeg havde skrevet, sagde han tilsidst til mig: „Lad nu ogsaa mig engang faa Ret!“ Det var baade vittigt og formaalistjensligt. — Som Formand for Nationaløkonomisk Forening begyndte han uvægerligt, naar han tog Ordet under Diskussioner, med „jeg er en praktisk Mand“, og ud af sin rige Erfaring gav han altid et Bidrag af Interesse til Belysning af Emnet, men „den praktiske Mands“ overdrevne Sikkerhed paa sin Erfarings Rækkevidde var at mærke. Han var forresten paa Penge- og Møntvæsenets Omraade ogsaa teoretisk en meget kundskabsrig Mand.

Levy holdt af en Spøg, men han kunde komme galt fra at være aandrig. Ved det skandinaviske nationaløkonomiske Møde i Malmø 1881 — hvor iøvrigt de svenske Protektionister rejste Hovedet med en Kraft, som

overraskede alle danske, der betragtede som en Fortidslevning, hvad der blev Fremtiden — skulde Levy holde Festtalen ved Slutningsmiddagen. Talen var bygget over „Brobygning“ mellem Danmark og Sverig, hvor hvert Land maatte gøre sit, men her i Malmø f. Eks. var Brolægningen mindre god osv. Vi danske var klare over, at dette med Malmøs Brolægning var „for Tilfældet“, men Malmøs Stadsingeniør rejste sig straks efter og udtalte sin Beklagelse over, at de danske Gæster var utilfredse med Byens Brolægning, hvormed det forholdt sig saadan og saadan. Saa maatte Levy op og fortælle, at han intet ondt havde ment, det var en Spøg, et maaske mindre heldigt valgt Motiv —, hvad det ogsaa var; i hvert Fald skal man være varsom med den Art Spøg „hinsidan“, dér gør en Nationalbankdirektør i en Festtale ikke „Grin med Borgermusiken“.

To Gange gav Levy en saare betydelig Indsats i dansk offentligt Liv, ved Reorganisationen af Nationalbanken efter Krisen i 1857 og ved Møntreformens energiske Gennemførelse i 70'erne. Men forresten var han i samtlige de nogleogtredive Aar, han var Nationalbankdirektør, et med Banken. Nationalbanken var Levy, og dens Magt, der var langt større end nu, kom hans Anseelse tilgode; han var en Personlighed, der ved sin fremragende Dygtighed kunde hævde denne Magt og Anseelse. Man taler saa tidt om, at denne eller hin ikke var saa uundværlig, som man troede. Hvor véd man det? Hvor véd man, hvad den betydelige Personlighed vilde have udrettet,

hvis han kunde have vedblevet at være i Virksomhed? Det er sandt, at der altid melder sig Efterfølgere, og en eller anden bliver valgt, hvorefter Tingene føres videre, men „en eller anden“ er ikke Eneren.

I Levys senere Aar mødte jeg ham tit paa hans Morgen-
 gentur, og han holdt da af at faa en Passiar, undertiden
 om Forretningslivet, hvor han ikke generede sig for med
 Navns Nævnelse at kritisere denne eller hins vel store
 Kredit i Banken, hyppigere om Politik. Men han gjorde
 et noget træt Indtryk, var sygelig og talte stadig om at
 trække sig tilbage. Paa tragisk Maade overraskede, som
 bekendt, Døden ham, endnu imens han havde sit Hverv
 inde. Det var faa Aar, før Sygdom nødte Tietgen til at
 forlade sin Bank. De to omtrent jævnaldrende self-made
 Mænd respekterede hinanden, hakkede paa hinanden, og
 var paa sjælden Maade begge kommet paa rette Plads:
 Tietgen som Chef for Landets dengang største private
 Bank, hvortil han med enestaaende Initiativ og Energi
 knyttede en stor Række private Foretagender af indgri-
 bende almen Betydning, Levy som Chef for den mono-
 poliserede Seddelbank, Landets Hovedbank, en Stilling,
 i hvilken han virkede med Talent og Kraft paa afgø-
 rende Tidspunkter, stedse med en autoritær Indsigt, der
 gjorde det naturligt at bøje sig for den Myndighed, der
 var knyttet til Stillingen.



II

KRISEN I EFTERAARET 1885.

Medens jeg aldrig direkte har haft med Forretning at gøre, har jeg haft rig Lejlighed til paa nært Hold og ret indgaaende at følge forskelligartede omfattende Privatforretninger, hvad der har været mig til stor Gavn saavel for mine Studier som for min administrative Virksomhed. Kun en eneste Gang har jeg grebet direkte ind i et vigtigt Forretningsanliggende, det var under den akutte Krise herhjemme i Efteraaret 1885. Et af Stadens ældste og anseteste Bankierfirmaer, H. P. Hansen jr., ikke blot standsede sine Betalinger (den 6. November), men dets Indehaver, Ludvig Hansen, havde gjort sig skyldig i omfattende Bedragerier ved at forgribe sig paa de ham betroede Depoter. En Ugestid efter standsede det store Kornfirma Mohr & Kjær. Førstnævnte Standsning medførte Tab og Uhygge, man vidste ikke, hvad der vilde komme, thi Tiderne havde i det hele været daarlige med nedadgaaende Priser i lang Tid, Smaafaliter havde varslet kommende Uvej, og nu indtraf det med en stor og bedragerisk Fallit paa Millioner. Men endnu værre blev det ved Mohr & Kjærs Standsning, ogsaa den drejede sig om Millioner, og den trak adskillige Provinskøbmænd med sig. Nervøsiteten var stor, og man begyndte at frygte en almindelig Deroute. Onsdag den 18. November udeblev Bankierfirmaet Rubin & Bing fra Børsen.

Jeg havde nogen Tid været ængstelig for min Broders Forretning. Jeg vidste, den var stor, ledet med Dygtighed, at den havde startet eller bidraget til at starte betydelige Forretninger, hvis Vekselomsætninger den varetog og tjente paa, men som den ogsaa gav store Krediter, endelig at den nød megen Tillid, ikke mindst i Provinserne, hvor ikke faa Smaasparekasser m. fl. benyttede Firmaet som en egenlig Bank. Men ved Enkelt-yrtringer hist og her fra, ved egen lagttagelse af Tider og Forhold maatte jeg frygte, at Firmaet vovede sig for langt ud, og i samme Øjeblik jeg erfarede om H. P. Hansens Standsning, fik min Frygt konkret Form. Min Broder beroligede mig imidlertid, og forsaavidt med Rette, som Firmaet intet Tab led ved H. P. Hansens Fallit. Men da jeg efter nogle Dages Forløb kom op i Forretningen, gav han mig et Vink og gik ind i sit Privatkontor. Jeg fulgte ham, omtrent sikker paa, hvad der vilde komme. Han lukkede Døren, vendte sig imod mig og sagde kort og but: vi kan ikke mere.

Hvor nær end Meddelelsen gik mig, kom der den Ro over mig, som tit alvorlige Øjeblikke bringer, og jeg spurgte ham da, ligesaa kort: hvor stort er Deficit? Da fik jeg det underlige Svar: „Jeg véd ikke, om vi har noget, Sagen ligger anderledes. Vi har store Poster af Papirer, især Dampskibspapirer, der er i rivende Nedgang (Forenede Dampskibsselskabs Aktier sank i Løbet af Toaaret 1884—85 fra ca. 130 til ca. 65); selv om de derfor nu ved at indgaa i Status ikke giver Underbalance,

vil de gøre det, hvis de skal kastes paa Markedet, og selve det, at vi realiserer, vil svække vor Kredit. Men den er stærkt anspændt i Forvejen, fordi de Folk, vi giver Kredit, sidder haardt i det; de er gode nok, men det er sløje Tider, og de skal bruge Penge. Dem har vi ikke flere af, og jeg véd ikke, hvad Øjeblik Folk nu i den Panik, der er oppe, tager Penge ud fra os, og Bankerne bliver trevne overfor de Veksler, vi afgiver til Diskontering. Var vi et stort Handelsfirma, gjorde det ikke noget, saa kunde jeg gaa op lægge mine Bøger frem og faa Hjælp, men vi betragtes selv som Bank, vor Forretning er at modtage Penge og selv give Kredit, det kan vi ikke fortsætte med, naar vi selv skal søge Hjælp og fortælle en Bank, vi er kørt fast. Vi er det maaske ikke i Øjeblikket, men jeg kan ikke arbejde med den Fornemmelse, at Udeblivelsen af en Indbetaling, Nægtelsen af en Vekseldiskontering eller lignende kan bringe os i en Situation, saa vi maa standse med et Ryk og sige nej til vore Forbindelser, som saa maaske ramler og trækker os med sig.“ — „Hvormange Kontanter skal I bruge?“ — „Mindst hundrede tusind Kroner, helst henimod det dobbelte.“

Den følgende Uge gik med at forsøge at skaffe endel af dette Beløb underhaanden, og det mislykkedes ikke helt. Men hvad vi fik, forsløg ikke, og hertil kom endnu et. Til Foraaret 1886 havde Firmaet overtaget en Part paa tre eller firehundrede Tusind Kr. til 110 af en til da forestaaende ny Tegning af Sukkeraktier, mens de nu stod

langt under pari; skulde denne Forpligtelse blive effektiv med Kurser som nu, kunde den i sig selv blive meget svær at komme over. Den 17. om Aftenen samlede da Firmaets Chefer og en Broder fra hver Side (Direktør Fr. Bing og jeg) for at drøfte Sagen. Endnu engang fremstilledes Situationen, og man vaklede; da tog jeg Mod til mig, foreslog og holdt paa Standsning. Min Motivering var den ganske simple: nu kan I standse honnet, men fortsætter I, modtager Penge fra Folk, der tror, I er et rigt Firma, og Papirerne stadig gaar ned, mens I samtidig vedbliver at give andre Kredit, bliver I for Alvor insolvente og derved malhonnette. I kan ogsaa, hvis I standser, aabent søge at skaffe, hvad I mangler i Kontanter, da jeres Bøger viser en blomstrende, legitim Forretning ved Siden af, hvad I har rodet jer for stærkt ind i, I kan gaa til Bankerne, der ingen Glæde har af at lade jer falde, naar I fortjener at hjælpes, tværtimod, og I kan byde Sukkerfabrikerne et passende Beløb for at løse jer fra Kontrakten med dem.

Paa denne Motivering enedes man om Standsning den følgende Dag. Men den varede kun 48 Timer. Om Bøgerne udviste fuld Solvens kunde, som altid ved slige Lejligheder, omtvistes, men de udviste, som en af de tilkaldte Revisorer sagde, at det vilde være den største Synd ikke at fortsætte en i sin Grund saa sund og fortrinlig Forretning. Den fornødne rede Kapital skaffedes — og tilbagebetaltes faa Aar efter med Renter —, og

Bankerne viste al Velvilje. Sukkerfabrikerne endelig fik for Firmaets Tilbagetræden fra Kontrakten det Beløb, de krævede, 40.000 Kr., kontant. Endnu medio 1884, da Garantien (senest) blev overtaget, stod Sukkeraktier i 120, men gik fra da af uatbrudt ned og stod i November 1885 i 75. Hvad de vilde staa i et halvt Aar efter, kunde jo ingen vide; der var Mulighed for Gevinst ved at beholde Tegningsretten til 110, men der var langt mere Chance for et betydeligt Tab. For at udløses fra denne Hasard erlagdes altsaa de 40.000 Kr., efter nogles Mening godt Køb for Firmaet, efter andres en ret stram Betaling. For dem, der senere har set Aktierne staa i 300, kan den hele Affære give Anledning til mangehaande Betragtninger, men forresten ikke forskellige fra, hvad Finans- og Børshistorie hyppigt har vist med Hensyn til overtagne Garantier for offentlige Laan og Aktieudbud.

Handlede jeg rigtigt ved at faa Firmaet overtalt til at standse? Motiveringen var jo klar nok, men var den forretningsmæssig? Der var mellem de „sagkyndige“ senere delte Meninger derom. Ganske vist viste Resultatet, at Firmaet moralsk intet Afbræk led og økonomisk kun et forholdsvis ringe, medens Forretningen kort efter gik ind i en ny Blomstringsperiode, langt rigere end den foregaaende — da de to Chefer døde efter 15 og 18 Aars Forløb, efterlod de sig efter danske Forhold ret betydelige Formuer —, men kunde Stormen ikke være redet af, uden at Offenligheden havde faaet noget

at vide derom? Det er dette, man har ment, idet man har gjort gældende, at større Vanskeligheder end de, som her forelaa, af Købmænd er overvundne i Stilhed, og at mit Raad var akademisk, man standser ikke, før man standses, *er* paa Grund. Jeg tror, at mit Raad saa langt fra var „akademisk“, at det netop var i høj Grad præget af de konkrete Forhold. Hvis det hørte med til Storkøbmandskab at fortsætte — og jeg indrømmer, at jeg har baade hørt og læst om vanskeligere Situationer end Firmaets, som dristige, energiske og koldblodige Købmænd har klaret i Stilhed —, saa var min Broder ingen saadan Storkøbmand. Følelsen af, at Formue, Navn, Ære stod paa Spil, vilde, som hans Liv nu engang havde formet sig, have lammet hans Forretningsevne og let netop fremmet en virkelig Katastrofe.

I de Par Dage, Firmaet havde lukket, søgte „Dagbladet“ at gøre Politik ud deraf, fordi det var et „Venstrefirma“, der havde standset, men det blev fra alle Sider mødt med en saadan Indignation, at Bladet hurtigt trak i Land. — En lille, køn Oplevelse havde jeg. Direktøren for Husmandskreditforeningen for Østifterne, *Ernst Bilsted*, en brav og samvittighedsfuld Mand, som stod i venskabeligt Forhold til min Broder, mødte jeg den Dag, Firmaet standsede, paa Gaden. Han havde ikke Idé om, hvad der var sket, og da jeg fortalte ham det, stod han stille, udtrykte sin Beklagelse og gik videre. Jeg fulgtes med ham men spurgte lidt efter, om han ikke vilde op og hilse paa min Broder. Jo, sagde

han, jeg tænkte et Øjeblik paa det, men efter hvad der er passeret med Ludvig Hansen, synes jeg dog, jeg vil lade være; jeg skal sige Dem, jeg har min lille Formue liggende i Depot i Deres Broders Penge-
skab, og han kunde misforstaa mit Besøg. „Og De er rolig?“ „Ja, og hvis jeg ikke var det, har Deres Broder ikke fortjent af mig, at jeg gav det til Kende.“
Hvorpaa Bilsted gik til sit Hjem.

III

STATISTISKE HVERV. — HISTORISK-STATISTISKE AFHANDLINGER. — OPRETTELSE AF
STADENS KØBENHAVNS STATISTISKE KONTOR. — H. N. HANSEN.

Efter at mit Hverv som Sekretær ved Børsudvalget, var sluttet, overdroges det mig af Krigsministeriet at foretage en Undersøgelse af den københavnske Befolkningens „Forbrug af de nødvendige Levnetsmidler“ som Grundlag for Overvejelser over Byens eventuelle Forsyning under en Belejring, og lige efter — Aar efter andet — fik jeg den Opgave fra Kommissionen vedrørende Skolebørns hygiejniske Forhold at bearbejde det statistiske Materiale angaaende Skolebørns Højde og Vægt. I særlig Grad interesserede Forbrugsundersøgelsen mig, fordi den delvis blev af historisk-statistisk Art, og i det samme Aar udarbejdede jeg en historisk-statistisk Afhandling om Københavns Befolkningsforhold i Perioden 1630 — 1730.

Til sidstnævnte Afhandling benyttede jeg Københavns Kirkebøger, saa langt tilbage jeg kunde fremskaffe dem fra Biblioteker og Kirker. Afhandlingen, der i hvert Fald herhjemme var den første i sin Art, gjorde mig megen Glæde, men den havde forresten lidt svært ved at komme frem. Redaktionen af „Historisk Tidsskrift“ (Bestyrelsen af dansk historisk Forening), til hvem jeg havde indsendt den, var noget betænkelig ved at give Plads for „statistiske“ Behandlinger af Historien — det var især Professor *Schiern*, der ikke holdt af den Slags Novationer —, og desuden fandt man enkelte Udtryk som f. Eks. „Tobørnsægteskab“ mindre passende, eftersom Tidsskriftet dog henvendte sig ikke blot til en faglig men ogsaa til en almen Læsekreds. Man bad mig rette saadanne Anstødeligheder, og jeg foretog Rettelserne øjeblikkelig, uden at jeg just ved at føje mig efter Galskaben siden har bragt Tobørnsægteskabet ud af Verden. Prof. *Holm* satte Afhandlingens Offenliggørelse i Tidsskriftet igennem.

Disse Arbejder foretoges i de første Aaringer af 80'erne samtidig med de mig paahvilende kommunal-statistiske Arbejder, og da Fenger var gaaet af, oprettedes endelig Stadens statistiske Kontor, til hvilket der tillige knyttedes Udarbejdelsen af Valglisterne. Kontoret henlagdes under Magistratens 1ste Afdeling, hvis Borgmester, *H. N. Hansen*, havde været særlig virksom for dets Oprettelse. Fra 1. Juli 1883 var jeg Kontorchef under Magistraten, *H. N. Hansen* min Chef.

H. N. Hansens Farfader var Vinhandler Gottfred Hansen i København. „Fra denne syntes hos den Hansenske Slægt nedarvet en vis Robusthed i Sind og Skind, Jævnhed, Fordomsfrihed og stor Forretningsdygtighed“. Med disse Ord karakteriserede jeg i „Frederik VI's Tid“ (1895) den Hansenske Slægt, da jeg i Afsnittet om Stænderne skulde omtale den fremragende Stænderdeputerede H. P. Hansen, H. N. Hansens Fader. H. P. Hansens Broder var A. N. Hansen, en af Hambros Hovedarvtagere, og dennes Sønner var atter Harald Hansen, Octavius Hansen osv., ligesom Fætteren høje, brede, „robuste“ Folk. — Om A. N. Hansen fortælles det, at da han var Grosserersocietetets Formand, skulde der paa Børsen afsløres en Buste af L. N. Hvidt. Men da den Komité, der havde forestaaet Indsamlingen, havde stillet Busten op til Afsløring uden først at spørge Børsens Formand, tog denne egenhændig Busten ned fra sin Piedestal og spadserede afsted med den. Forskellige andre af Slægten kunde have gjort noget lignende.

Naar jeg har brugt de Ord om Slægten, at den var præget af „Jævnhed“ og „Fordomsfrihed“, er dette forsaavidt rigtigt, som den kunde være lige til og ligeledes sætte sig ud over almindelige Fordomme. Men den kunde forresten ogsaa være „ujævn“ i sit Væsen, bl. a. i Kraft af den „Fordom“, at den turde tillade sig færre Hensyn i sin Optræden end Folk i Almindelighed.

Efter nu og da at have haft Samtaler med Borgmester

Hansen, gik jeg en Dag op til ham med et færdigt Tabelværk, idet jeg samtidig vilde have ham til at interessere sig for Oprettelsen af det statistiske Kontor. Den Dag havde vi vort første og sidste Sammenstød. Han stod, da jeg kom ind, ved Vinduet ud imod Kattesundet i hans Kontor paa det gamle Raadhus. Jeg gik da hen til ham og gav ham Bogen. Han tog den i Haanden, holdt den et Øjeblik, smed den saa hen langs Vindueskarmen, saa jeg troede Vinduet skulde gaa i Stykker, og raabte tilsidst: „Tror De, der er tre Mennesker i hele Byen, der bryder sig om saadan en Samling Tal?“ — Jeg havde aldrig før i mit Liv truffet noget lignende, ansaa naturligvis Slaget for tabt og svarede roligt og ærligt, som jeg mente det: „Nej, men selv om der er flere Spækhøkere i Byen end Folk, der studerer Sanskrit, hører de sidste jo ogsaa til“. Da skete der noget højst mærkværdigt, som jeg heller aldrig havde truffet før. H. N. Hansen tav, gik Stuen rundt, kom tilbage, saa' paa mig med det ejendommelige Drag af Blødhed, han kunde have over sine storskaarne Træk, og sagde: „Jeg havde Uret, kom nu og sæt Dem ned og lad os tale om Tingene“. Fra den Dag og i de tredive Aar, der fulgte, havde jeg hans Venskab og Støtte.

Med Statistisk Kontor forenedes som sagt Udarbejdelsen af Valglisterne. Det var et betydeligt Arbejde at faa de hidtil noget forsømte Valglistler bragt i god Orden og fuldstændiggjorte; i 1881 udviste Valglisterne et Vælgerantal af 32000, i 1886 af 42000, en Stigning i et Femaar

med en Tredjedel, der naturligvis mere skyldtes bedre Valgliste end Forøgelse i Vælgertal. Men samtidig bragte Midten af 80'ernes hidsige politiske Kamp ustandselige Angreb paa Valglistearbejdet — de kulminerede i, at Højrebladet „Avisen“ meddelte, at jeg forfalskede Listerne —, og disse Angreb havde ogsaa som Adresse H. N. Hansen, under hvem Stadens hele Valgvæsen sorterede, og som i disse Aar var bleven en mere end mistænkelig Person. Det sande var, at uagtet han fra gammel Tid tilhørte Højre og i adskillige Henseender var og blev en udpræget konservativ Mand, følte han sig stærkt frastødt af det Matzenske Højre baade i dets Forhold til Venstre og i dets Forhold til Arbejderne, med hvilke sidste han havde en ikke ringe Sympati. Om jeg, der i disse Aar havde jævnlige Samarbejde og mange Samtaler med ham, har paavirket ham, skal jeg lade være usagt, jeg udnævntes i Højrepressen til „Borgmester Hansens onde Aand“. Ganske uskyldig var jeg i hvert Fald i, hvad der første Gang stemplede ham som „Socialist“.

Det var den berømte Valgdag, den 25. Juni 1884. I 5te Kreds stod Slaget mellem P. Holm og Goos, Listerne førtes i Gothersgades Eksercerhus, Valghandlingen foregik paa Eksercerpladsen, og af Kredsens 16000 Vælgere — saa mange som der efter Grundloven skulde være Indbyggere — stod Tusinder om Morgenen for at overvære Valghandlingen, foruden andre Tusinder, der

intet direkte havde med Valget at gøre. En Tribune for Valgbestyrelse og Kandidater m. fl. var oprejst i Baggrunden af Pladsen, herfra oplæste Borgmester Hansen det kgl. Brev; jeg, der havde med Tilsynet af Valglisterne og Stemmeafgivningen i den deforme Kred's at gøre, stod bagved ham. — En af Stillerne skulde have Ordet, da begyndte det at regne, og Folk slog Paraplyerne op. Da Borgmester Hansen saa' dette, gik han frem, og med sine Lungers fulde Kraft, hvad der betød noget, slyngede han ud over Pladsen: „Paraplyerne ned, ellers kan ingen høre, hvad der siges, De maa slaa Paraplyerne ned, De maa!“ Begivenheden var meget ringe, men afgørende. Der staar jo intet i Grundloven om, at man ved en Valghandling under aaben Himmel i Regnvejr ikke maa slaa sin Paraply op, men fra Horebs Bjerg gav Borgmester Hansen ny Lov, og den betød, at Vælgere og Ikke-Vælgere, gamle og unge af Arbejderbefolkningen, af hvilke selvfølgelig ingen gik til Valg med Paraply, var taget under Borgmesterens Beskyttelse, medens Goos'erne fik Valget mellem at blive vaade eller gaa deres Vej. Borgmester Hansen var efter Folkeinstinktet fra dette Øjeblik Folkets Ven, saa vist som han for „Storborgerne“ var mærket som en Mand, der var brudt ud af Rækken, ikke til at stole paa. At Vorherre lader Solen skinne baade paa dem, der stemmer for Holm, og dem, der stemmer for Goos, er der intet at gøre ved, men naar Borgmester Hansen

ogsaa i lige Grad vilde lade det regne paa begge, følte denne Upartiskhed som Uvilje mod Goos. Og det var rigtigt følt.

Op ad Dagen var der uafbrudt Smaascener, idet Højrevælgere, der var fraflyttet Kredsen eller lign. og derfor med Rette ikke fandtes paa Valglisten, blev højst forbausede ved, naar de henvendte sig til Borgmesteren, at blive kort afviste. Dog den værste Eksplosion forestod. Vi havde indtaget en Kop Kaffe henad Aften paa den anstrængende Dag, da vi, idet vi gik tilbage til den Del af Kasernen, hvor Afstemningen foregik, var lige ved at snuble: der var lagt Sprøjteslanger, for at Mængden udenfor paa Pladsen, hvis Goos blev valgt, og den vilde gøre Oprør, kunde sprøjtes ned indefra Kasernen. Blodet foer Borgmester Hansen til Hovedet, og ude af sig selv tordnede han til den første Officer, han saa': „Hvem har lagt de Slanger her?“ „Det er efter Ordre af — —“. Officeren fik ikke Lov til at tale ud for Borgmester Hansens: „Ordre af — —, her kan kun jeg give Ordre. Væk med det Skidt!“ Og saa sparkede han til den nærmestliggende Slange med den utvivlsomt største Fod paa den største Trækkestøvle i dette Land. Slangerne samledes i Stilhed og skaffedes væk, men Rygtet bredte sig om det skete, og fra nu af var det givet for alle, at Borgmester H. N. Hansen var bleven Socialist, ligesaa rød indvendig, som han havde været blussende udvendig.

Men ligesom der ved Siden af den Barskhed hos H.

N. Hansen, der gjorde ham til „Bø-mand“, „den store Bastian“ osv., og der kunde jage Andragerinder om Legater i et Musehul, ofte var den største Godhed og Mildhed i Udtryk og Væsen, saaledes kunde man i Situationer, hvor han havde Tid til at overveje, i Stedet for impulsiv Voldsomhed træffe en ikke ringe Ængstelighed for at vove sig for langt frem. — Ved Valget i 1887 „generobrede“ Højre København, kun 5te Kreds holdtes af Socialdemokraterne med 6757 (P. Holm) mod 6727 Stemmer (Ryssel). Havde Socialdemokraterne altsaa faaet et Stemmetal, der var blot $\frac{1}{2}$ Procent ringere, havde „hele København“ tilhørt Højre, og nu gjaldt det for dette at bevise, at der var afgivet mindst et saadant Antal falske Stemmer. En Klage blev da ogsaa indgivet med Navne paa 30 à 40 „døde“ Vælgere, der skulde have stemt socialdemokratisk. Undersøgelsen viste, at det hele var Vrøvl og Opspind, og Holms Valg godkendtes da selvfølgelig. Men en Del Aar efter, da i 90'erne det moderate Venstre og Højre med Klaus Berntsen og Dinesen som Førere havde Overtaget i Folketinget, udtalte førstnævnte under en Debat, at der jo i 1887 i Københavns 5te Kreds var stemt af døde Vælgere osv. Saasnart jeg saa' det, gik jeg til H. N. Hansen, der som Chef for Valgbestyrelsen var meget indigneret over, at det døde Vrøvl var kaldt til Live igen, og jeg gav ham da et Udkast til en kort faktisk Berigtigelse, der om Aftenen skulde staa i „Berlingske“. Men da mødte jeg en uventet Modstand.

„De kan sagtens, men det er mig, der faar Spektaklerne. Lars Dinesen vælter sig ind over mig, naar jeg skriver imod, hvad Berntsen har sagt i Folketinget“. „Men Københavns Førsteborgmester kan vel i Embedsmedfør give en faktisk Berigtigelse uden at være bange for Hr. Dinesen“. „Ja, De er nu altid saa kry paa det, det er mig det gaar ud over. Forresten optager „Berlingske“ ikke Berigtigelsen“. „Det manglede bare, jeg vil indestaa for, at den i Aften staar i „Berlingske“, og at dermed den Historie er ude“. „Ja, ja, naar De trænger saadan paa, saa forsøg. Men der kommer intet i Aften i „Berlingske“, og i hvert Fald indlader jeg mig her paa noget kedeligt, noget meget ubehageligt. Men værsgo', gør hvad De vil“.

Jeg gik til „Berlingske“, kom ind til gamle Dr. Manicus, rakte ham den korte Berigtigelse, der selvfølgelig var underskrevet af H. N. Hansen, og sagde blot: „Detté skulde gærne i Aften i „Berlingske““. Bekymring og Ængstelse prægede straks hans Ansigt, da han saa' de kriminelle Linjer. „Det kan jeg ikke optage. Sig til Borgmesteren, jeg vilde meget gærne, men det kan jeg ikke“. „Kan De ikke? Hvorfor i al Verden kan De ikke optage en faktisk Meddelelse fra Københavns Magistrat?“ „Hvis det kommer i Aften i „Berlingske“, har jeg imorgen Formiddag Lars Dinesen staaende, hvor De nu staar, og han skælder mig Huden fuld“. „Lars Dinesen, hvad kommer det ham ved. Han er da ikke Overredaktør af „Berlingske““. „Ja, det siger De nok,

men jeg kan ikke, jeg tør ikke“. Og han gav mig Papiret tilbage. Jeg lagde det omhyggeligt sammen, puttede det i Lommen og sagde, at Berigtigelsen skulde offentliggøres og det samme Aften. „Hvad mener De, det er vel mig, der bestemmer, hvad der skal i „Berlingske““. „Ja, det havde jeg forresten ikke forstaaet, men i hvert Fald ophører fra idag, saa vidt det staar til mig, „Berlingske“ at være det Blad, hvortil Københavns Magistrat henvender sig i officielle Sager, og jeg er sikker paa, at „Nationaltidende“ gjerne træder i Stedet“. „„Nationaltidende“, nej, nej, saa giv mig Papiret, hvis De virkelig vil gaa derhen, saa vil jeg hellere tage Risikoen. Her kommer Polemik, og jeg faar de største Ubehageligheder af Dinesen. Men til „Nationaltidende“ maa De ikke gaa“. — Berigtigelsen optoges, der kom ingen Polemik, og hverken Borgmester Hansen eller jeg hørte nogensinde et Ord derom. Men om Aftenen begyndte jeg paa en Vise, der lød saaledes: „Dinesen i Kinesiens Land, han er en saare mægtig Mand“. Videre kom jeg ikke.

I en langt alvorligere Sag endel Aar efter tvivlede H. N. Hansen om, at „Berlingske“ vilde optage en Erklæring fra ham. I April 1900 afløste Ministeriet Sehested Ministeriet Hørring. Hørring, der i høj Grad nød Christian IX's personlige Tillid, har meddelt mig, at han ved sin Fratræden tilraadete Kongen at tage Dannelsen af et Venstreministerium under Overvejelse, men Højre

fik dog endnu engang et Ministerium af sin Midte bragt til Roret. Det maatte nærmest opfattes som et Kampministerium, men det viste sig hurtigt, at dets Forudsætning om, i det mindste at have et enigt Landstingshøjre bag sig, beroede paa en Misforstaaelse. H. N. Hansen var under Ministeriet Reedtz-Thott kaldet til kongevalgt Landstingsmand, men nægtede at gaa ind som Kultusminister i Ministeriet Hørring, og han var nu som tidligere udpræget „Anti-Estruper“. Da Rygterne om, at han og ham nærstaaende i Landstinget var i Opposition til det nydannede Ministerium Sehested, holdt sig, indeholdt „Berlingske Tidende“ om Aftenen den 15. Juni en Artikel af meget kraftig Art, i hvilken det udtaltes, at Landstingets Højre stod enigt om Ministeriet. Morgenen efter kom H. N. Hansen til mig og sagde, at sligt kunde han daarligt finde sig i, og at han ganske vist endnu ikke havde talt med „de andre“, men havde Lyst til at optræde paa egen Haand, hvis jeg raadede ham dertil. Jeg bad ham da om Lov til at tale lige ud, og sagde derpaa, at naar hans Indflydelse i dansk Politik hidtil havde været under hans Forventning, hidrørte det fra, at man vel vidste, han var fronderende, men naar man var kongevalgt Landstingsmand og borgerligt saa uafhængig som han, maatte man engang tage Mod til sig og ens Ord være ja eller nej. Da han nu i lange Tider havde været en Modstander af sit Partis Førere, syntes jeg, han skulde benytte Lejligheden til offentligt

at give det tilkende, mens Tid var. Kom vi ind i ny Provisorisme, vilde det ellers gaa ham som de gammel-liberale i 80'erne, der ikke havde kunnet mande sig op i Tide, og hvis Protester senere ganske overdøvedes af Kampbulderet. Han skulde derfor baade for sin egen Personligheds og for dansk Politik's Skyld nu aabent tage Afstand. — Jeg gjorde derefter et Udkast til en Erklæring fra hans Haand. Han foretog forskellige Rettelser deri, renskrev Erklæringen og sagde derpaa efter nogen Tøven, at han vilde prøve paa at faa den ind i „Berlingske“, men tvivlede om, at man vilde optage den.

Ikke uden Spænding greb jeg om Aftenen „Berlingske“. Var H. N. Hansen gaaet op med sin Erklæring, og var den bleven optaget? Den fandtes i Avisen. Erklæringen udtalte, at „Berlingskes“ Artikel fra den foregaaende Aften „gør det til Pligt for mig allerede nu at udtale, at det siden Regeringsskiftet i April har været min Agt til Efteraaret at udmelde mig af Landstingets hidtilværende Højregruppe, og denne Hensigt er jeg nu bestemt paa at fastholde“. — Som bekendt fulgtes denne Udtræden senere af „de frikonservatives“ samlede Udtræden, Ministeriet Sehesteds i Forvejen svage Eksistensbasis var hermed fuldkommen undergravet, og „Systemskiftet“ fulgte Ministeriets Fald.

I det hele var, efterhaanden som Aar og Forhold gav den betydelige Aldersforskel imellem H. N. Hansen og

mig ringere Vægt, jeg ligesaa meget bleven hans Raad-giver som han min. Men kunde jeg gøre ham nogen Nytte, var det kun ringe Gengæld mod den utrættelige Bistand, han havde ydet mig overalt, hvor han paa nogen Maade mente, det kunde være til Gavn for mig. Baade om offentlige og private Sager talte vi med al Fortrolighed, jeg kom meget i hans Hjem, og han ved festlige Lejligheder i mit. Hans Interesse for mig og hans Hjertelighed overfor mig var usvækket til hans Død.

Han var en troende Kristen, hans Retning maaske bedst repræsenteret ved en Gejstlig som Biskop Rørdam, der rigtignok saa ogsaa var Grænsen for den Lavkirkelighed, han vilde gaa med til. Hans Tro hindrede ham imidlertid ikke i en ubegrænset Tolerance, hvilken Konfession det end gjaldt, eller om det gjaldt slet ingen. Gennem sin Hustru var han nær beslægtet med Ove og Helge Rode, med Gunnar Heiberg m. fl., og trods deres Anskuelser omfattede han dem med stor Sympati. Men til den positive Kristne efter hans Hjerte forbeholdt han Udtrykket, „det er en alvorlig Mand“. Jeg havde hørt Udtrykket saa tidt og med Flid aldrig opholdt mig derved. Men da vi engang i et af de sidste Aar, jeg var i Magistraten, talte om en Mand, hvis Rygte, som det syntes med Rette, ikke var godt, og han saa sagde: „Det er underligt, han er dog en alvorlig Mand“, blev det mig lidt for meget. Jeg sagde til ham, at jeg jo godt vidste, hvad han mente med dette Ud-

tryk, men at jeg dog for en Gangs Skyld vilde spørge ham, om han troede, at en slig „alvorlig“ Mand havde sysselsat og sysselsatte sig alvorligere med hvorfra? hvorfor? hvorhen? end f. Eks. jeg, om mon ikke den alvorlige Mand i hvert Fald var kommet til det Resultat, at her paa Jorden vilde han „skære“ den saa godt han kunde, og om det samme mon ikke gjaldt adskillige andre „alvorlige“ Mænd. — H. N. Hansens Ansigt, som jeg ellers havde maaske hyppigere Adkomst end nogen anden fremmed til at faa til at glide over i det kønne og glade Smil, der afspejlede hans i Virkeligheden lyse Sind, faldt i ualmindelig tunge Folder. Han sad nogen Tid, og saa sagde han blot: „Det kan godt være, De har Ret. Det kan godt være, De har Ret“. Saa strøg han sig med Haanden hen over Pande og Øjne, og jeg førte hurtig Samtalen hen paa andre Ting.

H. N. Hansen kastede ingeniørlunde Vrag for sig og sine paa Serveringen af denne Verden. Men dersom det er at være en alvorlig Mand, selv fuldt at udnytte en omfattende Arbejdskraft, samtidig at have stor Respekt for andres Arbejde, baade Haandens og Aandens, at have et rigt Følelsesliv, megen Naturlglæde, vid Sans for menneskelige Livsytringer paa mangeartede Omraader, endelig at prøve sig uden Hovmod, men med Frygt, da var han i Sandhed en alvorlig Mand.



IV

STUDENTERSAMFUNDET. — FOREDRAG FOR ARBEJDERNE. — „4. S.“ — DANSK
 KVINDESAMFUND. — KVINDESAGEN. — DE LEDENDE KVINDER.

Efter i adskillige Aar ingensomhelst Forbindelse at have haft med Studenterverdenen fik jeg i Foraaret 1882 Opfordring til at komme tilstede til et Møde, hvor en ny oppositionel Studenterforening skulde dannes. Den ny Forening, Studentersamfundet, stiftedes i Maj 1882, og jeg indmeldte mig. Det blev Pligt for „de ældre“, til hvilke jeg allerede hørte, at støtte „Samfundet“, ikke blot ved at være Medlem men ogsaa komme tilstede om Lørdagften og, saa vidt gørligt, tage Del i Diskussionerne. Jeg opfyldte denne Pligt et Tiaar igennem, og jeg har senere truffet mange Akademikere, der huskede og kendte mig fra disse Aftener i Badstuestræde, hvor det gik hyggeligt og livligt til, og hvor Diskussionen, selv om den tog Fart og nu og da fik et noget skarpere Anstrøg, meget sjældent brødes af nogen Disharmoni. — Det er ikke for meget sagt, at Studentersamfundet paa hin Tid, i hvilken de Studenter, der blev Medlemmer, i Reglen først indmeldte sig nogle Aar efter artium, omfattede en forholdsvis betydelig Del af Tidens akademiske Elite. Fra denne er Universitet, Administration og offentligt Liv i Perioden derefter i en ikke uvæsenlig Grad bleven rekruteret.

Til Studentersamfundet knyttedes Kursus for Arbejderundervisning, Udgivelse af Smaaskrifter, Retshjælp for

ubemidlede, „4. S.“ og flere Institutioner. Jeg holdt en Vinter en Række økonomisk-statistiske Foredrag for Arbejdere. De var godt besøgte, og hvert Foredrag fulgtes af en Spørge- eller Diskussionstime. Men en Aften begik jeg en Fejl. Jeg forsøgte at forklare Arbejderne, at medens en Aarsindtægt af 1500 Kr. (i 80'erne) af en Arbejderfamilie maaske betragtedes som helt god, saa kunde en Aarsindtægt af endog 3000 Kr. for en Embedsmandsfamilie være vanskelig at komme igennem med paa Grund af de Krav, som „Livet“ stillede til den. Dels forstod Tilhørerne det ikke, dels vilde de ikke forstaa det, og der lagde sig en tydelig Uvilje for Dagen. Fejlen var min: hvis en Arbejderfamilie i vor Tid har 2000 Kr. om Aaret, kan den betragte denne Indtægt som „helt god“, alligevel vil den mene, at den behøver at vende Skillingen mindre, hvis den har 2500 Kr., og at ret Velvære først vil naas ved 3000 Kr. Men at nogen med 4000 Kroners Aarsindtægt skulde synes, det var for lidt, vil den ikke finde sig i at høre. Sandt nok, den véd, at der er nogle Stillinger, som ogsaa Arbejdernes Tillidsmænd nu kan naa, der lønnes væsentlig bedre. Men dels betragtes ogsaa denne Løn, der jo ikke er sat af Arbejderne, til ikke at faa Has paa, dels er det rent ekseptionelle Topstillinger, der lønnes saa højt. Men naar det yderste Maksimum for en faglært Arbejders Aarsindtægt er 3000 Kr., kan man ikke forklare nogen Arbejder, at 4000 Kr. er for lidt. Sandheden er jo nemlig den, at de Krav, som „Livet“ stiller, er be-

stemte af Overklassen selv i Kraft af dens Fordringer til „Livet“. Men hvorfor skulde Arbejderne respektere disse Krav som medfødte Rettigheder? Mit Forsøg dengang paa at faa Arbejderne til at forstaa Indtægternes „Relativitet“ beroede jo i Virkeligheden paa en halvt bevidst, halvt ubevidst Fæstnelse fra min Side af en nødvendig Forskel mellem Under- og Overklasse, og Forsøget maatte derfor mislykkes.

Om jeg ogsaa nogle Aar efter begik en Fejl, da vi i „4. S.“ havde et Møde sammen med *Gustav Johannsen*, og hvor der efter Aftensbordet var Diskussion, er et andet Spørgsmaal. Gustav Johannsen gjorde Rede for den nordslesvigske Sags Stilling og udtalte bl. a., at til Hævdelse af Nordslesvigernes nationale Ret maatte de regne paa „de frisindedes“ Støtte i Tyskland, og at det heller ikke kunde vare længe, inden disse kom til Roret. Da jeg fik Ordet, fremsatte jeg en Tvivl om, hvorvidt de frisindede vilde og turde være væsenlig mindre nationalistiske end de konservative, men navnlig om, at de i en overskuelig Fremtid vilde faa Magten. Jeg havde naturligvis ikke Gustav Johannsens store Kendskab til Forholdene, men mente dog at have noget, og ud derfra gav jeg min Begrundelse. Jeg haabede derfor, at den nordslesvigske Sag vilde kunne holdes oppe uden Hjælpen fra de frisindede. Da jeg satte mig, sagde min Side-
mand til mig: „Jeg tror, De har Ret, men jeg synes, det var Synd, De sagde det“. — Jeg forstod naturligvis hans

Betragtning, men svarede ham ikke. Siden da blev jeg i 4. S., men gik ikke senere til noget Møde.

Jeg var Medlem af Bestyrelsen for Udgivelsen af Smaaskrifter. I denne sad Høffding, Neergaard, Zeuthen m. fl., og efter Bestyrelsesmøderne gik vi altid over paa „Bernina“ for at spise vort Smørrebrød og tilbragte dér et Par Timer, som for os alle stod som ualmindelig hyggelige Aftener. Et Par af Smaaskrifterne var jeg helt eller delvis Forfatter af, og i de samme Aar skrev jeg for „Dansk Kvindesamfund“, hvor jeg ligeledes var Medlem af Bestyrelsen, et Smaaskrift „Om Kvindens Adgang til Erhverv“.

I dette Skrift tror jeg, jeg fik samlet, hvad der summarisk kunde siges for Bourgeois-Kvindens Uddannelse til og Deltagelse i det almindelige Erhvervsliv, men jeg skjulte iøvrigt ikke, at der i Praksis kunde være forbundet Vanskeligheder dermed. Senere har jeg, hvor jeg har kunnet, givet Kvinder Adgang til Erhverv lige med Mænd, men jeg har rigtignok vel ofte gjort den Erfaring, at de er fløjet bort midt i Læretiden for at indgaa Ægteskab, saa at det gjorte Arbejde har været spildt baade for de paagældende selv og for den Institution, de var ansat i, og blev de i denne som gifte, skabte naturligvis Børne- og Hjemspørgsmaalet Vanskeligheder. Nu er der jo ingen mere, der teoretisk eller praktisk anfægter Kvindens Ret til ethvert Erhverv, som hun kan overkomme. Men netop derfor er Tiden inde til at

overveje, ad hvilke Veje man bedst skal undgaa eller mildne de Ulemper, der utvivlsomt er forbundne med at anvende Aar paa Uddannelse til Erhverv, som man ikke senere kan eller vil deltage i. Man maa undersøge, i hvilket Omfang baade Erhvervet i Almindelighed og de specielle Erhverv lader sig forene med Moderens og de hjemlige Pligter.

I Bestyrelsen for „Dansk Kvindesamfund“ var jeg sammen med Kvinder som Frk. *Kirstine Frederiksen*, Frk. *Elisabeth Grundtvig*, Frk. *Inger Pontoppidan* og fl. Der var jo noget vist puritansk over dem, de hørte i høj Grad socialt „Selskabet“ til, men i høj Grad ikke Selskabslivets Dameverden. De havde indtaget Kamppladser med en vis Antagonisme dels overfor dem af deres eget Køn, der mente, at alt var fortræffeligt i den „Verden“, som de tilhørte, og hvor de kun forlangte at trives under samme Forhold som hidtil, dels overfor disses allierede af det andet Køn. En saadan Kampstilling vil altid i nogen Grad præge de paagældende, som jo iøvrigt heller ikke tilfældigt har indtaget Pladsen, men de arbejdede med beundringsværdig Ro, Tillid og Kraft for deres Sag, der paa alle Punkter har vundet frem med en Fart, som dengang ingen vilde have troet mulig. De var Pionerer med en stolt Uafhængighed, der i sig selv gav dem mere end tilstrækkelig Adgang til lige Ret med Mænd.

V

„POLITIKEN“. — HØRUP. — „REBELLER.“

Jeg deltog lige saa lidt i aktivt politisk Liv i 80'erne som i Tiden før eller efter. Jeg har aldrig optraadt paa noget politisk Møde, meget sjældent været tilstede ved noget. Derimod skrev jeg Artikler i „Politiken“, især i dennes første Femaar, fra Oktober 1884, og jeg traf herved ofte sammen med *Hørup*.

I noget nært personligt Forhold til Hørup kom jeg ikke. Han var fjorten Aar ældre end jeg, var politisk Fører, mens jeg var politisk ingenting, vi var i forskelligt Plan, og han indbød ikke til megen Fortrolighed. Men jeg holdt af ham og saa op til ham paa Grund af hans Mod, hans Uegennytte og hans Talent. — Han har aldrig tilbagevist en Artikel, jeg har skrevet. Men i Begyndelsen gjorde han „Smaarettelser“, d. v. s. saadanne, hvorved en ringe Ændring omdannede det højstemte Udtryk til et nok saa rammende og virkningsfuldt, men uden Fagter. Nu er denne Skriveform bleven journalistisk Almeneje.

Det vilde være urigtigt, naar man taler om Hørup som Journalist, kun at betragte ham som Formvirtuosen, thi han skrev ud fra en stærk Overbevisning og dyb Indignation, for hvilken den virtuose Form blev den smidige Tjener, men uden selvstændig Ret. Naar alligevel mange efterhaanden fornam det modsatte, laa det i, at Hørups Journalistik i tyve Aar stadig varierede et og

samme Indhold. Fra de Aar omkring 1880, da Hørup endnu gjorde noget Realpolitik — behandlede „Sager“ i Folketinget —, indtil han i 1901 blev Minister, skrev han i alt væsentligt kun om Forfatning, d. e. mod Forfatningsbrud, og om Militærvæsen, d. e. mod Militarisme. Tilsidst var baade han og andre trætte.

Han ansaa det for nødvendigt, ikke at sprede Interessen, ikke at lade sig foregøgle, at „Sager“ kunde erstatte det ene fornødne. Men Sager kan nu engang ikke undgaas i tyve Aar af en Nations offentlige Liv, og melder man sig fra, gaar Livet og Sagerne deres Gang, man mister blot sin Indflydelse paa dem. Da jeg i Juli 1883 var bleven Kontorchef, traf jeg Hørup i et Selskab; han hilste paa mig og sagde, med et ganske lille Anstrøg af Spydighed, der dog var nok til at give at tænke paa: „Det er sandt, jeg gratulerer, De er jo bleven til noget“. Det betød: Kontorchef —, hvilken Herlighed! For Statistiken —, hvad skal jeg bruge *den* til! Det betød forresten ogsaa, nu er han bleven Embedsmand og melder sig vel fra.

Trods sin Ringeagt for „Sager“ — saalænge Tilstandene var, som de var —, viste han sig imidlertid tilfreds med mine saglige Bidrag til „Politiken“. Politik kunde han selv skrive om, men naar jeg bragte ham Artikler om Sverigs Protektionisme og Faren for os derved, om de store Valgdage i Tyskland, om Murerstrike og Fyrbøderstrike, reale Artikler efter ret indgaaende Studier, vidste han godt, at hans Blad var tjent

dermed, og han paaskønnede, at nogen vilde give sit Arbejde til et Læsestof for Bladet, som det ikke kunde eller burde undvære. Han takkede for saadanne Bidrag paa sin stille Maade, men fuldt tilfredsstillende for den, der modtog Takken.

Hørup vilde for alt ikke lade sig imponere. Engang talte jeg med ham om Gladstone og Bismarck, vejede for og imod, men han havde for dem begge tilsammen egentlig kun de Ord: „Naa ja, tror De, det er saa stort? Under gunstige Forhold kan der jo udrettes meget.“ I Virkeligheden laa der bag Hørups Ængstelse for at lade sig imponere af den af Verden fastslaaede Storhed dog ogsaa inderst inde en Længsel efter „gunstige Forhold“, under hvilke han kunde „udrette“ noget. Da dette ikke vilde falde i hans Lod, opstod der Uvilje mod at anerkende, hvad andre udrettede, hvem det end var og hvad det end var. Selvfølgelig undtagen hvad der kunde komme hans Politik tilgode, helst direkte, i Mangel deraf ved den Glans, der gennem Tilhængernes Navne kunde bredes om den. Men udenfor det centrale, som hans Kamp drejede sig om, vilde han ikke give Raaderum for meget. Selv stor Aandskraft kan lide herved, Aand maa holdes i Aande.

Dog paa et Hovedpunkt havde Hørup absolut Ret: at han ikke vilde lade sig imponere af sine Modstandere. Søn af en sjællandsk Skolelærer, kom han fra Bondelandet med egen og stædig Tanke, egen og sejt Vilje til København, hvor han tyve Aar gammel blev Student

fra Metropolitanskolen i Aaret 1861. Vist var der dengang et Højre og et Venstre i Danmark og dets Rigsdag; men ikke saadan at forstaa, at der var to ensartede, modstaaende Partier. For en Københavner, en Byboer osv. var „vi“ de med Rette herskende, de, der vidste, hvad der var til Baade for Fædrelandet, og hvad Kultur var. Saa var der ganske vist ogsaa andre, men det var dem, der lededes af den plebejiske Aands onde Instinkter, de jordbundne, Ukulturens Bønder og Bæster. De var ikke et Parti mod et Parti, men Rebeller, der med ram Spot maatte holdes paa Afstand, duknakkes, saa de holdtes nede.

Da i Januar 1905 J. C. Christensen sprængte den Del af Venstre ud af sit Parti, der, for at bruge Ordene fra Presseforordningen af 1799, havde „skumlet med Bitterhed“, blev de udstødte kaldt „Rebellerne“. Man maa have hørt Medlemmer af Hovedgruppen, fra Ministrene og nedefter, ogsaa privat bruge dette Ord for at forstaa, hvilken Styrke der ligger i at betragte sig selv som de retmæssige, de andre som Oprørerne. Hvor to Kongsemner kæmper om Tronen, sættes alt ind paa at bemægtige sig „Kong Olafs Skrin“, hvor to kirkelige Retninger strides med hinanden, kan det være Liv og Død om at gøre, hvem der først faar slynget Kætternavnet mod den anden, overalt er det afgørende at faa udfoldet den rette hellige Fane, under dens Dug er alt tilladt. Det er i det hele, i den Art Krig som i enhver anden, *Aktionen* det kommer an paa, at gribe Offensiven, at

faa Modstanderne drevet over i Defensiven. De, der hurtigt og energisk tager Ordet, bestemmer i det væsentlige Opinionen, og da skal de andre vogte sig, at de ikke mistænkeliggøres for deres Kølighed. Det er ikke nok, at de ikke forsvarer de angrebne, ogsaa ved at tie kan man mærkes med Ordet „frafalden“. Vê den, der i Revolutionstider stemples som „Folkets Fjende“, før han først har kunnet slynge Ordet mod Modstanderen, held den, der har Aandsnærværelse nok til at raabe „Stop Tyven“, enhver anden er anklaget, og maaske er det Tyven selv, der ved Hjælp af sit Udraab nu vandrer fri og uantastet derfra.

Den Januardag i 1886, da C. Berg blev dømt af Højesteret til et halvt Aars Fængsel paa Fangekost, kørte jeg, kort før Dommen faldt, i en Sporvogn gennem Bredgade. Da vi var ud for Kong Georgs Palæ, hørte jeg en mig velbekendt sonor og selvbehagelig Stemme sige saa højt, at alle kunde høre det, til en Herre, der sad skraas overfor: „Jeg har saamænd ikke noget imod, at de frikender ham derinde“. Det var fhv. Redaktør Bille, der talte, baade ud af sit ikke-provisoriske Hjerter og med dansk Overbærenhed overfor Synderen. Han var overbevist om, at hele Sporvognen betragtede Berg, som han betragtede ham, at hans Tone var god Tone, at hans Velvilje var uhyre paaskønnelsesværdig, og at en Sporvogn midt i Bredgade sandelig ikke rummede noget Menneske, der kunde gaa endnu yderligere end Bille, endsige vilde mene, at hvis Kommissionsdommen

blev stadfæstet, var det, fordi Bergs politiske Fjender havde Magten i Retten.

Nerven i Hørups Politik fra den Dag, han offentlig satte Pen til Papiret, var, at det maatte høre op her i Landet med, at Maal og Vægt normeredes af den Kreds, der havde udnævnt sig selv til Justermestre. Hvis „Modstandernes Agtelse“ skulde købes med underdanig Opposition, saa hellere deres Had end deres Agtelse. Opposition var man overfor de faktisk herskende Magthavere, som det gjaldt om at fordrive, men overfor deres Meninger om ret Fædrelandsfølelse, ret Tanke og Tro skulde man sætte sine egne, ikke som idag halvt taalte, imorgen helt forfulgte, men som jævngyldige, ja bedre. Det maatte være forbi med at folde Hænderne, fordi Modparten prædikede, i Fremtiden skulde der være to om at bestemme, under hvad Tegn der skulde sejres. „Jeg skal vise Dig“, sa' Kællingen til Manden, „at Kæppen har to Ender“.

Kort efter at „Politiken“ var startet, var der en beskeden lille Sammenkomst, hvor jeg var tilstede. Er det sandt, spurgte en, at ogsaa Bjørnson vil sende Artikler? Ja, sagde Hørup stilfærdigt og uimponeret, han har meddelt mig, at han vil skrive i Bladet. Blot det ikke bliver for meget. — Vi kom alle til at le hjerteligt.

I Efteraaret 1890 vilde moderate og Højre i Folketinget nedsætte Told og Skat paa Sukker m. v. og i Stedet for lægge en Skat paa bajersk Øl. Der var Politik deri, og Hørup gik imod. Jeg gik da op til ham en

Aften og sagde ham, at naturligvis vilde en saadan Skatteomlægning især gaa ud over københavnske Arbejderbudgeter, men at det dog var svært at faa Befolkningen til at forstaa, at man skulde have Skat paa Brændevin og ikke paa det dyrere bajerske Øl, og at man skulde beholde høj Skat paa Allemandsforbruget Sukker og ingen have paa Alkoholet i Øllet. Han blev mildest talt gnaven. Han forklarede mig, at han baade reelt og politisk havde Ret, men jeg blev ved med, at selv om han havde Ret, vilde Modstanderne og ikke han faa Vind i Sejlene paa deres Skattepolitik. „Hvad vil De da have, jeg skal gøre?“ „Beholde Skatten paa Sukker, hvad der lader sig forsvare, naar man har den, fordi den hviler paa en Konjunkturartikel og skæpper godt i Kassen, og alligevel lægge Skat paa Øllet?“ „Og med det skal jeg slaa de andre? Hvad gaar der af Dem i Aften?“ Jeg svarede ham ikke straks, jeg vilde først orientere mig, om Skattespørgsmaalet virkelig interesserede ham, eller om Hovedsagen var Politik, og da jeg nu havde faaet Indtryk af, at det sidste var Tilfældet, sendte jeg ham nogle Dage efter et udførligt motiveret Forslag til en Alderdomsunderstøttelse, til hvilken Udgifterne skulde udredes ved en Skat paa bajersk Øl, medens Afgifterne paa Sukker m. v. blev urørte.

Dette Forslag havde jeg længe haft Forarbejder til og nu gjort færdig. Det blev senere ved vore Forhandlinger noget ændret, før det lagdes frem. Det fik ved Ordningen af Forholdet mellem Stat og Kommune en væ-

senlig Forbedring i Rigsdagen, men alle øvrige Forandringer fra Lovgivningsmagtens Side var Foringelser, og det er dem, som har givet Anledning til de berettigede Klager over Loven indtil denne Dag.

Det var aabenbart ikke let for Hørup at beslutte sig til, hvad han skulde gøre med mit Forslag. Det forudsatte jo to saa positive Ting som at gaa med til en ny Skat, Ølskatten — og Skat er Skat — samt at rejse „en Sag“ og det endda en stor og indgribende. Tiden trak ud med Overvejelser, og tilsidst tabte jeg Taalmodigheden og skrev til Hørup, at jeg vilde offentliggøre mit Forslag i det førstudkommende Hæfte af „Nationaløkonomisk Tidsskrift“. Da fik jeg endelig en lille Billet fra Hørup, der ellers saare nødtigt indlod sig paa Brevskriveri, med Meddelelse om, at nu var netop Sagen moden til at træde ud i Livet. Kort efter skete det.

Ved Samlingens Slutning havde Hørup i sit Hjem en Partimiddag, hvortil han havde indbudt mig som eneste udenforstaaende, og hvor han, idet han med venlige og sympatiske Ord takkede mig, udtalte sig forjættende om Fremtidens sociale Lovgivning.

Men Forbindelsen mellem Hørup og mig kulminerede hermed. I det Tiaar, der kom, 1891—1901, var jeg i dets første Halvdel optaget af mine historiske Arbejder, i det andet af de nye store Opgaver i Statstjenesten. Jeg skrev vel nu og da i „Politiken“, traf ogsaa undertiden Hørup i et Selskab, men Forholdet imellem os var efterhaanden kun et høfligt venskabeligt. Jeg syntes

ogsaa, jeg kunde mærke, der var opstaaet en vis Fjærnhed imellem os, selv da Hørup var bleven Minister. Men da mødte jeg ham en Dag paa en af Gangene i Ministerialbygningen. Han standsede mig, klagede først over, at han endnu gik noget besværligt, og sagde saa pludseligt: „Jeg glemmer ikke vort gamle Kammeratskab og Vaabenbroderskab, nu skal vi have det godt sammen i den Tid, der kommer.“ — Endnu en Gang saa' jeg Hørup, da jeg fik Lov at aflægge et Besøg hos ham ved Sygelejet i hans Hjem. Jeg skulde have en Udtalelse i en Sag, som man i Hørups Ministerium helst saa', han selv afgjorde. Han svarede mig klart og præcist og talte derefter om sin Sygdom som noget, han nok snart kom over. Men det Haandtryk og det venlige Smil, jeg fik, da jeg rejste mig, blev det sidste Farvel.

VI

LÆGEKONGRESSEN 1884. — SAMMENTRÆF MED ESTRUP. — STATISTISKE ARBEJDER I FÆLLESSKAB MED WESTERGAARD.

Aaret efter at jeg var bleven Kontorchef, fik jeg af Borgmester Hansen den „statistiske“ Opgave at lave Bordliste til den store Middag, som Kommunen gav for den internationale Lægekongres, der afholdtes i København i Sommeren 1884. Til Middagen var bygget en Træbygning paa Nordre Toldbodplads, og her placerede jeg ved de 30 à 40 Borde, der var opstillet i Fest-

rummet, 30 à 40 Gæster ved hvert Bord, saaledes at der overalt præsiderede et Medlem af Kommunalbestyrelsen, og at der iøvrigt ved hvert Bord saa vidt muligt anbragtes Medlemmer af enhver Nation, foruden danske, for at hver enkelt Del af Selskabet kunde blive saa international som muligt. Enhver Gæst fik en Liste over dem, han sad tilbords med, saa der altsaa blev en tre Dusin Lister, hver i en tre Dusin Eksemplarer. Denne Ordning vakte meget Bifald og var Led i et Arrangement, der i det hele gjorde Middagen til en af de festligste, der er afholdt i København. Dens Ry spredtes gennem mere end tusind udenlandske Læger viden om.

Lige som jeg var kommet til Sæde ved et af Midterbordene, kom en Tjener hen og kaldte mig ud i et af Siderummene. Her laa paa et Anretningsbord en sværtbygget fremmed Læge, der et Øjeblik forud havde faaet et Slagtilfælde. Restauratørens Tjenerskab ilede gennem Rummet med dampende Suppe, hist stod Fade med Fisk, her med Kompotter, Vinflasker i Baller med Is, Tallerkenstabler, Knive og Gafler til Afløsning, Raab hørtes fra Køkkenet, Ordre gaves og modtoges, fra selve Festhallen steg et Kor op af Latter, Tale, Rykken af Stole og Klirren med Skeer. Men paa Bordet laa stadig Lægen med det brede, hvide Skjortebryst og løsnet Tøj, mens Kommunelæge Stockfleth, som jeg fik kaldt til, tog Smaastykke efter Smaastykke af raa Is fra en af Vinballerne og slog dem mod Lægens Ansigt, der var dødblegt med lukkede Øjne. Gérome's „Après le bal“

stod levende for mit Blik, og da jeg gik tilbage til mit Bord — Himlen maa vide, hvorfor man først havde kaldt paa mig, en Ikke-Læge mellem 1200 Læger —, var jeg saa betaget, at jeg intet kunde nyde. Man spurgte mig naturligvis, hvad der var i Vejen, men da jeg fortalte det, og d'Hrr. Læger erfarede, at en Kollega hjalp Kollegaen, var Sagen i Orden og Vanens Magt viste sig: jeg havde det mest levende Indtryk af, at jeg lige-saa godt kunde have fortalt, at et Barn var falden i det kaspiske Hav.

I Modsætning til denne Episode af Uhygge ved Begyndelsen af Bordet blev jeg Vidne til noget muntert ved Slutningen. Ved vort Nabobord præsiderede Borgmester Ehlers. Da Kaffen og Cigarerne blev budt om, hørtes Ehlers' skarpe Stemme: „En ad Gangen, Politidirektør, én ad Gangen.“ Jeg vendte mig forbauset om: Politidirektør Crone havde, foruden den Cigar, han havde antændt, stukket en i Vesten til videre Brug. Borgmester Ehlers var nøjeregnende paa Kommunens Vegne selv under Fest, og dengang var den Skik endnu ikke indført, at der laa Cigarfoteraler med rigeligt Indhold ved hver Gæsts Kuvert.

Et Par Dampskibe skulde føre Selskabet til Tivoli. Jeg gik ombord paa ét af dem og tog Plads paa en Bænk, men følte lidt efter en bred Haand om min Nakke. Det var Borgmester Hansens. „Kom hellere med mig end at sidde her. Der er en Mand om Bord,

De kan have Nytte af at blive forestillet for.“ Jeg gik med, tværs over Skibet, og den Mand, jeg forestilledes for, var Konsejlspræsident *Estrup*. Det hørte til H. N. Hansens Omsorg for mig, i sit Hjem at indbyde mig sammen med eller ved Lejligheder som denne at forestille mig for Mænd af Navn og Indflydelse. Præsentationen for *Estrup* fik blivende Betydning.

„Jeg kender Dem,“ sagde *Estrup*, „og har læst noget af, hvad De har skrevet.“ Saa førte han Samtalen ind paa sociale Spørgsmaal og fortsatte den uden Afbrydelse under den hele Sejlads. Situationen var kostelig. For tredive Aar siden, i 1884, knyttede der sig for det københavnske Borgerskab, som her var repræsenteret gennem sine Honoratiores, til *Estrups* Navn og Person en Magt og Herlighed, som man nu vanskeligt gør sig en Idé om. Man stod tæt op ad ham, man vilde have et Ord, en Hilsen, men han saa' og hørte intet, han talte med Magistratens maaske yngste Embedsmand, og var uanfægtet af alt andet. Da tilsidst en Herre trods alt vilde bryde igennem, skete det ved: „Undskyld Excellence, jeg kom vist til at træde Dem over Foden.“ „Jeg mærkede intet,“ var *Estrups* korte Svar, hvorpaa han gik videre i Udviklingen af sine Idéer for mig. — Da jeg var yngre, sad jeg en Gang paa et Bal og talte med en stærkt ombejlet ung Dame. Vi dansede ikke, da jeg dansede som en Ko, men passiarede ivrigt. I passende Afstand og upassende Nærhed stod hendes Tilbedere og knurrede. Ikke anderledes *Estrups* Tilbedere ved denne

Lejlighed. Tyve Aar efter, ved et Møde om Ejendoms-skylden af Skove, spurgte Estrup mig, om jeg huskede, under hvilke Forhold vi første Gang mødtes. Jeg undrede mig over, at han huskede det, jeg havde al Grund til at erindre det.

Ved Siden af de storpolitiske optog de sociale Spørgsmaal Sindene paa hin Tid, og i 1885 nedsatte Regeringen en Kommission, hvis omfattende Arbejde lagde Grunden til den senere Sygekasse- og Ulykkesforsikringslovgivning. Jeg skulde have været Medlem af Kommissionen, men ønskede, paa Grund af de politiske Forhold, ingen Regeringsudnævnelse, hvorimod jeg som „tilkaldt“ stillede mit Arbejde til Raadighed, og man benyttede sig deraf. Samtidig havde imidlertid *Harald Westergaard* og jeg privat et socialt-videnskabeligt Arbejde for. En Aften i „Nationaløkonomisk Forening“ sad vi ved Siden af hinanden under Diskussionen, hvor Nationalbankdirektør Levy ytrede, at hvis nogen vilde paa-tage sig at skaffe statistisk Materiale som Grundlag for Behandlingen af de sociale Spørgsmaal, der var oppe i Tiden, mente han nok at kunne skaffe de Midler, der var fornødne til at dække Omkostningerne ved Arbejdet. Westergaard og jeg, der ikke havde talt om Sagen med hinanden før, vekslede blot to Ord, hvorpaa vi med det samme i Mødet udtalte, at vi var villige til at begynde et saadant Arbejde. Levy skaffede, især gennem forskellige Aktieselskaber, de lovede Penge, og i 1886 udkom „Landbefolkningens Dødelighed i Fyns Stift“.

Til Bogens Udgivelse knytter sig en lille Sproghistorie. De Penge, som vi havde faaet til Bogen, gik bl. a. til at honorere endel fynske Skolelærere, der havde hjulpet os med at skaffe Individualoplysninger om fynske Husmænd. Da et Par af Lærerne kom her til Byen og paa samtliges Vegne havde faaet det aftalte Vederlag, sagde jeg til dem, at de nu vel ikke følte sig brøstholdne. Mange Tak, svarede den ene noget usikkert, vi er meget brøstholdne. Ordet var ham aabenbart ukendt, det gik ind under, hvad Westergaard med Rette kaldte danske Fremmedord. — Et halvdansk „Fremmedord“ anvendtes af en Provinskøbmand, der stod ved Siden af mig en Aften i 1889, da vi sejlede ud af Korsør Havn. Da han saa' det elektriske Lys, maaske første Gang, i dets Hvidpragt, vendte han sig om imod mig og sagde: „Det er da sandelig, hvad man kunde kalde for et Tankeeksperiment.“ Det morsomme er, at Ordet halvgaeen gengav, hvad Manden mente. Navnlig i Børns Tale er sligt ikke ualmindeligt.

Blandt dem, som vi tilsendte „Dødeligheden“, var Estrup. Jeg erindrede den Samtale, han havde ført med mig, og fandt det baade efter Samtalens Art og som Tak for den Venlighed, han havde vist mig, ikke ubeskedent at tilstille ham et Eksempplar af vort Skrift. Kort efter fik jeg et overordenlig elskværdigt Brev fra ham, der sluttede med de Ord, at han med Glæde vilde give sin Støtte, hvis vi vilde søge om Bidrag til at fortsætte vore Arbejder. Det var jo ikke til at tage fejl af, og jeg var

straks paa det rene med, at jeg vilde tage ham paa Ordet. Medens Westergaards og mit første Arbejde maatte være om Dødelighedsforholdene, fordi der saa godt som intet forelaa om den „sociale“ Dødelighed, længtes jeg efter at faa det fortrinlige Materiale vedrørende Ægteskab, Børneavl og Børnedødelighed i de forskellige Samfundsklasser fra den københavnske Folketælling 1880 udnyttet. Der havde ikke været Raad og Lejlighed til at gøre det for Magistraten, og det var klart, at Bearbejdelsen af dette Materiale, i Forbindelse med Kirkebogsmateriale fra København og Provins, maatte kunne frembyde stor Interesse. Jeg gik altsaa til Westergaard, der øjeblikkelig var rede, og jeg gik derefter til Hørup, fordi jeg ikke via Estrup vilde søge Staten om noget, med Risiko af, at Venstre satte sig imod. Hørup tilsagde sin fulde Bistand — han var Ordfører for Kultusministeriets Budget i Finansudvalget —, allerede fordi, som han smilende sagde, det gjaldt om „at faa Kassen tømt“. Man maatte kende Hørup for at vide, at denne Vending ikke udtrykte hans Mening; men da han ikke overfor mig vilde lade, som om han eller Finansudvalget kunde have nogen Mening om Værdien af vor eventuelle Undersøgelse, og da han dog vilde støtte mig, uden at jeg maatte være ham personlig taknemmelig derfor, gav han den spøgende politiske Motivering, der netop paa hin Tid var „Venstre-Parole“.

Da jeg saa kom til Estrup, var Forholdet forsaavidt det samme, som han spurgte meget lidt om vort fore-

staaende Arbejde, men talte om sociale Spørgsmaal i Almindelighed, og jeg maatte tilsidst minde om det egenlige Formaal for mit Besøg. „Har De talt med Bondehøvdingen (Berg)?“ „Nej, men med Hørup, og jeg har hans Tilsagn om Støtte.“ „Det er godt, hans ja er ja. Hvormeget vil De søge?“ Det havde jeg ingen Idé om, men sagde at vi til den sidste Bog havde disponeret over 3000 Kr. „Hvormeget deraf fik De og Hr. Westergaard selv?“ Jeg kom til at le og sagde, at paa den Slags Arbejder tjente man ikke noget, men var glad over at faa dem ud. Vi havde haft en „Tilsætning“ af henvend et Par hundrede Kroner ialt, og det var vel derfra. „Det maa paa ingen Maade finde Sted igen. De maa forlange saameget, at De har Honorar baade for den gamle og den ny Bog.“ Paa Lykke og Fromme sagde jeg saa 5000 Kr., det accepteredes, vi fik Pengene paa Finansloven, og da Arbejdet var færdigt, havde vi henvend 1500 Kr. tilovers til Deling. — „Ægteskabsstatistikken“ udkom i 1890, og vi lod den tillige oversætte og udkomme paa tysk. Dette var naturligvis ikke sket, uden at vi havde ment, at Bogen indeholdt endel nyt, men jeg kan sige baade for Westergaards og mit eget Vedkommende, at vi ikke vidste, den vilde faa den Betydning, den fik.

Jeg havde aldrig ret kunnet forstaa, hvordan Folk forfattede Bøger sammen. Det viste sig ved denne Lejlighed udmærket at kunne lade sig gøre. Vore mundlige Forhandlinger om Planerne var faa og kortvarige.

At fremstille Spørgeskemaer og senere Arbejdsskemaer var jo dernæst ikke andet, end hvad der hørte til mit Hverdagsmétier, og saameget sikrere blev det altsaa, naar jeg havde Westergaard til Revisor og Korrektør. Da Materialet forelaa færdigt, skrev vi hver sine Af-snit, Hovedparten af „Landbefolkningens Dødelighed“ er skrevet af Westergaard, af „Ægteskabsstatistiken“ af mig, men vi sendte hinanden, hvad vi havde skrevet, og da de gensidige Rettelser var rimelige og ingen af os rethaverisk, foretog vi som Regel uden nogen Modbemærkning de Rettelser, den anden havde foreslaaet. Saa gik Bøgerne i Trykken, „Dødeligheden“ væsenligt matematisk tilskaaren, „Ægteskabsstatistiken“ væsenligt kun med det Krav til Læserne, at de gad tænke.

VII

LITTERÆRE HONORARER.

Der var intet mærkeligt i, at „Landbefolkningens Dødelighed“ gav Forfatterne Tab og ikke Gevinst. Den „uansvendte“ Videnskab egner sig hverken i Danmark eller andetsteds til at ernære sin Mand. For de Afhandlinger, som jeg har offentliggjort i „Royal Statistical Society“'s ansete Tidsskrift, har Honoraret hver Gang været — 20 Frieksemplarer. Bekendt er ogsaa den tyske Nationaløkonom *Adolph Wagners* Svar til en Udlænding, der spurgte ham, hvor det kunde være, at de ty-

ske Videnskabsmænd skrev saameget, naar de fik det saa slet betalt: „Eben desshalb!“

Mere underligt er det, at, i hvert Fald tidligere, de erhvervsdrivende, der beslaglagde videnskabeligt Arbejde, havde en vis Ulyst til at betale det. Naar jeg har anset det for uforeneligt med min Stilling som National-økonom og Embedsmand, kommunal eller statslig, at staa i direkte eller indirekte Forbindelse med privat Næringsdrift, er dette ikke sket af asketiske Grunde, og lever man ikke som Asket, har man Brug for Penge. Da man derfor kort efter Nytaar i 1885 henvendte sig til mig med Anmodning om i Sommeren s. A. — altsaa efter et halvt Aars Forberedelse — at holde et Foredrag om Frihandel og Beskyttelse paa Industrimødet i Odense imod gratis Rejse og Deltagelse i Festmiddagen (!), gjorde jeg lempeligt opmærksom paa, at Betingelserne var ærefulde, men ikke indbringende. Jeg opnaaede da ogsaa et Honorar af de industridrivende. Da Foredraget, i udvidet Form, forelaa trykt, fik jeg fra den norske Centralforening for industridrivende en overmaade smigrende Skrivelse, i hvilken man udbad sig min Tilladelse til at lade det trykke og udgive i tusind Eksemplarer. Jeg gav Tilladelsen og tilføjede, at Fastsættelsen af Honorar vilde jeg overlade til de industridrivende. De sendte mig saa for de fire tættrykte Ark i tusind Eksemplarer et Honorar paa hundrede Kroner.

Et Par Aar efter holdt jeg, efter Tietgens Anmodning, et Foredrag i „Handels- og Kontoristforeningen“. Det

vakte megen Munterhed, og jeg syntes selv, Idéen var fornøjelig. Jeg kaldte Foredraget „Om Brug og Misbrug af Statistik“; der skulde i de Dage for den tyske Rigsdag forelægges et Lovforslag om en Forlængelse af Socialistloven, og jeg lod da i mit Foredrag, med det sidst udkomne Hæfte af det tyske Riges Kriminalstatistik i Haanden, enhver af Rigsdagens Gruppeførere — Windthorst, Stöcker, Richter, Bebel osv. — holde et lille Foredrag for eller imod Socialistlovens Forlængelse, med et og samme Talmateriale til Begrundelse. Som sagt, Foredraget syntes at gøre Lykke, og bagefter skal Tietgen have sagt i Bestyrelsen, at man dog ikke kunde sende mig 25 eller 50 Kr. for det. Børsens Formand saa' for overlegent paa, hvad 50 Kr. betyder for en ung Embedsmand og Videnskabsmand —, de betyder, om ikke andet, at hvis Handelsmændene har moret sig den ene Aften, saa kan Foredragsholderen og hans Familie more sig nogle andre Aftener.

Det var ogsaa i Handels- og Kontoristforeningen, at Tietgen i 1892 udtalte, at det var enhver Købmands Pligt at læse „1807—14“. Det er jo muligt, at nogle af Medlemmerne fulgte deres Formands Paalæg, men saa har de sikkert laant Bogen, thi den blev lidet solgt, og i Selskabslivet lod man mig netop fra Købmandsside vide, at vel var Bogen paa halvsvyvende Hundrede Sider, men 10 Kr. gav man ikke engang for en første Parkets Plads til dobbelt Pris, endsige for en Bog.

Nu om Dage er maaske Forholdene forandrede, og i hvert

Fald fik jo senere de store Subskriptionsværker fortrinlig Afsætning. Den Idé at udsende videnskabelige Værker, billedsmykkede, i Hæfter à 50 Øre Stykket og, da de manglede Hoved og Hale, uden Krav paa at læses, mens de var Hæfter, og for voluminøse til at læses, naar de var blevet Bind —, den var Guld værd og blev i hvert Fald til Sølv, ogsaa for Forfatterne. Den erhvervsdrivende Boghandel saa', at Spørgsmaalet var ikke om at faa de andre erhvervsdrivende til at læse Bøgerne, men til at købe dem, og det overlegne Erhvervsblik sejrede her, som det altid vil gøre.

VIII

DEN JØDISKE TYPE. — SPØRGSMAAL OM „RACE“. — KÖRÖSY. — GOLDSCHMIDT OG HERTZ. — LASSALLE OG DISRAELI. — P. NANSEN OG P. F. RIST. — „FANTASTERNE“.

Lange Rejser har jeg aldrig foretaget, men jeg var i 80'erne ligesom før og siden adskillige kortere Rejser i og udenfor Danmark, hyppigst i Ærinder for det offentlige. Under et Par Ugers Ophold i Berlin i 1882 spiste jeg i Reglen til Middag i en Kreds af yngre Universitetsdocenter og lign., og en Dag indbød en af dem mig til at spise til Aften sammen med ham. Det var Dr. Ballieu, den nuværende Gehejmearkivar. Da vi var mødtes og havde drevet noget om, gik vi hen for at spise paa en, som Ballieu sagde, ejendommelig Berlinerrestaurant. Paa Trappen op spurgte jeg, helt tilfældigt, hvad mærkeligt der var ved Stedet, han svarede, at det var en Anti-

semit-Restaurant, der maatte ingen Jøder komme. Jeg standsede med et Ryk og svarede, at saa kunde jeg ikke gaa med, da jeg var Jøde. Dr. Ballieu skiftede Farve, sagde, at det altsaa kunde se ud, som om han havde tilsigtet at fornærme mig, men at han kunde henvise til den Kreds, som vi spiste til Middag sammen med, og hvor jeg vilde erfare, at ikke én havde Forestilling om, at jeg var Jøde. Jeg beroligede ham med, at jeg havde oplevet noget lignende før, og vi tilbragte derefter i en Vinkælder yderst venskabeligt endel af Natten med at tale om dette og lignende Emner.

Det er atter og atter hændt mig, at jeg i Udlandet har kunnet mærke eller direkte har erfaret, at man ikke vidste, jeg var af jødisk Herkomst, ligesom jeg omvendt oftere har været sammen med Mænd, hvis jødiske Herkomst jeg først bagefter fik noget at vide om. Naturligvis kan der være saa udprægede Ejendommeligheder, eller rettere en saa udpræget Forskel fra Omgivelserne, at Adskillelsen let falder i Øjnene. Men hyppigt er det ikke Tilfældet, Fejltagelser kan ske i begge Retninger, og navnlig vil Nordboere ofte være ude af Stand til at skelne den jødiske Type fra andre sydlandske, ligesom fremmede, der i Udlandet træffer Jøder fra Norden, saa overvejende har Indtryk af det nordiske, at det jødiske som de selv kun kender under andre Former, ikke bemærkes.

I mange Aar havde jeg kendt af Navn den ungarske Statistiker de Körösy, da jeg første Gang i Midten af

90'erne traf ham paa en Kongres i Budapest. Senere mødtes vi oftere og kom til at staa i et ret fortroligt Forhold til hinanden. Saa en halv Snes Aar efter vort Samvær i Budapest var vi Naboer ved en Banket i St. Petersborg. Noget hen paa Maaltidet sagde han til mig, at han kunde bringe mig en Hilsen. Min Datter, fortsatte han, er nemlig til Bryllup i Wien som Brudepige for en Veninde, der i disse Dag bliver gift, og Bruden har fortalt min Datter, at hun har en fjærn Slægtning, der er nordisk Statistiker, og som maaske ligesom jeg er i St. Petersborg. — Det var rigtigt, jeg har fjærn fædrene Slægt i Wien, og den unge Dames Gisning slog altsaa til. Men saameget kendte jeg østrigsk-ungarske Forhold, at jeg vidste, at den jødiske Wiener-Bruds Brudepige selv maatte være Jøinde, og jeg sagde derfor til Körösy: „De er altsaa Israelit?“ „Ja, og De ogsaa?“ Vi havde saaledes kendt hinanden personlig i mange Aar, været meget sammen og aldrig gensidig vidst, at vi var Jøder, ihvorvel vi begge mente at have et ret skarpt Øje for sligt. Körösy anførte nu bagefter Træk hos mig, der burde have gjort ham opmærksom, og jeg kunde ligeledes finde et og andet hos ham i tilsvarende Retning, men, som jeg sagde ham, det er uden Interesse: bagefter kan man faa alt til at slaa til, det er forud Prøven skulde være gjort, og hvis der er noget fælles-jødisk hos os, er det altsaa undgaaet vor Opmærksomhed, trængt tilbage af det danske og det ungarske og iøvrigt af individuelle Forskelligheder.

Naar man skal tale om aandelige Raceejendommeligheder, maa det jo være saadanne, der vedligeholdes, nedarves, bryder frem ogsaa udenfor det Milieu, hvor man er vant til at træffe „Racen“, Ejendommeligheder, der er bestemmende baade for de mange og for den enkelte. Det er jo rimeligt nok, at mangfoldige Slægtleds nogenlunde ensartede Livsvilkaar, materielle og aandelige Systsættelser giver nogenlunde ensartet Tankegang og Optræden, men hvor meget dette har med „Race“ at gøre, er et andet Spørgsmaal. Den junkerlige Jorddrot, den almindelige Bonde, Fiskeren, Købmanden og den lærde er fem forskellige Typer: hvad er stærkest, Typens Ensartethed paa tværs af Landegrænserne eller den nationale Ensartethed paa tværs af Typerne? Spørgsmaalet er ikke saa lige at besvare, og des vanskeligere, jo nærmere Nationaliteterne staar hinanden, derfor vel lettest, naar man har den gule, endsige den sorte Race paa den ene Side, den hvide, indoeuropæisk-semitiske, paa den anden. Forskellige Litteraturers Skildringer af Bondeliv, af Fiskerliv, af Købmandsliv har et saa stærkt Fællespræg for hvert af disse Sæt af erhvervsdrivende, at jeg synes den nationale Afstand bliver det underordnede; der er en betydelig Forskel mellem schwabiske Bønder og parisiske Bankdirektører, men er disses Lighed med berliniske ikke større end med franske Bønder, og er der større Forskel i Tankegang, Temperament osv. mellem jødiske og ikke-jødiske Købmænd paa Københavns Børs end mellem sidstnævnte og en Fisker fra Harboøre?

Det var, som jeg sagde til Körösy, meget mindre interessant, at vi meddelte hinanden „jødiske“ Træk, efter at den jødiske Herkomst var konstateret, end om vi i Forvejen havde udfundet dem. Eksisterer der Undersøgelser af saadan Art, hvor man altsaa ikke har vidst Besked i Forvejen om Herkomsten, men kun har udfundet den igennem, hvad der forelaa om paagældendes aandelige Fysiognomi? Eller er Forholdet det samme som ved mangfoldige historiske, æstetiske og andre Undersøgelser paa Aandsvidenskabernes Omraade, at Resultatet er givet, og der nu paavises de Aarsager, der maatte føre dertil? — En arabisk Krønikeskriver fortæller et Sted, at engang led Saladin et Nederlag. Mange spurgte, om dette hidrørte fra, at Førerne var taabelige eller de rettroende var fejge den Dag. Men om sligt siger Krønikeskriveren, er det ørkesløst at spørge, thi naar Allah vil noget, gør han Aarsagerne rede. Anvender man disse Ord, der i deres Korthed er en hel muhamedansk Teologi eller Filosofi, paa en noget anden Maade, end Krønikeskriveren har ment, saa er vi alle saare hyppigt Allah baade i dagligt Liv og i Videnskab. Forskellen er blot, at Allah gør Aarsagerne rede forud som virkeligt virkende til det Resultat, han vil, at de *skal* frembringe, vi gør dem rede bagud som formodet virkende til det Resultat, der *er* frembragt.

Hvis en fremmed havde læst *Goldschmidts* „Min Onkels Tømmerplads“, „Den Vægelsindede“, „Den flyvende Post“ og „Ekkoet“ og derefter gennem en dansk Æste-

tik erfarede, at Forfatteren var Søn af en Bondekøbmand i Sydsjælland, hvor han havde tilbragt sin Barndom, at han skrev i en Tid med Efterklange fra Romantiken og som yndede en vis Natursymbolik, at hans noget preten-tiøse og let ironiserende Sprog var de datidige akade-miske Kredses fineste Kulturform, og at han endelig i nogen Grad rakte Haand til næste Slægtled, idet han, Side om Side med en lidt uklar Mysticisme, gav Real-skildringer, om end, ligesom Tiden forlangte det af sine Genre- og Portrætmalerier, endel retoucherede —, vilde hans Tanke saa føres hen til noget jødisk i dette dansk-danske Forfatterskab? Eller vilde han opdage noget jødisk hos *Henrik Hertz*, Bagermestersønnen fra Graa-brødretorv, der i „Sparekassen“ udnytter sit Kendskab til københavnsk Middelstandsmilieu, i „Svend Dyrings Hus“ resumerer Tidens romantiske og Kæmpeviserepertoire, i „Amors Genistreger“ er paa Højde med de Krav til Formfuldendthed, der stilledes af den Heibergske Kreds. Overalt dansk, intetsteds jødisk.

Hvor let er det ikke at paapege jødisk Fællesskab hos de to samtidige Politikere og Forfattere, *Disraeli* og *Las-salle*, nu da man kender deres Herkomst. Men hvis man ikke kendte den, hvem vilde saa falde paa at søge en saadan Generalnævner for det tyske Arbejderpartis og den engelske Primulaligas Heroer, Proletariatets og Ba-ronernes Førere? Hvem vilde sammenligne Lassalle — der tilbragte de centrale Aar af sit Liv med Kamp fra Domstol til Domstol for en ham oprindelig ganske uved-

kommende forurettet gift Kvinde, og senere, lidenskabelig forelsket i en anden Kvinde, endte sit Liv i en Kærlighedsduel for hendes Skyld —, med Disraeli, der selv mente, at en væsenlig Del af hans Livs Lykke skyldtes Ægteskabet med den aldrende Enke, seks Aar ældre end han, som han blev gift med, en Enke, der bragte ham det Gods og Guld, han havde Brug for i sin systematiske Bjergbestigning til Magtens Tinde.

Der var for en Tid siden en Forfatter, som i et Tidsskrift herhjemme vilde paavise, at man kunde genfinde det specifikt jødiske hos dem af vore Forfattere, der var af jødisk Herkomst, selv om deres Fædre eller Bedstefædre var gaaet over til Kristendommen. Men de Navne, han nævnede, tilhørte Forfattere, hvis Herkomst han kendte. Iblandt disse var der imidlertid ikke Forfattere med jødisk Afstamning paa Spindesiden, og hvor derfor Navnet ingen Vejledning gav. Saaledes bliver f. Eks. ens Viden om, at *P. Nansens* Farfader hed Nathanson og Ikke-Viden om, at *P. F. Rists* Morfader hed Philipsen, bestemmende for ens Litteraturhistorie.

Der udkom i Aaret 1857 en berømt Bog „Fantasterne“, hvis Forfatter var anonym. Lad os et Øjeblik antage, at Anonymiteten ikke var bleven brudt, kunde man da ikke gennemføre den Hypotese, at Forfatteren var Jøde? Hele denne Skildring af Selvbeskuen og Selvoptrævling, er den ikke jødisk, disse Gøglebilleder om Grevskaber og Titler, tilhører denne Forfængelighedsjagt ikke Sønner af et frigtort, endnu ikke fribaaret Kuld,

disse Sysselsættelser med blodige Kampe, men hvor de virkelige Sværd bliver i Skeden, disse Favntag af Skyer, denne bitre Spot over alskens Institutioner og førende Personligheder, er det ikke alt Egenskaber, som man hyppigt har tillagt jødisk Forfatterskab? Endelig Bogens sidste Afsnit, hvor Fantasterierne hører op og erstattes af en Fantasi, der er stærkere i Tanke end i Følelse og kunstigt skaber en ægteskabelig Forbindelse mellem Helten og en Ætling af spansk Kongeslægt, thi mindre kan ikke gøre det — kan man tvivle om, at Anonymiteten dækker et semitisk Forfatterskab? Dog Anonymiteten blev jo hurtigt brudt, Forfatteren, Goldschmidts jævnaldrende, var *Hans Egede Schack*, men i hans Aarer vides der ikke at have flydt østerlandsk Blod.

Spørgsmaalet er altsaa, om der findes et saadant aandeligt jødisk Fysiognomi, at dets Træk *tvingende* angiver, hvem de tilhører, baade fordi de er bestemmende for dette Fysiognomi, og fordi de ikke kan tilhøre noget andet. Dernæst, hvis de findes nu, hvorlænge det vil blive Tilfældet under forandrede Omgivelser, Sysselsættelser og Vaner, under Blanding og Ligestillethed i Stedet for Isolerthed og Særstilling. Det er de tilsvarende Spørgsmaal, der falder en paa Sinde overfor megen anden Race-teori, thi blandt Teoriernes Hærskare hører Raceteorierne i fortrinlig Grad til dem, der, med Resultaterne givne, har „Aarsagerne rede“.

IX

NATIONALITETSMODSÆTNINGER. — FYRSTESAMTALER. — WILHELM II.

Vor Tids Nationalitetsmodsatninger har jeg mærket overalt paa Rejser og selv ved flygtige Ophold. Da jeg engang rejste med *Jurascheck*, den senere Præsident for den østrigske Rigsstatistik, til Budapest, var hans første Ord, da vi havde spist en Skefuld Suppe ved en privat Middag: „Mærker De den asiatiske Suppe?“ Ungarerne var vore Værter — det var ved et statistisk Møde —, men Byen Agram havde indbudt en Del af os til et Besøg. Paa Jærnbanen modtoges vi om Morgenen af Kommunalbestyrelsen med Borgmesteren i Spidsen; han førte os hen paa Torvet og pegede paa en Statue med de Ord: „Voilà, messieurs, le Ban Jelachich, qui a battu les Hongrois en quarante huit“. Det var Kroaternes Velkomsthilsen til fremmede, hvis egenlige Værter var Ungarere!

I Finland, et vanskeligt Land at rejse i, spurgte jeg en ung kvindelig Student, om hun kunde tale Finsk. „Det er mit Modersmaal“, var det korte og fejende Svar. — I Paris har jeg siddet paa Bukken og snakket med en Droskekusk. Han var meget høflig, men sagde pludselig, at jeg vel var „Prussien“. Jeg gjorde ham opmærksom paa, at jeg var „Danois“, og paa den store Forskel. Til min Overraskelse svarede han saa: „Naa ja, det siger de alle, men mig kan det forresten være ligemeget.“ — I Holland, hvor Alverden taler tysk med dem, der ikke

kan Hollandsk, mærkede jeg, at en fremragende Parlarikter kun vilde tale fransk med mig. Han hørte til dem, der frygtede tyske Anneksionslyster. Iøvrigt har en hollandsk Kollega og jeg en Aften siddet og talt med den altske Fører, Professor *Hasse*, der med naiv Uforskammeth udviklede de Goder, det vilde medføre for Holland og Danmark at gaa ind i det tyske Rige. Det Svar, han fik, stoppede Munden paa ham, men ændrede sikkert intet i, hvad han mente var det rette.

Paa internationale Kongresser har Tripleententen bestaaet længe, før den skabtes af Regeringerne. Man kunde altid være sikker paa, at naar der var Spørgsmaal om Valg af Præsident, Mødested, Mødetid osv., stemte Englændere, Franskmænd og Russere sluttet paa den ene Side mod Tyskere og Østrigere paa den anden. Gjorde man saa underhaanden f. Eks. sine engelske Venner opmærksom paa, at paa den og den Tid faldt det Tyskerne vanskeligt at komme tilstede, fik man det Svar: „Naa, et Par tyske Professorer mere eller mindre kommer det vel ikke an paa“.

Ved disse internationale Møder indbydes man jo ogsaa i Reglen til en Fest ved Hove. Disse Fester ligner saa temmeligt hinanden, og de Ord, man har den Ære at veksle med den fyrstelige Vært, er kun Ord, uden Indhold. Ved en helt anden Lejlighed, nemlig da Wilhelm II var her i Byen i 1903, kom Samtalen med en fremmed Fyrste imidlertid til at frembyde en særlig

Interesse for mig. Den nuværende Enkedronning, dengang Kronprinsesse Louise, præsenterede mig som Statistiker for Kejseren. Denne hilste, saa' paa mig med saa stærkt et Blik, som om han vilde optage et Fotografi af mig i sin Hjerne, og sagde saa: „De er Statistiker.“ „Ja, D. M.“. „Det er en interessant Videnskab.“ „Ja, D. M., men vanskelig.“ „Ja, Statistiken er den vanskeligste af alle Videnskaber.“ Hvorpaa Samtalen var forbi og Majestæten med en Hilsen gik videre; dette skete forresten saaledes, at mens fyrstelige Personer ellers tidt, naar de i en Cercle taler med en, skæver til den næste for at se, om de kender ham og for at finde Stikordet, saa vendte Kejser Wilhelms Blik tilbage til mig, mens han talte med den næste, som om han vilde optage endnu en Plade. — Da jeg gik fra Hoffesten, blev jeg spurgt om, hvad Kejseren havde sagt til mig. Jeg refererede det, og Dagen efter fandtes det paa Tryk. Et halvt Aar efter var jeg i Berlin. En tysk Kollega kom til mig og sagde: „De har talt med vor Kejser.“ „Nej, hvor falder De paa det, Kejseren er jo end ikke i Berlin.“ „Jo, da han var i København; han har sagt, at Statistiken var den vanskeligste af alle Videnskaber, og det har vakt megen Opmærksomhed her.“ Dagen efter fik jeg samme Udtalelse fra en anden tysk Kollega. Sligt „lässt tief blicken“.

X.

NIETZSCHEFJEDEN. — HØFFDING OG BRANDES. — BJØRNSEN OG IBSEN.

I 1889—90 førtes herhjemme en hæftig litterær Strid mellem G. Brandes og Høffding. Brandes havde i en Afhandling med Titel „Aristokratisk Radikalisme“ i „Tilskueren“ 1889 indført *Nietzsche* for den danske Læseverden, han var, sympatisk refererende Nietzsche, traadt i Skranken for det store Enkeltmenneskes Ret til Selvhævdelse, og han stillede sig, i Modsætningsforholdet mellem den store enkelte og Mængden, paa hins Side. Høffding protesterede, holdt paa de manges Ret overfor den enkelte og paa, at Mængden bestod af enkelte, hvoraf enhver havde sin selvstændige Menneskeret. Tidens Fremskridt skulde netop vise sig i, dels at gøre saameget som muligt for Mængden, dels at faa denne opløst i enkelte, der hver for sig følte sig som Menneske.

Striden interesserede mig ikke i nogen særdeles Grad, ikke fordi den ikke indeholdt noget af Interesse, men fordi den indeholdt for meget. Den omfattede efterhaanden samtlige historiske og etiske Grundproblemer: hvor meget der hos den enkelte store hidrører fra den Tid, det milieu, den Mængde, som han rager op over, og hvor meget der atter hos Tiden og Mængden hidrører fra hin enkeltes Paavirkning, hvilke Hensyn derfor Mængden skylder den enkelte og den enkelte Mængden, i hvilket Omfang Historiens Gang er bestemt af de enkelte store eller af de elementære Kræfter, hvorvidt dernæst

Maalet for Menneskenes Bestræbelser skal være at skabe de bedst mulige materielle og aandelige Livsvilkaar for de mange, saaledes at det Samfund staar højest, i hvilket man i saa Henseende er naaet videst, eller det er at skaffe de bedst mulige Betingelser for Tilvejebringelsen af de ypperste Menneskeskikkelser, saa at et Samfunds Kultur afhænger af, hvad det har fostret af fremragende Aander, om disse sidstes Storhed maales efter deres Kraftudfoldelse, saa at endog den store ødelæggende Kraft er ønskværdig, fordi den er stor, og fordi den som saadan virker som Eksempel, eller om Kraftudfoldelsen kun er af det gode i det godes Tjeneste, hvad der i Forbindelse hermed er godt og ondt, hvad der maa kaldes Fremskridt og hvad Tilbageskridt o. s. fr. —, det var „omnia et aliquot“ sat under samlet Diskussion i et Par Tidsskriftafhandlinger. En saadan Diskussion kunde naturligvis umuligt føre til „et Resultat“, ingen af Parterne kunde jo „bevise“ noget, og man blev i saa Henseende ikke bedre faren, fordi begge, ligesom stridende Teologer citerer Biblen, paaberaabte sig Goethe, Schiller osv., kun med forskellige Citater af disse Forfattere. Men Diskussionen var lærerig at overvære, fordi den førtes af højtbegavede Mænd, og fordi der paa Vejen naturligvis fremførtes meget, der gav Læseren Stof til Eftertanke og eget videre Arbejde.

Jeg gav under Striden en Oversigt over, hvad den drejede sig om, i „Politiken“. Skulde jeg endelig vælge, var jeg vel nok realiter mest enig med Høffding, men

paa den anden Side maatte det jo erkendes, at Brandes atter her bød den danske Læseverden Kendskab til noget nyt, en ejendommelig, svært tilgængelig, bisar men dybt tænkende fremmed Forfatter — der som Helhed hovedsagelig kreeredes af Brandes —, og at der, naar Kvintessensen af dennes Produktion, der i sig var af noget paradoksal Art, skulde gengives i en enkelt Tidsskriftartikel, ikke maatte tages for haandfast paa hvert Ord og Udtryk i denne. Om end dernæst Tendensen var klar nok: Polemik imod Masseforgudelse, Kærlighed til Geniet, Højagtelse f. Eks. for de store Renæssanceaander, med liden Agt for, hvilken „Moral“ de krænkede, Fremhæven af det individuelle Ret paa det samfundsmæssiges Bekostning, saa var denne Tendens som al saadan bl. a. ogsaa tidsmæssig bestemt. Det var en Forhaandsreaktion. Naar Tiden raabte Demokrati og forbeholdt dette Fremtiden, saa sagde Brandes Aristokrati, selvfølgelig ikke det, der dannes gennem Fødsel eller Pengepungen, men af de aandeligt betydende, som efter Sagens Natur altid maa være i Minoritet og altid være i Fare for at hæmmes, maaske kvæles af „den kompakte Majoritet“. Dog, naar Høffding tog til Orde derimod, var det ikke for at gøre sig populær eller, som Brandes rettede det til, fordi hans Standpunkt nu engang altid faldt sammen med det populære — thi han brød sig ikke om Gadens Popularitet, og et Angreb paa Brandes og paa Aandsaristokratiet forskærtsede ham snarest Populariteten hos dem, hvis Mening han satte Pris paa —, men

fordi han mente at maatte skærme sine unge imod Hero-
 forgudelse og imod Ringeagt for den store, lidende Men-
 neskehed. Men jeg syntes, han gjorde det uden til-
 strækkeligt Hensyn til, med hvilken Forstaaelse Brandes'
 Artikel maatte læses, og fra hvilke Synspunkter den
 indeholdt tidsmæssig Maning. Tillige var han meget over-
 legen saavel overfor Nietzsche — hvad der forsaavidt
 gjorde mindre Indtryk, som Læseverdenen manglede Mid-
 ler til at dømme om Berettigelsen —, som overfor Bran-
 des, der sattes udenfor „Tænkernes“ Kreds og henvistes
 til en lavere Rangklasse, den æstetiske. Med eller uden
 Tilslutning til Brandes' Meninger behøvede man imid-
 lertid ikke at være lærd for at vide, at Brandes baade
 selv havde „tænkt“ og var saare vel inde i, hvad de store
 „Tænkere“ havde tænkt, selv om han ikke havde For-
 tolkningen af dem til Profession.

Min Artikel i „Politiken“ var planlagt som objektiv,
 og helt kan det ikke være mislykkedes, eftersom Høff-
 ding meddelte mig, at han først havde læst den som
 saadan og været tilfreds med den. Men den blev i sit
 Forløb mere Brandes- end Høffding-venlig, og dette maa
 tilsidst have været ret udpræget, da den almindelig op-
 fattedes som en Art Haandsrækning overfor Brandes,
 og denne takkede mig i et overmaade elskværdigt
 Brev, medens til Gengæld Høffding i sit Brev udtalte,
 at min „Æggedans“ ikke var lykkedes mig, og hertil
 knyttede forskellige ret bitre Bemærkninger. — Det va-
 rede kun en føje Tid, inden Høffding og Brandes var

forsonede, selvfølgelig ikke filistrøst skiftende Meninger og jaskende Standpunkter sammen, men fuldt ud personligt, hvorimod jeg havde en Følelse af, at der fra Høffdings Side en Tid lang bevaredes nogen Uvilje overfor mig. Det gjorde mig ondt, og jeg kunde jo, som nogen sagde til mig, „have holdt mig derfra“. Ja, man kan altid gaa over paa den anden Side af Gaden, og jeg vidste jo, at det er forbundet med Omkostninger at blande sig i en Strid, men det Instinkt, jeg fulgte, da jeg skrev, mener jeg fremdeles var det rette.

Et Aars Tid i Forvejen havde jeg i „Tilskueren“ skrevet et Indlæg i den da førte „Sædelighedsdebat“. *Bjørnson* havde Norden over holdt et Foredrag om „Engifte og Mangegifte“, og da Foredraget udkom, tog jeg det som Udgangspunkt for min Artikel, der i sin første Halvdel behandlede det omdiskuterede Spørgsmaal i Almindelighed, i sin anden Halvdel paaviste, at hvad *Bjørnsons* Foredrag indeholdt af Historie og Statistik var ganske diletantmæssigt. Jeg fik at vide, at *Bjørnson* havde læst min Artikel, men han svarede ikke, og han var høflig reserveret overfor mig, da jeg nogen Tid efter traf ham. Endel Aar senere, i 1893, rejstes der mellem Norske og Svenske en Debat om Kielerfreden, hvor *Sars* og andre behagede at udtale, at Danmark ved denne havde solgt Norge til Sverig for en Million Rigsdaler. Det var selvfølgelig, historisk set, Nonsens, og selv om man maaske i en given Sammenhæng havde Brug for

at fortælle denne Skrøne i en Diskussion med sine svenske Uvenner, maatte man have indset Utilbørligheden deraf overfor Danmark. I mindre uforbeholdne Ord her anvendt, men ikke utydelige, fremhævede jeg dette i en Artikel i „Politiken“, og da jeg kort efter var sammen med Bjørnson, kom han hen til mig og gav mig Haanden med de Ord: „De er en dygtig Mand“ og trykkede fast til. Jeg tror ikke at tage fejl, naar jeg siger, at Ordet „dygtig“ betød faglig dygtig; ihvorvel jeg i sin Tid havde angrebet Bjørnson og nu havde angrebet hans Venner, vilde Bjørnson give tilkende, at han vilde indrømme mig, hvad han mente der tilkom mig paa mine særlige Omraader, og at han ansaa det for berettiget af mig i saa Henseende at udtale, hvad jeg havde paa Hjerte.

Sidste Gang jeg var sammen med Bjørnson var et Aars Tid før hans Død, til Frokost hos E. Brandes. Bjørnson talte ustandselig og var overordenlig fornøjelig. Men da han kom ind paa Omtale af Begivenhederne i 1905, Norges Adskillelse fra Sverig, gav han sin Utilfredshed tilkende. Det var jo ikke gaaet efter hans Hoved, og han sagde om Norge, at det som en Tønde i Havet tumlede op og ned og drev om for Vind og Vove.

Med *Ibsen* har jeg været sammen nogle Gange, men kun ved offentlige Fester. Den sidste var, da Studenter-samfundet havde indbudt ham til en Sammenkomst i Anledning af hans 70 Aars Fødselsdag. Høffding og V. Vedel havde holdt to pompøse Taler, da rejste Ibsen

sig, og nu vilde altsaa Mesteren svare. Men han vendte sig om, tog sin Hat og forlod langsomt Salen. Situationen var unægtelig lidt flov. Men efter Xylograf Hendriksens (som Manuskript udkomne) Memoirer reddede jeg den i nogen Grad ved, idet Døren lukkedes, at tage Ordet med: „De sidste Gæster vi fulgte til Grinden — Farvellets Rester tog Nattevinden — det var en Fest kun før Natten den sorte — han var en Gæst kun, og nu er han borte“, og dertil knytte en lille speech.

Det var vistnok galt at indbyde Henrik Ibsen til den Art Sammenkomster, da han faktisk halvt skulde slæbes derhen og, efter almindelige borgerlige Begreber, efterlod et uhøfligt Indtryk. Dette kan umuligt være et af Geniets Prærogativer, og det havde været heldigt, om Ibsen ved saadanne Lejligheder havde spenderet en Smule af den Høflighed, han, som det ses af hans offentliggjorte Breve, har været mere end rigelig med overfor Kreti og Pleti, naar han affattede sin iøvrigt saa golde og kolde Korrespondance.

 XI

FREDERIK LANGE. — CARL LANGE. — JULIUS LANGE. — G. BRANDES-ADRESSEN.

En Dag i anden Halvdel af 80'erne kom *Julius Lange* til mig for at spørge mig om noget Statistik. Jeg kendte ham naturligvis fra Forelæsninger m. v. men havde aldrig været i Stue med ham. Ikke destomindre begyndte

han saaledes: „Goddag, vi har oftere været sammen.“ „Nej, det husker jeg i hvert Fald ikke.“ „Jo —, i Tidskrifter, mener jeg.“ Det var en ægte Langesk Introduktion. Jeg kom fra nu af i et ret intimt Forhold til Lange i Resten af hans Liv.

Frederik Lange (Sindssygelægen) traf jeg første Gang ved hans Doktordisputats i 1883. Disputatsen omhandlede Sindssygens Arvelighed og indeholdt, som det i hvert Fald den Gang saagodtsom altid var Brug i medicinske Disputater, et statistisk Afsnit. Men Statistiken var, hvad der ved disse Lejligheder ligeledes var det almindelige, teknisk umulig, og jeg besluttede mig til at opponere ex auditorio. Jeg nedskrev min Opposition, og for ikke at komme bagpaa Doktoranden sendte jeg ham den forud til Gennemlæsning. Da jeg ved Disputatsen havde fremført min Opposition, bøjede Præsæs sig lidt fremad, takkede mig, fordi jeg forud havde gjort ham bekendt med min Opposition, og tilføjede, at han til denne intet havde at bemærke. Umiddelbart efter gik Broderen Carl Lange („Nerve-Lange“) over Gulvet og bad, om han maatte faa mit Indlæg til „Hospitalstidende“, hvilket skete. Ogsaa hele denne Scene var, i sin sirlige Kunstløshed, en Smule Langesk.

Carl Lange havde jeg dengang kendt i nogle Aar. Jeg havde ved en privat Herremiddag faaet Plads ved Siden af ham, og da han var den meget ældre, tav jeg, til han begyndte at tale. Til sidst sagde han: „De er jo Statistiker, hvad mener De egentlig om den Rumænske Sta-

tistik?“ „Jeg maa tilstaa, jeg kender den ikke.“ Pause. Lidt efter: „Interesserer De Dem for Æstetik?“ „Aa ja, til Husbehov.“ „Anser De ikke Zolas Nana for den bedste Bog, der er skrevet i det nittende Aarhundrede?“ „Nej. Men jeg er ingen ung Dame, saa De behøver ikke at konversere mig.“ „Naa, men det er jo udmærket, saa kan vi jo snakke sammen.“ Hvilket vi gjorde hyggeligt ved Resten af Maaltidet og mange Gange efter den Tid.

Julius Lange var tunghør, hvad der medførte, at man under Samtale sad tæt op ad ham og saameget bedre kunde nyde hans Visdomshoveds Skønhed. Tunghørigheden medførte iøvrigt ogsaa, som det sædvanlig er Tilfældet, en vis lavmælt Monotoni i Stemmen, men det var, som om Lange, der kunde gøre sig alt tilgode, forstod at benytte Monotonien til at give sine Ord mere Vægt. Jeg har ogsaa set ham, da han skulde tale med en Mand om noget denne ubehageligt, rykke sin Stol hen til ham for at høre bedre, sætte sit Ansigt med de optrukne Øjenlaag, man kender fra Krøyers Billede, lige paa ham og derved umuliggøre ham at vrøvle sig fra, hvad han nødigt vilde udtale direkte. — Hvad der var det fortryllende, naar Lange talte med en, var, at intet Ord var banalt. Hvad han sagde, var Frugten af Indsigt, Tænkningens og Kundskabens. Han anvendte ikke Ironi, der jo til syvende og sidst er et Mellemdannelsens Stadium, en Art Uhøflighed overfor den, man taler med, fordi man bør forudsætte, at denne,

hvis han gider, ogsaa kan være Ironiker, og har Krav paa ligefrem Tale; derimod brødes ofte Alvoren i hans Tale af en vis Skalkagtighed, der kunde give sig Udtryk i Ord og Sætninger af henrivende Humor.

Noget mere opbrusende af Temperament end Lange har jeg sjælden kendt. Herom fik Omverdenen ikke meget at vide. De politiske og sociale Spørgsmaal, der sysselsatte Tiden, rørte ikke hans Livsinteresser, og at træde ind i den offentlige Debat herom laa ham ganske fjærnt. Han var paa det rene med, at hvad end Overklassen kunde støtte sine Herrekrav paa, var det ikke paa nogen virkelig Forstaaelse af eller Føling med Kultur; men paa den anden Side havde han dybt i Blodet en Mistillid til Mængden, og noget stort ventede han sig vel heller næppe af Tidens folkelige Oplysningsbestræbelser. Han ansaa i Politik Højres Ledere for Lovbrydere og Venstres for Demagoger, men han havde jo ingen Grund til at træffe noget Valg dem imellem. Hvem af dem, der var de virkelige Magthavere, var maaske ogsaa svært at sige, og at lægge sig ud med Magthaverne havde han i hvert Fald ikke Humør til. Han skulde bruge Penge, og for Pengekasser raadede Stipendie- og Fondbestyrelser, Ministre og Finansudvalgsmedlemmer, nogen Lyst til at træde nogen af dem for nær nærede han ikke. Han havde saaledes mange Grunde til at blive paa sin Domæne. Her kunde der ogsaa være Strid og smaa Jordskælv, men selv om han lejlighedsvis paa Kunst- og Kunstneromraadet indtog bestemt Sta-

de overfor Parykvæsenet og Talentløsheden, hørte han dog aldrig til de yderligtgaaende, til Modernisterne. I By og Land vidste man om Julius Lange, hvis man overhovedet vidste noget om ham, at han var en svært anset Mand, en Autoritet, der skrev udmærket om Kunst. Paa Redaktionskontorerne vidste man, at han var en Kætter, en Mand, der ikke for nogen Part var til at regne med, god at notere Navnet paa, naar han ved et eller andet kunde paaberaabes, ufarlig i den almene standende Strid.

Han luftede sit Temperament i Privatlivet; her var han ikke lidt irritabel overfor Modsigelser og overfor enhver Kritik. Da jeg en Dag gjorde en højst uskyldig Bemærkning om hans Frontalteori i Skriftet „Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelser“, vendte han sig imod mig — vi gik en Tur — og spurgte, om jeg vilde rive hans Værk ned. I Aaret 1890 havde han opfordret mig til sammen med Vilh. Bissen, P. F. Rist og ham selv at indbyde ligesindede til at underskrive en Adresse til Regering og Rigsdag om Understøttelse paa Finansloven til G. Brandes. Han gav mig Konceptet til Adressen, hvor en enkelt Sætning var forskrevet. Da jeg viste ham det, tog han Papiret, krammede det sammen og sagde, saa kan det hele jo kasseres. Næste Morgen fik jeg Konceptet i rettet Stand.

Under vore Overvejelser over, hvem vi skulde sende Adressen til Underskrift, foreslog jeg ham ogsaa Brødrene P. Saa trak Lange Øjenlaagene op, løftede Finge-

ren til Vejrs og sagde: „P’erne, ser De, P’erne, det er ikke Folk af Ja og Amen, men af Nej og Jamen!“ Den vidunderlige Karakteristik slog vidunderligt til, vi fik Adressen tilbage fra P’erne med tusind Forklaringer og Forbehold. — Da Adressen var indgivet, skulde Lange og jeg paa Vandring for at snakke godt for den hos indflydelsesrige Rigsdagsmænd. Lange havde iført sig Diplomatfrakke og høj Hat, vi kom som Deputation, og Lange førte Ordet. Rigsdagsmændene, der dog ellers var vant til meget, krympede sig næsten korporligt under Besøget. Lange plantede sig foran Vedkommende, holdt ham fast med sin brede Skikkelse og sit storskaarne Ansigt, hvis eneste Mangel forekom mig at være, at det næsten for tydeligt udtrykte: jeg besøger Dem sandelig ikke for min Fornøjelse, men har nu engang taget det paa mig og vil gøre, hvad der paahviler mig. Gennemgaaende var man reserveret, men høflig, undtagen ved vort sidste Besøg. Vi havde været hos Folketingsmand *Tutein*. Da vi gik — det var om Morgen — sad der i hans Forstue to unge Damer, der aabenbart havde ventet paa, at vi skulde komme ud. Da Lange saa’ dem, sagde han noget højere end sædvanligt: „Det var ellers noget tidligt paa Dagen.“ Jeg ventede med at svare, til vi var vel ude af Huset, men nødtes da til at sige, at det var to af Tuteins Døtre, og at jeg frygtede for, at de havde hørt Bemærkningen. Lange sagde intet, vi gik tause hen ad Vejen, og jeg kunde se, han ærgrede sig baade over, hvad han selv og over hvad jeg havde sagt.

Saa naaede vi en Villa, der tilhørte den sidste Rigsdagsmand, som vi skulde besøge. Denne var kort og gnaven indtil Uhøflighed. Vi gik hurtigt derfra. Da vi var kommet en Snes Skridt bort fra Villaen, standsede Lange og sagde til mig: „Kan jeg nu tale?“ Ja, værsgo, svarede jeg leende. Saa gjorde Lange Front mod Villaen og bøjede sig derefter over imod den med Udraabet: „Bølle“!

Da Sagen kom for i Landstinget, udtalte Ordføreren, Generalauditør *Steffensen*, at han i det væsentlige grundede sit Kendskab til Brandes og støttede sin Dom over ham paa Biografien af ham i Brickas Leksikon. I Henhold dertil fraraadede han nogen Bevilling! Derimod indtog Kultusminister *Scavenius* en Art velvillig Neutralitet. Mere, sagde Ministeren, havde man ikke forlangt af ham ved Adressens Overlevering i Kultusministeriet. Det er rigtigt, Julius Lange og jeg overbragte Adressen, og her førte jeg nærmest Ordet — jeg havde en Følelse af, at Lange som kultusministeriel Embedsmand foretrak denne Ordning —, og jeg udbad mig kun velvillig Neutralitet. Naar det er fortalt (i Erik Henrichsens „Mændene fra Forfatningskampen“), at Scavenius skal have nægtet at gaa videre under Henviſning til, at hans Forgænger Fischer faldt paa dette Spørgsmaal, er det en Misforstaaelse. Den maa være opstaaet ved, at jeg dengang til en eller anden har sagt, at mens Scavenius fremkom med nogle varsomme Udtalelser, var det som jeg saa' Fischers Skelet i et Hjørne af Stuen. Jeg bad kun om Neutralitet, fordi jeg mente, at Scavenius egenlig var

med os, men efter sin Magtstilling paa dette Tidspunkt og navnlig paa dette Omraade ikke *kunde* yde mere. Og man skal jo under en saadan Forhandling ikke nøde „Magthaveren“ til enten at afdække et „kan ikke“, eller, hvad der er endnu værre, dølge det bag et „vil ikke“.

 XII

DEN HVIDTSKE OPGAVE. — ARKIVARBEJDE. — „1807—14“. — „FREDERIK VI'S TID.“
— A. D. JØRGENSEN.

I Aaret 1877 udsatte Assurancemægler Edvard Hvidt til Minde om sin Fader *L. N. Hvidt* en Præmie paa 4000 Kr. for den bedste Skildring af Københavns Historie 1807—57. Mine Venner talte dengang flygtigt til mig om, hvorvidt det var en Opgave for mig at tage fat paa, men jeg var ganske paa det rene med, at jeg manglede Modenhed dertil. Jo mere en Opgave hører „Aandsvidenskaberne“ til, des mere maa der, foruden de Betingelser, der iøvrigt kræves, fordres den Indsigt, der kun erhverves gennem Livserfaring. En Matematiker er f. Eks. i saa Henseende anderledes stillet end en Historiker. Men en ganske ung Historiker vil atter snarere kunne give sig i Kast med f. Eks. Hardeknuds Regering, hvor han — selv om naturligvis ogsaa her Modenhed er ønskelig — vil kunne levere et godt akademisk Arbejde, maaske endog med nyt Stof og nye Synspunkter, end han kan magte en Opgave som den, her

forelaa: en bred, indrehistorisk Skildring af en Periode, der laa 70 til 20 Aar forud for det Aar, da Opgaven udsattes, altsaa i høj Grad moderne. Her maatte Forfatteren, foruden andre Egenskaber, have Selvoplevelserne bag sig og føle eller kunne skabe i sig en Art Kontakt med det foregaaende Slægtleds Forhold og Personer. Men for at opnaa dette, er det dels helt ydre nødvendigt at have naaet en vis Alder, dels fornødent, at dog den første Afgæring er sket, Relativitetens Betydning i nogen Grad er gaaet en over i Blodet.

Den Mand, der først gav sig i Lag med Opgaven, var da ogsaa en 40 Aar gammel, cand. polit. *C. Salmonsen*. Han var mangeaarig Rigsdagsstenograf, Medlem af Arbejderforeningens Bestyrelse, Forgrundsfigur i Studenterforeningen o. a. m. Forsaa vidt havde han nogle af de Egenskaber, der kunde udkræves. Han manglede kun ethvert Begreb om videnskabeligt Arbejde. Et Par Maaneder efter, at han havde begyndt paa Arbejdet, kom han til mig i Statistisk Kontor og spurgte mig om nogle statistiske Data vedrørende Brandvæsenet. Forundret sagde jeg til ham, at det var hurtigt, han var kommet ind i en saadan Detajl. „Nej, det er det ikke, Brandvæsen er jo B, og jeg gaar alfabetisk frem.“ Da brast Norges Rige af min Haand. — Salmonsen arbejdede sig næsten syg i de Aar, der fulgte. Den Færdighed at kunne stenografere blev en Ulykke mere, fordi han udstenograferede „Kollegialtidende“ og Kommissionsbetænkninger og fyldte saa sit Værk med Renskrifterne.

Den nedsatte Bedømmelseskomité, hvori bl. a. sad Krieger, Fenger, Edv. Holm og H. N. Hansen, kunde naturligvis ikke tilkende ham nogen Art af Pris, og ihvorvel Salmonsens i Virkeligheden var en beskeden Mand og indsaa, at han aldrig burde have begyndt paa et Arbejde som dette, syntes han dog, han var blevet haardt behandlet. Da jeg, efterat „1807—14“ var udkommet, i 1892 aflagde Krieger et Besøg, spurgte han mig om min Mening om Salmonsens Arbejde. Jeg sagde ham, at det mest trættende Forarbejde til min Bog havde været at gennemlæse Salmonsens endeløse Række af Foliathæfter, som nu laa i Raadstuearkivet — Salmonsens var forlængst død, omkommet ved et Ulykkestilfælde —, og at jeg aldrig havde truffet et lignende Misforhold mellem Flid og Talent. „Det glæder mig meget at høre,“ sagde Krieger, den stakkels Mand var saa vred paa os, at jeg tilsidst ikke vidste, om vi havde været for strænge ved ham, men jeg syntes, hans Arbejde var meget ringe.“

Dette udelukker forresten ikke, at en Gransker engang i Eftertiden vil kunne finde Enkeltheder i Salmonsens Hæfter, som har Interesse, navnlig fordi Materialet dertil maaske da ikke eksisterer mere, og fordi i 1980 Betragtninger, der er nedskrevne i 1880, i sig selv er blevet en Slags Historie. Men denne endnu ufødte Forsker bør være udrustet med en ikke almindelig Udholdenhed.

Da Opgaven udsattes paany, forsøgte en Kaptejn *Wolff* at løse den, men jeg kender ikke hans Arbejde.

Komitéen ansaa det ikke for egnet til Udgivelse, han selv døde nogen Tid efter Bedømmelsen, og da jeg senere henvendte mig til hans Enke for at laane Manuskriptet, nægtede hun Udlaan, fordi hun mente, hendes Mand var bleven forurettet, og hun nu selv vilde udgive hans Værk og ikke give mig det „til at skrive ud efter“. Det er imidlertid ikke udkommet.

I Aaret 1889 besluttede Komitéen, ikke mere at udsætte Opgaven som Prisopgave men, gennem Prof. Holm, at opfordre mig til paa eget An- og Tilsvaer at paatage mig Arbejdet. Jeg var i Tvivl, om jeg skulde sige ja. Jeg havde hidtil skrevet enkelte historisk-statistiske Afhandlinger og adskillige rent statistiske Arbejder, men at skrive et stort historisk Værk havde ligget ganske udenfor mine Tanker, selv om min Interesse for Historie, min Ungdoms Kærlighed, var holdt fuldt vedlige. Men nu da Opfordringen kom til mig, fik jeg den Følelse, at naar kompetente Folk ansaa mig for den rette, maatte de vel have dannet sig en Dom om mine Betingelser, der var rigtigere end min — der gik i modsat Retning —, og da jeg jo enten maatte sige ja eller nej, syntes jeg, at et nej betød en Mangel paa Mod, en Svigten overfor Kravet om at samle sig, gøre en stor Indsats, som jeg ikke kunde være bekendt for mig selv. Altsaa blev det ja.

Lige efter Nytaar 1890 begyndte jeg mit Arbejde. Da jeg kom op i „Kongerigets Arkiv“, forestillede dettes Chef Arkivar *Kringelbach* mig for Arkivsekretær *Bloch*,

der skulde være mig behjælpelig. „Ja, jeg er naturligvis til Raadighed,“ sagde han yderst hæftigt, „men det kan virkelig ikke nytte, at De nu som Nr. 3 lader mig søge alle Slags Ting frem og komme slæbende med dem, og saa kommer der dog ikke noget der duer ud af det.“ — Saadan saa' altsaa en Koleriker i Renkultur ud. Han viste sig senere at være en yderst hjælpsom Mand, der imidlertid maatte omgaaes med Glacéhandsker.

De to her nævnte Embedsmænd havde hver sin Pult, nogle Assistenten var anbragte ved en Langpult, hvor bl. andre ogsaa Prof. *E. Holm* og Professor *C. Nyrop* arbejdede; *Carl Bruun* sad ved et lille Bord i den ene Vinduskarm, jeg ved et andet lille Bord i den anden Vinduskarm, og lige i Nakken paa mig var den Pult, hvor Kringelbach stod, og hvor han talte enten med dem, der kom rundt om fra Administrationens Kontorer for at faa Arkivsager, eller med andre af de besøgende eller med Personalet. Heldigvis generer sligt mig ikke, mit Arbejde gik fra Haanden, og jeg behøvede ikke denne Erfaring for at vide, at for den, der gider arbejde, er de ydre Vilkaar noget højst underordnet. Det vilde ogsaa have været upassende at skrive om Frederik VI's Tid i moderne Omgivelser: A. S. Ørsteds gnidrede Koncepter, anbragte i en Vinduskarm, med en Protokol, indeholdende Forestillingerne til Kongen, paa den ene Side, et Kollegiehæfte til Ekscerpterne paa den anden, det gav alt tilsammen netop den rette Duft og gjorde Mindet levende om hin spartanske Tid.

Det var faldet mig ind, at der under et saa personligt Styre som Frederik VI's maaske fandtes et kongeligt Privatarkiv, der kunde være af Interesse, og en Dag gik jeg derfor ud paa Amalienborg og spurgte om det i Kabinettet. Det viste sig, at jeg havde formodet rigtigt, kun havde jeg ikke tænkt mig, at dette „Arkiv“ var talrige Protokoller, spredte omkring paa Gulvene, saa man maatte skridte over dem. Senere indlemmedes Arkivet i Rigsarkivet. Før jeg fik Lov til at benytte Protokollerne, maatte dengang Kongens Samtykke indhentes, og dette gaves, mod at Kabinetssekretær *Rosenstand* holdt Øje med mine Udskrifter. Den første Udskrift, som jeg foretog ude i Kabinettet, viste jeg ham da, men han leverede mig den tilbage ulæst og var forstandig nok til at sige, at det vist var en overflødig Ceremoni. Der var iøvrigt ikke heller noget at være indiskret overfor; skulde Censur have været nødvendig, vilde den have været mere paa sin Plads f. E. overfor Kancelliarkeivet, hvor jeg gennemgik Protokoller, der kun laa et halvt Hundrede Aar tilbage, og som indeholdt Ting om Enkeltpersoner i det forrige og forforrige Slægtled, som det utvivlsomt vilde have været utilbørligt at omtale endsige offentliggøre. Men jeg tror ikke, at nogen i saa Henseende har haft noget at beklage sig over.

Ihvorvel „1807—14“ kun omhandlede en ringe Del af Perioden 1807—57, var den til Gengæld nok saa meget Danmarks som Københavns Historie og blev vel modtaget, da den udkom i April 1892. Jeg fortsatte da,

og i Januar 1895 udkom „Frederik VI's Tid“ omfattende Tiden ned til 1840.

Jeg havde haft det Held ved de to Værker i fuldeste Forstand at kunne arbejde i „Raastof“, i jomfruelig Jord, og jeg havde i dem kunnet lægge Frugten af historiske, økonomiske og statistiske Studier, alt det, der havde optaget min Tid og mine Tanker, fra jeg blev voksen. Jeg kunde nytte de Erfaringer, som egen Virksomhed og offentligt Liv omkring mig havde fyldt mig med, og havde Plads og Lejlighed til at forme Stoffet, ikke efter udefra stillede Krav, men som jeg ansaa det for rettest. I den Grad var jeg fuldt optaget af selve Arbejdet, Interessen derfor, Fordybelsen deri, at jeg ingensomhelst Tanke havde for, hvorledes Offenligheden vilde modtage mine Bøger, og ikke vilde have kunnet gøre mig Rede derfor. Ikke mindst gjaldt dette naturligvis den første Bog „1807—14“. Den var et Spring i Mørket, jeg havde føjet Kapitel til Kapitel, nu var Bogen færdig, mine Følelser — tror jeg — maa mere have lignet en Kunstners, naar hans Værk staar færdigt, end Videnskabsmandens.

Men da de andre sagde, at Bøgerne i det hele og store var gode Bøger, ja, saa var det gode Bøger. Hvis det modsatte var bleven Resultatet, vilde det have gjort mig ondt, men ikke overrasket mig. Min Mening nu, en Snes Aar efter, er, at havde jeg, da Bøgerne var færdige, begyndt forfra, arbejdet ligesaa længe til og da skrevet dem paany, vilde meget have været vundet, mange og dybt-

gaaende Mangler, der nu klæber ved dem, være undgaaet. Men maaske ogsaa noget tabt af Fart og Energi, og de var muligvis aldrig bleven til Bøger. Det er saa svært at være Fugl og Fisk paa én Gang.

De to Værker var udarbejdede og udgivne i Løbet af et Femaar. Da jeg samtidig, foruden mit Hverdagsarbejde, ogsaa udgav ret vanskelige Nyarbejder for Magistraten, navnlig Fremstillingen af Indkomstens Fordeling i København, havde jeg fuldt op at gøre. Men det fornøjede mig. Folk, der vilde være venskabelige imod mig og tillige spydige til anden Side, kunde sige: „Naa, De arbejder nok ud over Normalarbejdsdagens otte Timer.“ Bemærkningen syntes jeg ikke havde meget paa sig, og i det hele taget er Aandsarbejdes og overordnedes Selvbeundring over deres lange Arbejdstid ret urimelig. I Almindelighed gaar de paagældende ud fra som noget givet, at det aandelige Arbejde tager mere paa Kræfterne end det legemlige. Jeg véd ikke, hvorpaa dette støttes; der hører Træning til begge Dele, men jeg finder det sandsynligt, at den aandelige Spændstighed er større end den legemlige. Dernæst har et Aandsarbejde som f. Eks. mit den uhyre Fordel, at Aftenarbejdet er en Afveksling fra Dagsarbejdet, og Veksling i Arbejde giver fornyet Friskhed. For overordnede gælder det endvidere, at de saa nogenlunde kan disponere over deres Arbejdes Tilrettelæggelse — i hvert Fald langt mere end de, hvis Arbejde foregaar indenfor uomgængeligt afstukne Grænser —, og endelig er den overordnedes Ar-

bejde hans eget: Ansvar, Æren, og hos næringsdrivende Fordelen, er hans, og i saa Fald byder man sig, og kan man naturligtvis byde sig mere, end hvor Arbejdet er „en andens“. Om man bør regne til passende Nettoarbejdstid for Arbejderen, Funktionæren, Ekspedienten osv. 8, 9 eller 10 Timer daglig, kan omtvistes, men i hvert Fald synes jeg, den bør være mindre end Aandsarbejderens og Principalens, og at de sidstnævnte ikke kan gøre sig til af, hvis de arbejder mere end de førstnævnte.

En Dag i Berlin havde jeg fra Morgenstunden haft Konferencer i det statistiske Rigsbureau. Efter Frokost gjorde jeg Kl. 1 en Visit hos vor Gesandt, dengang Kammerherre *Vind*, hvem jeg skulde bringe en Hilsen fra Udenrigsministeriet. Gesanden kom ind i Morgentoilette, og da han fik at vide, at jeg fra Kl. 9 havde været i Rigsbureauet, sagde han: „Ja, er det ikke frygteligt, hvor der arbejdes hernede!“ Den brave, gamle Kammerherre stønnede formelig under Byrden af Ty-skernes Flid.

Jeg gik straks i 1895 i Lag med Studier til Christian VIII's Tid. Alligevel var jeg betænkelig ved at fortsætte. Ikke at jeg var træt, men *A. D. Jørgensen* havde begyndt at offentliggøre Studier om hin Tid, og han maatte nødvendigvis have Betingelser for Kendskabet til den, som jeg manglede. Dels var han inde i Hertugdømmespørgsmaalet paa en ganske anden Maade, end jeg var

eller kunde blive, dels stod Christian VIII's Dagbøger ham til Raadighed. Da jeg derfor i September 1895 blev udnævnt til Chef for Statistisk Bureau, som jeg i hvert Fald foreløbig maatte hellige hele min Kraft, var det uden Beklagelse, jeg henlagde det indsamlede Materiale. Nogle Aar efter tænkte jeg iøvrigt saa smaat paa at fortsætte, men Rigsarkivar *Bricka* mente ikke at kunne stille Christian VIII's Dagbøger til min Disposition, og min ikke meget energiske Lyst til Arbejdets Genoptagelse kølnedes da saa stærkt, at jeg intet Skridt foretog for at bryde hans Modstand, men lod min Plan om Fortsættelse fare.

A. D. Jørgensen havde det Uheld ikke at være Akademiker. Han mente, at det lagde ham Hindringer i Vejen paa hans Bane, i Anseelse og i Carrière, og hvad enten hans Mening var rigtig eller ej, gav den ham en vis Bitterhed i Bedømmelse af Personer og Livsforhold. Paa den anden Side havde han det Held at være Sønderjyde.

Dette havde for det første Betydning for ham som Historiker. Han var med Tanke og Personlighed i særlig Grad inde i vort Fædrelands centrale historisk-politiske Spørgsmaal, og han kunde skrive om Augustenborgerne, om den slesvigholstenske Konflikt, om dansk Aandslivs Gæld til tysk mere uforbeholdent end andre, fordi man med Rette mente, at hans Følelse dybest inde var glødende dansk, og at han gav sit Fædreland „alt, hvad han ejede“.

Hans sønderjydske Herkomst, hans Ungdom og Opdragelse syd for Kongeaen kom imidlertid ogsaa hans Personlighed umiddelbart tilgode. Uagtet hans Forfatter-
 skab strækker sig over vide Omraader, fra topografiske
 Specialstudier til personalhistoriske, kirkehistoriske, æste-
 tisk-historiske og almenhistoriske, og uagtet Formen er
 fra den lærde og notefyldte, over den bredhistoriske
 Fremstilling, til den populære Fortælling og næsten For-
 kyndelse, saa vil man maaske kunne iagttage noget til-
 fældigt, ikke helt rundt og fuldendt i hans Kulturgrund-
 lag og Kultur; paa den anden Side er der et Plus, en
 vis Rigdom i hans Syn, der skyldes, at han har nydt
 godt af to Kulturer. Han har selv følt det og har ikke
 villet undvære det. Sorgen hos ham over Aarsagen til
 Konflikten mellem dansk og tysk forenede sig med Fryg-
 ten for vort Kulturlivs Forringelse ved Fjernelse fra den
 rige, os nærstaaende tyske Kultur. Hvad Hertugdømmer-
 nes Mænd i Aarhundredernes Løb har ydet dansk Aands-
 liv har været Goder af umaaleligt Værd, A. D. Jørgen-
 sen gik alt i sit 25de Aar, da han efter Hertugdømmer-
 nes Adskillelse fra os tog sit Ophold i København, og
 da han døde i 1897, var han „den sidste“, sluttede Kæ-
 den, den lange Række af hine Mænd.

I Samtale var A. D. Jørgensen ikke lidet ubarmhjer-
 tig i sine Domme om andre, og ikke meget blidere er
 han i sine „Erindringer“. Uagtet han efter danske For-
 hold naaede saa meget af Anerkendelse og i Stilling,
 som en Videnskabsmand kan naa, var det dog næppe

nok til, hvad hans Selvfølelse krævede. Han var en ypperlig Historieskriver, en fremragende folkelig Forfatter, men naar han ansaa sig som den eneste rette til at forstaa og til at skrive sit Fædrelands Historie — og det gjorde han —, og naar han derfor betragtede det som sin Gærning først at gøre Fædrelandets Historie færdig, saa at tage fat paa Studier af Udlandets, favnede han dog for vidt. Naturligvis kan man ikke være Historieskriver uden at være subjektiv, saa lidt som man overhovedet kan gaa ud af sit gode Skind, men han følte sig saa sikker paa sine Forhaandshypotesers, sit Forhaandsskøns Rigtighed og Uomtvistelighed, at hans Skrifter blev mere ensidige, end godt var og end nødvendigt for den almindelige Forsker.

En underlig Nemesis vilde, at medens han ikke lagde Skjul paa, at han ansaa det Bidrag, som han skulde levere til „Danmarks Riges Historie“, som betydningsfuldere end samtlige andres, blev det, trods alle sine gode Sider, under Forventning, d. e. andres Forventning. Jeg anmeldte hans Fremstilling af Frederik VI's Tid, til hvilken han rigeligt havde brugt mit forudgaaede Skrift, i „Tilskueren“ for 1897, en Anmeldelse, om hvilken han sagde, at den konkluderede i: en god Forfatters daarlige Arbejde. Det sidste var naturligvis en stærk Overdrivelse, men helt uden Føje var hans Bemærkning ikke. Vi vekslede nogle Breve om denne Anmeldelse, i al Venskabelighed. Vi havde altid staaet venskabeligt til hinanden, men hans Standpunkt var, saaledes som det

nu ogsaa fremgik af hans Breve, at vi ikke ret kunde forstaa hinanden, bl. a. fordi jeg var „radikal“, han ikke. Sligt er selvfølgelig altid en vanskelig Ting at svare paa, gensidig Forstaaelse beror jo paa to. Men jeg for mit Vedkommende tror, at jeg forstod ham meget godt baade med Hjerne og Hjerte, og at det ikke var min Opfattelse, der var eksklusiv, men hans. Hans strenge Domme til den ene Side, hans forskønnende Farver til den anden, hans historiske Vrede og hans historiske Forhaabninger var der altsammen ingen Vanskelighed ved at forstaa, hverken direkte eller som en Konsekvens af hans Udspring, hans Liv, hans varme Fædrelands- og Folkefølelse, hans Forsknings Art og hans Subjektivitet. Men derfor var det heller ikke mindre let at se, at han kunde arbejde for raskt, at han var for ensidig i sin Opfattelse af, hvad der skulde medtages og hvad udelades i Skildringen af en Tid, og at han var for suveræn i sin Uddeling af Løn og Straf overfor Tider og Mennesker.

I den historiske Retfærdigheds Navn ønskede han ogsaa at støbe om, at vise, at den hidtidige, traditionelle Bedømmelse af Personer og Forhold havde været vildledt; gennem bedre Kilder, bedre Forstaaelse af Kilder vilde han give det rette Billede. Der er noget æggende, men ogsaa noget farligt i sligt, ens Skildring bliver let et „Indlæg“ for den ny Opfattelse, man vil modvirke Fortidens Partiskhed og bliver selv Sagfører. Tyskerne har noget, de kalder „Ehrenrettung“, en saadan anvendte

A. D. Jørgensen i sine sidste Aar overfor Christian VIII. Jeg tror, efter hvad der spredt foreligger mig, at han ogsaa her er gaaet for vidt. Men dette Emne venter ganske vist endnu paa sin egenlige Forsker.

For min Fornemmelse har Jul. Lange og A. D. Jørgensen, mellem hvilke der iøvrigt var liden aandelig og vist saagodtsom ingen personlig Forbindelse, staaet sammen som to af de originaleste og betydeligste af Aandskikkelserne fra mit Slægtleds ældre Del. Jeg betragtede det som et stort Tab, da de døde med et Aars Mellemrum i 1896 og 1897, begge ca. 58 Aar gamle. Vi havde ikke Raad til at undvære saadanne to Mænd i en Alder, hvor man endnu havde turdet vente meget fra deres Haand, og for mig, der kendte dem ret nøje, om end jeg ikke havde Studier tilfælles med Lange og i andre Henseender stod Jørgensen fjærnt, hørte de til dem, jeg saa' op til og henførte til det Areopag, som man under Arbejdet har i sine Tanker. For et givet Slægtled er Tabet netop af saadanne Mænd uerstatteligt.

FEMTE KAPITEL

I STATSTJENESTE

I

TILBUD OM FOLKETINGSMANDAT. — STATENS STATISTISKE BUREAU. — MARIUS
GAD. — BESØG HOS REEDTZ-THOTT. — ANSÆTTELSE.

I 1895 var der gaaet 20 Aar, siden jeg begyndte at samle de første Data til det første Hæfte af Københavns Statistik, og jeg havde en Følelse af, at der nu ikke var væsenlig andet at gøre end at vende Bunken, Nyhedens Interesse kunde i hvert Fald Arbejdet ikke mere have for mig. Forsaavidt syntes det meget belejligt, at jeg erfarede, man fra betydende Side havde nævnet mig som Emne til en ledig Direktørplads i en af vore Banker, men jeg afviste straks dette som andre lignende Forslag og Tilbud. Mine Forhaabninger havde andet i Sigte.

Kort efter kom der en Morgen en Deputation til mig. Det var, da Folketingsvalget i April 1895 forestod, og Deputationen meddelte mig, at hvis jeg vilde stille mig i Slagelsekredsen, vilde Partierne samles om mig som Fælleskandidat. Den aktive politiske Virksomhed havde

naturligvis af og til været i mine Tanker, men jeg havde besluttet mig til at holde mig derfra. En politisk Fører maatte efter min Mening have en Karakterstyrke, der var godt paa Vejen henad Hensynsløshed, han maatte have en Handleevne, der satte Dialektiken paa Døren, og han maatte først og sidst gennem sin Personlighed kunne fascinere, fortrolde sine Folk, saa de troede paa ham og villigt fulgte ham. Til alt dette vidste jeg, at jeg ikke havde Tøjet. Politisk menig kunde jeg heller ikke være, da jeg ikke vilde først genere med mine Modsigelser og dog ende med at stemme rødt, naar jeg mente blaåt. Og allermindst vilde jeg være „Løsgænger“, være en af de ulykkelige, der tror, at et Parlament er en Høresal, og som derfor er glade over, at de virkelig første Gang, de taler, faar et talrigt og taknemmeligt Auditorium til deres vel udarbejdede, lærde og objektive afvejede Foredrag, men som derefter lider den Skuffelse at opdage, at Auditoriet mindskes fra Gang til Gang, og at efter kort Tids Forløb ens Tale kun interesserer under Hensyn til den Afstemning, som den motiverer. — Jeg takkede Deputationen oprigtigt, men afslog uden Betænkning.

I Løbet af Sommeren fremkom der imidlertid Meddelelse om, at Statistisk Bureaus Chef *Marius Gad* skulde overflyttes til Chef for et af Revisionsdepartementerne. Det er det, man paa dansk kalder at falde blødt, medens det vist er *Carlyle*, som kalder det at

blive sparket op ad Trappen. Gad var som yngre en Mand med økonomisk Kundskab og Interesse og med politisk bon-sens. Men da han i 1878, over et halvt hundrede Aar gammel, ved Falbe Hansens Overtagelse af et nationaløkonomisk Professur, blev Chef for Statistisk Bureau, var det imod Falbe Hansens Raad, og det viste sig at være et Misgreb. Landbrugsstatistiken trivedes og Finansstatistiken fremmedes nogenlunde under hans Styre, iøvrigt betød dette Stagnation og Tilbagegang. Til Gads Undskyldning kan det siges, at han havde for ringe Medhjælp, men han var selv en Mand uden Fart — i Handling som i Tale — og uden Initiativ, og dog overbevist om egen Fortræffelighed som Statistiker og Administrator. En Reform af Bureauet blev mere og mere paakrævet, Gad fremkom med Forslag, som Regeringen forelagde, men Rigsdagen vilde ikke fremme dem, dels af politiske Hensyn, dels og navnlig fordi Gads Uskikkethed til sit Embede blev mere og mere aabenbar, og man ikke vilde lægge en Reorganisation i hans Haand. I 1895 havde Forslag om en Omordning af Statistisk Bureau været forelagt Rigsdagen et halvt Dusin Gange og var ligesaa hyppigt strandet i et Folketingsudvalg. Nu skulde Gad altsaa gaa, og en ny Chef kaldes, som Almenheden kunde have Tillid til, og hvem Rigsdagen vilde give en Reorganisationslov at føre ud i Livet.

For mig maatte Chefsposten i Statistisk Bureau staa som den naturlige Afslutning paa min statistiske Løbe-

bane. Der var i Bureauet ingen Afløser for Gad — Personalet var for gammelt eller for ungt —, og udenfor Bureauet havde jeg ingen virkelig Konkurrent. Før Folketingsvalget i 1895, der bragte Højre plus Moderate i Minoritet, havde Regeringen tænkt noget paa *Neergaard* som Chef og talt til ham derom, men hans Ud nævnelse vilde jo nu lægge Hindringer i Vejen for Reorganisationslovens Gennemførelse i det nyvalgte Folketing. Jeg vidste iøvrigt intetsomhelst om, at hans Navn havde været fremme, da jeg i Begyndelsen af August henvendte mig til Finansminister *Lüttichau* og meddelte ham, at jeg var villig til at gaa over i Statstjeneste, hvis man kaldte mig, og vi blev hurtig enige om, at da der kun var Tale om politiske Betæneligheder, skulde jeg søge en Samtale med Konsejlspræsidenten, Lensbaron *Reedtz-Thott*.

Denne Samtale fandt Sted faa Dage efter. Jeg sagde til Baronen, at hvad jeg havde at byde paa var, at jeg som Statseembedsmand vilde fastholde, hvad jeg hidtil havde gennemført, ikke at lade mig knytte til private økonomiske Virksomheder, og at jeg ikke vilde deltage i aktiv Politik, allerede af den Grund, at jeg ansaa det for lige forargeligt, om en Embedsmand i Centraladministrationen optraadte som Støtte for eller modarbejdede Ministeren paa Thinge. Endelig udtalte jeg, at jeg selvfølgelig ikke forandrede Anskuelser, fordi jeg blev Statsembedsmand, men at jo ogsaa Københavns Kommunalbestyrelse var konservativ, og at jeg ikke troede, noget

Medlem af denne vilde beklage sig over illoyal eller tendentiøs Embedsvirksomhed fra min Side i de tyve Aar, der var gaaet. Disse Ytringer blev modtaget med megen Venlighed, og i det hele var Samtalen, der varede over en Time, af en saadan Karakter, personlig fortrolig og politisk fortrolig, at den ingen Mening vilde have haft, hvis den ikke var at betragte som pourparlers til en Ansættelse i Embedet. Den eneste noget skarpe Ytring fra min Side var den, at hvis det skulde vise sig gennem min Ikke-Ansættelse, at det bestaaende Regime ikke ønskede at benytte Folk af min Art i Statstjenesten, vilde Fædrelandet dog bestaa, og vi vilde ogsaa leve, idet vi vilde trække os tilbage til vor private Videnskab, som Godsejerne efter 49 havde trukket sig tilbage til deres Godser; vi vilde da, ligesom de havde gjort, roligt vente, til Tiden var inde. Men ogsaa denne noget flerstrængede Ytring modtoges venligt.

Der var ikke givet noget Løfte, men, som sagt, Samtalens Art, der var ud over fornøden Høflighed, syntes mig kun at kunne pege i én Retning. I den nærmeste Tid derefter fremkom der imidlertid Rygter om Regeringens Betænkeligheder ved at sætte en Mand med min „Fortid“ ind i et saa indflydelsesrigt Statsembede, som der her var Tale om. Hvem man vilde foretrække, nævnedes ganske vist ikke, ikke heller, hvilken Skæbne man saa tænkte sig Reorganisationsloven vilde faa, men Rygterne holdt sig haardnakket, og det sagdes, at der intrigeredes stærkt imod mig. I den Anledning skete der

direkte Henvendelse til Konsejlspræsidenten fra Gehejmeraad Vedel, i hvis Hus jeg kom, og der stedse viste mig al Godhed, endvidere skete der Henvendelser til Finansministeren fra H. N. Hansen, fra det statsvidenskabelige Fakultet in pleno, fra en Repræsentation for de industridrivende samt fra Tietgen o. fl. Det virker underligt nu at tænke paa alt det, som man mente at maatte sætte i Scene for at faa det ledige Embede besat med den Mand, der fagligt set ansaas for den berettigede til Stillingen. Da jeg selv vidste, at jeg ikke havde til Hensigt, hvis jeg blev ansat, at lade den røde Hane gale over den røde Bygning, begyndte jeg at blive noget utaalmodig, alt som Tiden gik, og den Dag idag véd jeg egenlig ikke, hvad der var i Vejen. Endelig den 17. September fik jeg Bud om at komme til Finansministeren, der meddelte mig, at han lige kom fra Kongen og nu havde faaet Bemyndigelse til at tilbyde mig Stillingen som Bureauchef. Et Par Dage i Forvejen havde Marius Gad sagt i Bureauet, at hvem der end blev hans Efterfølger, mig blev det ikke. Han var holdt ganske udenfor Overvejelserne, og først paa min Foranledning sendte Finansministeren nu Bud efter ham for at meddele ham, at Stillingen var overdraget mig.

Blandt de mange Lykønskninger, som jeg fik fra mine Venner, da Udnævnelsen blev officiel, var ogsaa en fra Dr. *Tscherning* (Overkirurgen), der meddelte mig, at man alt havde tænkt paa et Festmaaltid for mig — da man egenlig troede, jeg ikke var bleven udnævnt —

som Sympatitilkendegivelse for mig og Protest mod Regeringen. Jeg takkede naturligvis for den gode Hensigt, men tilføjede, at jeg unægtelig foretrak Stillingen uden Middagen fremfor Middagen uden Stillingen. Jeg var utvivlsomt under ingen Omstændigheder gaaet med til en Fest, hvor jeg skulde være Festens Midtpunkt som „Martyr“. Dels skal man i det hele være varsom med at optræde i denne Egenskab, dels bliver der altid en Smule utilfredsstillende ved den megen Talen, Spisen og Drikken —, medens „Martyren“ sidder med Smerten.

Hvad der ikke var opnaaet i et halvt Dusin Aar, gennemførtes nu i et halvt Dusin Uger. Rigsdagen vedtog saa hurtigt Bureauets Reorganisationslov, som jeg fik Lov at gøre i Stand efter Behov, at min og de nye Embedsmænds Udnævnelse til Direktør, Kontorchefer etc. alt kunde foreligge inden Nytaar. — En lille Efterdønning mærkede jeg ved min Audiens hos Kongen, da jeg skulde takke for Fastsættelsen af Rangen for min ny Stilling. „De har faaet en høj Rang, Hr. Direktør, jeg véd ikke, om De sætter Pris paa den“. „Jo tak, D. M., jeg forudsætter den skal angive Embedets Betydning“. Men med denne lille „Spids“ til min „Radikalisme“ var ogsaa alt overstaaet. Jeg kom i udmærket Forhold til Regeringen, der ogsaa benyttede mit Arbejde udenfor selve Bureauvirksomheden. Aaringer efter tilskrev Kammerherre Lüttichau ved en given Lejlighed mig

et Brev, i hvilket han udtalte sin og Baron Reedtz-Thotts Glæde over, at man i 1895 havde besluttet sig til min Ansættelse.

Jeg havde ment, der var sket Uret, hvis jeg ikke var bleven ansat, men der sker jo Uret i Verden, og jeg var taknemmelig over, at Retten fik Lov at have sin Gænge. Ogsaa taknemmelig for Brevet.

II

GENERALDIREKTØR FOR SKATTEVÆSENET. — MEDLEM AF VIDENSKABERNES
SELSKAB.

Jeg havde jo tænkt mig i hvert Fald for en meget lang Aarrække at skulle forblive i min Stilling som Direktør for Statistisk Bureau. Men Skæbnen vilde det anderledes. Generaldirektør *Blechingberg*, der længe havde været sygelig, søgte sin Afsked fra April 1902, og *C. Hage*, der dengang var Finansminister, spurgte mig, om jeg vilde overtage Embedet. Jeg betænkte mig meget længe. Det var ingen Spøg at gaa fra den Virksomhed, som man sit hele Liv havde tilhørt, og til en anden, der var ukendt, og til hvilken man manglede de faglige Forudsætninger i strængere Forstand. Tilsidst sagde jeg ja, af de samme Grunde, der havde paavirket mig til i sin Tid at sige ja til Professor Holm: det var

for let at sige nej, at skyde Arbejdet og Ansvarret fra sig, naar andre mente at kunne paalægge en det. Jeg indsaa jo ogsaa, at Embedet som Generaldirektør for Skattevæsenet var et saadant, til hvilket man under ingen Omstændigheder kunde faa en paa alle Omraader specielt uddannet, og da min Uddannelse var national-økonomisk, statistisk og administrativ, var i hvert Fald nogle af de Betingelser tilstede, som man i Ind- og Udland anser for ønskelige til saadanne Stillinger.

Min ny Stilling var langt mere omfattende end den foregaaende. Der foretoges vel en Deling imellem et Skattedepartement og et Generaltolddirektorat, men jeg blev Chef for begge, og ved Siden af Forretningernes naturlige Udvidelse kom Skattereformerne, hver Trævl af vor hele direkte og indirekte Skattelovgivning omformes, hvormed fulgte Arbejdet først for Lovgivningsmagten, saa med de ny Loves Udførelse i Livet. Men trods den ganske særlige Selvstændighed, der er tillagt Generaldirektøren for Skattevæsenet, er hans Embede dog mindre personligt end Chefens for Statistisk Bureau. I de Aar, jeg beklædte sidstnævnte Stilling, kunde jeg fuldt ud præge hver Publikation, der udgik fra Bureauet, saavel som Form og Art af hele dettes Virksomhed. Sligt er naturligvis umuligt, hvor Centraladministrationen vel kan give Ordre, men hvor den egentlige praktiske Gærning udøves af hundrede Lokalautoriteter med deres underordnede, umuligt ogsaa, hvor man vel er Part i Lovgivningsarbejdet, men hvor Mini-

ster, Ministerium og Rigsdag har Ret og Vilje baade til at bestemme Grundlaget og til at foretage Omkalfattringer i Helhed og i alle Enkeltheder. Hvad Ære eller Ansvar for godt eller galt der tilkommer en Embedsmand under saadanne Forhold, er meget vanskeligt at udrede. Men det er jo heller ikke nødvendigt: man gør hver Dags Gærning og staar i fornødent Fald for Skud. Derfor faar man Kost og Tæring —, finere sagt: derfor bærer vi gyldne Kæder.

Da det var fastsat i de fleste af de nye Skattelove, at de skulde forelægges til Revision i Rigsdagen i Oktober 1916, betød det, at ikke saasnart var vi færdige med at føre dem ud i Livet, før vi skulde begynde forfra med Forberedelserne til deres Reform. Udsigterne hertil, samtidig med at mit Embedes Omfang stadig forøgedes, uden at jeg havde Lyst til at foreslaa nogen Aflastning i mit personlige Arbejde, havde medført, at Tanken om at søge bort fra Embedet under en eller anden Form til Tider var dukket op i mig, men ganske vist var trængt tilbage igen. Følgen var imidlertid, at da Finansminister *Brandes* en Dag i Eftersommeren 1913 talte med mig om Besættelsen af en ledig Direktørpost i Nationalbanken og i Samtalens Løb spurgte mig, om jeg kunde tænke mig selv at indtræde i Direktionen, var Jordbunden ikke helt uberedt. Jeg sagde dog først nej, baade af saglige Grunde og fordi jeg naturligt veg noget tilbage, da Spørgsmaalet for Alvor rejstes om at forlade mit store, betydnings-

fulde Embede. Men, som sagt, Frøet havde nogen Jordbund at spire i, ogsaa fordi der ved Sideri af de ovennævnte Forhold var en Tanke, som havde ret stærk Rod i mig, og som jeg nu alt nogle Gange havde ført ud i Praksis: at efter en rum Tids Forløb har et Embede godt af at skifte sin Mand og en Mand sit Embede. Da derfor Spørgsmaalet kom op paany, endte jeg med at bestemme mig for et Skifte. — Hos Bankrepræsentanterne var, paa Grund af tidligere Løfter m. v., Stemningen delt, men paa et Repræsentantmøde i Oktober gennemførtes mit Valg.

Ved et ejendommeligt Sammentræf blev jeg omtrent samme Dag i Aaret 1902, som jeg udnævntes til Generaldirektør, Medlem af „Videnskabernes Selskab“. Da Rets- og Statsvidenskaben (saavel som flere andre Fag) ikke hører ind under Selskabet, blev jeg udtrykkelig optaget som „Historiker“, ogsaa for ikke at støde de statsvidenskabelige Videnskabsmænd, der som saadanne havde lige saa meget Krav som jeg, eller mere, paa at optages.

Den oprindelige Tanke med lærde Selskaber, at „udvalgte Aander“ kommer sammen, forelæser for hinanden deres ny Aandsprodukter og diskuterer dem, har fornuftigvis ophørt at kunne fuldbyrdes. Om man end kan overvære adskillige Foredrag af Interesse, ligger dog nu Selskabernes reale Betydning hovedsagelig i deres Udgivervirksomhed, den internationale Bytning af Skrifter og visse internationale Fællesarbejder. Men for Almenheden

staar de dog mest som et Videnskabernes „Ordenskapitul“, der tildeler udenforstaaende den Udmærkelse at optages indenfor. Der er sagt mange Spotteord herom, og det er ikke blot udenlandske Akademier, der har begaaet baade positive og Undladelsessynder. Herhjemme er der imidlertid den Fordel, at det ikke ligger for vort Folketemperament, enkeltvis eller kredsvis, at agere ophøjet, tage sig selv altfor højtideligt. Vi er i Reglen tilbøjelige til at erkende, at „Englene er saa middels“.

I Aarene efter 1895 havde jeg, ved Siden af de officielle statistiske Publikationer, offentliggjort forskellige statistiske og historiske Afhandlinger. Jeg fortsatte dermed som Skattechef, og i Løbet af 1905 gjorde jeg en omfattende Undersøgelse om „Sundtoldens Afløsning“ færdig, som jeg i 1906 havde den Fornøjelse at forelægge i „Videnskabernes Selskab“. Jeg havde her den Fordel, at alle kunde forstaa et saadant Emne, medens de naturvidenskabelige og særlig de matematiske Emner kræver en Specialkundskab til at følge med i Enkelthederne, som tidt kun de allernærmeste Fagfæller besidder.

III

ALBERTI. — KATASTROFEN.

Imens jeg arbejdede paa Skattelovene, blev Finansminister Hage syg, og jeg henvistes til at konferere med Justitsminister *Alberti*. En Søndag Formiddag sad vi flere

Timer og forhandlede paa Kontoret i hans „Sparekasse“, en Forhandling, der efterlod hos mig et yderst ubehageligt Indtryk. Alberti var venlig, facil, gemytlig; der var imidlertid Omraader, hvor han krævede at faa sin Vilje, ihvorvel det, han forlangte, var irrationelt, men hvor der skulde tages haandgribeligt Hensyn til smaalige økonomiske Partiinteresser. Indvendinger var ørkesløse overfor hans Maade at behandle Lovforslaget paa. Det lykkedes mig at trænere Sagen, indtil Hage blev rask, og Alberti fik ikke sin Vilje. Da Skattelovene var vedtagne, interesserede Alberti sig for Ansættelse af forskellige Skatte- og Vurderingsraadsmedlemmer. Jeg gik da ind til ham med Ansøgningerne fra nogle af de paagældende og viste ham, at alene Ortografi og Skrift godtgjorde Umuligheden af at ansætte dem. Tværtimod, sagde Alberti med et bredt Smil, det viser, at de ikke giver sig af med Skriverads, men er, som de skal være, praktiske Folk. Jeg husker ikke, i hvilken Udstrækning han her satte sin Vilje igennem.

Jeg havde senere adskillige lignende Erfaringer med Alberti, og i Generaldirektoratets Kontorer vidste man, at Sager, saa vidt muligt, ikke skulde sendes til „Høring“ i Justitsministeriet. Jeg ansaa Svaret for uberegneligt, hvis Alberti havde en aabenbar eller dulgt, personlig eller politisk Interesse deri.

Jeg havde intet personligt udestaaende med Alberti, tværtimod. Kom jeg ind til ham, eller han til mig — vi var Naboer i Ministerialbygningen — var han stedse

elskværdig, smilende, og søgte ogsaa i Gærning at lægge sin Velvilje for Dagen. At han vilde „vinde“ mig herved, var der ikke mindste Grund til at tro, jeg kunde hverken gavne eller skade ham, men hvorfor skulde Naboer ikke have det godt sammen. Alberti var paa sin Maade en godlidende, ingen ondsindet Mand. Jeg hørte ham jo ogsaa jævnlig omtale af udenforstaaende ikke blot som hurtig og praktisk, men ogsaa som imødekommende, desuden som mildnende Menneskers Skæbne saa vidt rimeligt, hvor det laa i hans Haand. Alligevel bevarede jeg stedse overfor ham en Fornemmelse, jeg ikke kan betegne anderledes end som Skyhed. Der var over hans Tale og Adfærd en Kynisme, jeg veg tilbage for; hans Fremtræden indgød mig ikke blot Mistillid, men Ubehag, jeg havde fra min Ungdom af faaet et Indtryk af ham, som jeg ikke kunde forvinde, og som ikke mildnedes, da jeg lærte ham nærmere at kende.

Min Broder, Vekselerer Rubin, der nu og da havde staaet i Forretningsforbindelse med ham, havde stedse omtalt ham med Uvilje. Jævnaldrende Studiekammerater af ham betegnede ham som „amoralisk“. Gamle Alberti nævnedes altid som en hæderlig Mand, men hans Sønner trak man paa Skulderen ad. Da Svovlsyre-Svindelen tvang den ene til at forsvinde, sagdes det, at Adler Alberti var medimpliceret. „Trudsholms-Affæren“ var jo til det yderste kompromitterende, og i Dønnergaards-Affæren syntes det mig, at Albertis Forsvar ikke havde den Klang, den Karakter, der præger deres Forsvar,

som fuldt ud har rent Mel i Posen. Der var noget af det samme øredøvende i Forsvaret som senere i 1907—08, og der var i selve den Forretning, der skulde forsvares, noget utiltalende, en Hønvendelse ikke til gensidig menneskelig Tillid, men en Æggen af Mistillid og en Spekulation i Mistillid.

Alt dette var jeg ikke ene om at mene, og navnlig havde man fra konservativ Side samme Opfattelse. Det var derfor ikke lidet overraskende, at Højre og det moderate Venstre i 1892 vilde bringe Alberti ind i Rigsdagen. Jeg spurgte under Valgkampagnen en Politiker om, hvordan det dog kunde falde Højre ind at støtte en Mand, som det gennem Aaringer havde stemplet som Mindremand. Han svarede mig: „Naar det gælder om at fælde Hørup, kryber man paa sine Knæ og stikker ham ned bagfra, hvis det er nødvendigt“. Svaret blev givet mig under Ranchs Uhr paa Hjørnet af Østergade og Købmagergade, og mit Gensvar var: „Saa véd man jo, hvad Klokken er slaaet i dansk Politik“. Den sejlede fra da af med Lig i Lasten.

Det voldsomme Angreb i Folketinget i Oktober 1907 paavirkede mig forsaavidt ikke stærkt, som jeg jo vidste, at Alberti var inde i alle Slags Forretningsaffærer, hvad jeg, efter min Maade at se den Slags Ting paa, altid havde fundet forargeligt, men som nu engang var accepteret. Jeg havde ogsaa al god Grund til at vide, at han havde snigløbet Finansministeriet med Hensyn til Landbrugslotteriet, og hans vilkaarlige Maade at behandle

Bevillingssager paa var mig intet nyt. Men Grundspekulationerne vidste jeg intet om, og trods den taktisk uheldige Maade, Angrebene fremførtes paa, blev der jo dog tilbage som uafviseligt, at Landets Justitsminister, foruden at være Sparekassedirektør, sad og tumlede med Smørforetninger, Ejendomssalg, Grundspekulationer og bortgav Bevillinger og Privilegier til hans egen Kreds af personlige og Forretningsforbindelser. Skulde alt dette være foreneligt med dansk Ministerværdighed og Normen for dansk ministeriel Virksomhed, saa var dansk Administration i Sølet. Naar man i de Dage spurgte mig om min Mening, og det gjorde man ogsaa indefra, var mit uvægerlige Svar Suetons Ord, at Cæsars Hustru ikke blot skal være uskyldig, men ogsaa anses derfor, og at Albertis Forbliven i Ministeriet var offentlig Demoralisation.

Under den hele Folketingsdebat var det lødigste Ord det, som ved Debattens Slutning faldt fra *Herman Trier*: „Justitsministerens Forbliven ved Magten vil virke demoraliserende i Befolkningen. Det er mit Resultat af 6 Aars Iagttagelser“. Ytringen var mig forsaavidt ikke ny, som Trier tidligere havde sagt mig, at det næsten havde været ham uudholdeligt at sidde som Formand og gennem Aarene høre paa Albertis platte og kyniske Diskussionsform, der demoraliserede baade Tonen i Debatten og selve Tinget. Da Ytringen nu kom offentlig frem, virkede den overalt stærkt, i sin Knaphed og fordi det var Herman Trier, der førte Sværdet,

som hug. Alberti, der ellers gav den ufølsomme, krympede sig under Hugget. Da Mødet var forbi, gik han i Selskab, og her gav han Forbitrelsen Luft ved sin Karakteristik af Trier: „Den forbandede Jødedreng!“

I 1908 var det Landstingets Tur til Alberti-Debat. Det var den 25. Marts, under Finanslovsbehandlingen, at Alberti angrebes fra alle Sider. Hans Svar var mat og vigende. Jeg gik op i Landstinget til Aftenmødet, og kort efter Mødets Begyndelse kom Grev *Friis* hen til mig; vi var enige om, at Albertis Svar havde gjort et ilde Indtryk, men Grev *Friis* var usikker paa, om han vilde replicere. Da sagde *E. Brandes* til *Friis*, at han vilde tage Ordet og i sin Tale provocere ham til at svare Alberti. Og saaledes skete det. *Brandes* udtalte Forventningen om, at Grev *Friis* vilde svare Justitsministeren og der fulgte da kort efter et overordenlig dramatisk, Øjeblik. Under *Brandes*' Slutningsord „Justitsministeren gør Justitsministeriet til en Børs for smarte Forretninger“ gik *Friis* langsomt op til Formandspladsen, og da han nu fik Ordet, kom med megen Aplomb den Ytring: „Hvad jeg først og fremmest har ønsket er, at den Uhygge, der i den sidste Tid har bredt sig i vort offentlige Liv, maatte forsvinde“. Det var under anden Form, med anden Baggrund og med anden Autoritet, men med ligesaa megen Styrke og endnu større Virkning den Trierske Episode om igen. Og denne Gang faldt Alberti sammen, hvad der endog var rent ydre

synligt. Da man gik fra Landstinget hin Aften, var den politiske Eksekution af Alberti endeligt foretaget.

Allerede under Rigsdagsforhandlingerne havde et mystisk Laan, som Alberti havde stiftet, været paa Bane. Senere opskræmmedes man ved Offenliggørelsen af et vildledende Regnskab i hans Sparekasse, og Angrebene paa ham og Rygterne om Misligheder, om Deficit, om et forestaaende økonomisk Krak fik ikke mindsket, men øget Styrke efter hans Afskedigelse som Justitsminister — med Bibeholdelse af Ekscellencetitlen — i Juli 1908. Om Formiddagen den 8. September var Landstingsmand *Hey* hos mig. Efter vor Samtale om Forretninger spurgte jeg ham om Dagens Emne: hvordan han troede, det vilde ende med Alberti? Han satte da en bøjet Tommelfinger mod Panden: Revolveren! Umiddelbart efter at han var gaaet, ringede det paa min Telefon, og jeg fik det Spørgsmaal: „Er det rigtigt?“ „Hvilket?“ „At Alberti har meldt sig paa Politikammeret som skyldig i Tyveri og Falsk“. „Jeg véd intet, men nu skal jeg høre. Jeg telefonerer tilbage: ja eller nej“. Saa gik jeg ud paa Gangen, erfarede straks, at Sparekasseinspektøren var hos min Genbo, Indenrigsministeren, at Alberti havde meldt sig, og at hans Sparekasse var lukket. Jeg gik tilbage ind i mit Værelse, lige hen til min Telefon og telefonerede: ja.

Idet jeg vendte mig om, var der i Værelset et halvt Dusin Mennesker, Kolleger og andre. Der var ialt højest gaaet to Minutter, fra det jeg gik ud af Værelset, og der

var noget yderst besynderligt ved pludselig at se det fyldt. Alle saa' spørgende, betagne ud, og ved en af de Idéassociationer, man har vanskeligt ved at forklare sig, saa' jeg for mig min Faders Værelse, saaledes som det engang i min tidligste Barndom under en stor natlig Ildebrand i Nabolaget var fyldt af Familienmedlemmer, os selv, Onkler og Fætre m. v. — De tilstedeværende nævnede allerede et efter vore Forhold uhyre Antal Millioner, som Alberti skulde have stjaalet. Men medens man drøftede Beløbet, udbrød Departementschef *Krieger*, der hidtil havde staaet bleg og taus: „Jeg har advaret dem!“ Denne Ytring gjorde i Øjeblikket et næsten stærkere Indtryk paa mig end den Begivenhed, der gav Anledning til den.

Da jeg nogle Timer senere tog ud ad Strandvejen, hvor jeg den Dag skulde spise til Middag, hørtes ved Hellerup paa lang Afstand Avissælgerens skærende, skingrende Raab: Ekscellencen Alberti har meldt sig, Ekscellencen Alberti er arresteret, tyve Millioner, Ekscellencen Alberti — —.

IV

HANDELSTRAKTATFORHANDLINGER MED TYSKLAND. — HJEMLIG OPPOSITION. — FOLKELIG UDENRIGSPOLITIK. — „PREUSSISCHE JAHRBÜCHER“. — UDENRIGSMINISTERIEL ORDENSDEKORATION. — ANGREB. — POSADOWSKY. — MINISTERKRISER. — SLUTNING.

Nogen Tid efter Ministeriet J. C. Christensens Danelse i Januar 1905 rejstes der Spørgsmaal om at gøre

Forestillinger i Berlin overfor den tyske Toldadministrations Fortolkning af vor Mestbegunstigelsesret, idet de jyske Landmænd fandt sig forfordelte ved at maatte betale højere Hestetold ved Importen til Tyskland, end der betaltes af østrigske Heste. Ogsaa med Hensyn til Brosten gjorde et lignende Forhold sig gældende. Fra tysk Side svarede man imidlertid, at man ikke ønskede disse Spørgsmaal behandlede særligt men som Del af en almindelig Handelstraktatforhandling. Denne havde vi ingen særdeles Attraa efter, men vi kunde jo heller ikke uden videre afvise den, og Tiden gik med Overvejelser og Undersøgelser. Finansminister *Vilh. Lassen* og Udenrigsminister, Grev *Raben* havde spurgt mig, om jeg eventuelt vilde lede Forhandlingerne, hvortil jeg erklærede mig villig. Ved kgl. Resolution udnævntes jeg da i 1907 til delegeret og daværende Fuldmægtig i Udenrigsministeriet *Bernhoft* til meddelegeret, og Forhandlingerne førtes i Berlin i Juni 1907 og December 1908.

Saadanne Forhandlinger kan bringe et Resultat, eller ikke. Fører de til et Resultat, gælder det om, at man ikke giver mere, end man faar, og om muligt tjener noget. Løber de ud i Sandet, og Forhandlingerne har været ført mellem et stort Land, der ønskede dem paabegyndt, og et lille Land, gælder det om for det lille Land at have gjort et sidste Tilbud; bliver dette ikke accepteret, er det det store Land, der har suspenderet Forhandlingerne og skal gøre Skridt til deres

Genoptagelse. Kort sagt, intet at kompromittere, hverken økonomisk eller politisk, blev vor Opgave.

Mere positivt maatte Forhandlingerne, handelstraktatmæssigt set, have til Formaal at fastslaa vor fulde Mestbegunstigelsesret, der formelt kunde omtvistes, samt, foruden at faa en Mængde gamle Bestemmelser reviderede og moderniserede, at faa de konkrete Spørgsmaal om Hestetolden m. m. løste. I sidstnævnte Henseende kunde det være en Fordel at have et Vederlag at byde, og Vilh. Lassen havde derfor, men uden direkte at nævne Grunden, faaet Folketinget til i Sessionen 1906—07 at vente med den Nedsættelse af Toldlovsforslagets Galanteritold paa 80 Øre til 70 Øre, som det ønskede. Om det var dette Moment eller nogetsomhelst andet, der fremkaldte den Antagelse, at Toldforhandlingerne i Berlin var Tarifforhandlinger fra vor Side, skal jeg lade være usagt. Antagelsen stred ikke blot mod det rimelige, men mod det mulige, hvad blot den simpleste Omtanke maatte have vist. Da Forhandlingerne begyndte i Juni 1907, havde nemlig Folketinget gjort sin Del af Toldlovsbehandlingen færdig og her nedsat endel af de Satter, der fandtes i det af Regeringen i Oktober 1906 forelagte Toldlovsforslag. Det var klart, at en saadan færdiggjort, nedsat Tarif umuligt kunde bruges til Købslaaen om Nedsættelse i tyske Tarifsatter, og til Overflod forestod jo Landstingets Behandling af Lovforslaget, ved hvilken man med Sikkerhed kunde vide, at endel Satter vilde blive forhøjede, saa at det selvfølgelig var gan-

ske udelukket, at man i Juni 1907 kunde gaa med til yderligere Nedsættelse af danske Satser for at opnaa Nedsættelse i tyske. Ved Berlinerforhandlingerne i November-December 1908 var den nye danske Toldlov alt et halvt Aar tidligere vedtagen og urokkelig for mange Aar.

Trods alt dette vedblev man i 1907—08 i endel af Pressen og paa Møder at tale om, at Danmark var i Færd med at sælge sig til Tyskland ved sine Handels-traktatforhandlinger. Hvad man mente, har intet Meneske nogensinde faaet at vide, var vel ogsaa vanskeligt at sige, da der hverken formelt eller reelt kunde forbindes nogen Mening dermed, men det forkyndtes atter og atter, og tilsidst troede Folk det. De personlige Angreb, som man fremkom med, var ligegyldige, og paa en Maade kunde jo de hjemlige Udtalelser om, at vi sikkert gik for vidt i Indrømmelser, benyttes af os til Afstivning overfor de tyske Forhandlere. Men dels vejer den Art Argumenter ikke stort, da den anden Part, hvis han ønsker det, kan fremskaffe lignende, dels var Presse-kampagnen af en saadan Art, at den var vel egnet til at gøre ogsaa Regeringen usikker. Direkte skete det ikke, hverken i 1907 eller 1908, men det er ikke helt let, ikke at blive nervøs, naar man skal træffe vanskelige Aftaler med Udlandet og samtidig har en højrøstet hjemlig Opinion imod sig.

Det er besynderligt, at vore konservative er saa uvillige mod „Folkesuveræniteten“, hvor det gælder om at

tage indrepolitiske Bestemmelser, men kræver vor Udenrigspolitik ført umiddelbart af „Folket“, mod hvis Følelser intet maa foretages. Det forbyder sig selv i det lange Løb at gøre Politik mod et Folks Følelser, men skal disse være umiddelbart afgørende fra Etape til Etape, saaledes at en rationel Afvejning af de enkelte Skridt, der skal føre til det Endemaal, som alle ønsker, næsten umuliggøres, da bliver dette tilsidst til Ulykke for Landet. Jeg har oftere i Afhandlinger og Bøger udtalt, at det baade af ydre og indre Grunde ikke var saa let at gennemføre en Deling af Slesvig efter Nationalitet, som man en Tid lang efter 64 gjorde gældende, naar man vilde angribe den Politik, der tidligere var ført. Men sikkert er det, at en væsenlig medvirkende Grund til, at Nordslesvig nu er under Fremmedherredømme, er en højroestet og vildledt Opinion baade under Trearskrigen og i 64. Selve Krigsførelsen i sidstnævnte Aar led under noget lignende. Imod Kongens og de sagkyndiges Ønske afskedigedes de Meza, der af den københavnske Opinion gjordes til „Forræder“, og der skete herved ikke blot en blodig Uret mod Generalen selv, men Hærens Førere ængstedes, Initiativet stækkedes, hvad hele Kampen om Dybbøl og den endelige Katastrofe kom til at bære Mærker af. I modsat Retning blev det Danmarks Redning, at ikke „Opinionen“ men Regeringen bestemte, hvad vi skulde foretage i 1870. Derimod er det mærkeligt, at selv en saa stærk Regering som den Estrupske ikke i 1879 lod Offenligheden vide, at den overfor Tyskland

havde erkendt Wienerfreden som endelig grænseregulerende. Optantkonventionen af 1907, der gjorde Nord-slesvigerne saamegen Nytte, havde da ikke ved Offentliggørelsen af den fornyede Erkendelse medført de mange Angreb fra dansk Side, hvorved den indirekte Nytte af Konventionen forspildtes.

De dansk-tyske Handelstraktatforhandlinger frembød visse almindelige og visse særlige Vanskeligheder, men de forløb for saa vidt ikke ugunstigt, som vi vedligeholdte en status quo, Modparten ikke kunde lægge os til Last. Det faar staa hen, om der havde været en Mulighed for at opnaa noget positivt gunstigt, dersom Forhandlingerne og de hjemlige Overvejelser under og umiddelbart efter dem havde kunnet ske friere. Men i hvert Fald var det utilbørligt, at man herhjemme, under den højlydte Agitation imod, at vi skulde „sælge“ os til Tyskland, offentlig appellerede til, hvad vi økonomisk og politisk skyldte Vestmagterne, der saa at sige kaldtes til Hjælp mod Regeringens „Tyskvenlighed“. Dette gjorde direkte Skade; den er maaske senere repareret, men hvilken Skavank der er bleven tilbage, véd man aldrig. En udenlandsk Fyrstinde, født i Danmark, udtalte en Tid efter til min Hjemmelsmand, at det var beklageligt, at man, efter hvad der var meddelt i vor Presse, havde prisgivet de danske Interesser til Tyskland. Min Hjemmelsmand havde den bedst mulige Anledning til at berigtige hendes Anskuelse, og hans Autoritet har vel bevirket, at hans Be-

rigtigelse toges for god. Men hvad er naaet længst, Fejltagelsen eller Berigtigelsen?

I 1911 offentliggjordes i „Preussische Jahrbücher“ en Artikel om „Tyskland, Nordslesvig og Danmark“. Det sivede snart ud, at jeg var Forfatteren, og da jeg angrebes, godkendte Regeringen Artiklens Indhold. Overfor Altyskernes stadige Undskyldning for Tvangsgermaniseringen i Nordslesvig, at den var nødvendig for statsretsligt at binde Nordslesvig til Tyskland, idet de nordslesviske Nationalitetsbestræbelser kun var et Skalkeskjul for Løsrivelsesbestræbelser baade fra dansk og nordslesvigsk Side, var det magtpaaliggende at retlede den tyske Læseverden. Det maatte fremhæves, at man i Danmark statsretsligt stod paa det af de danske Regeringer gentagne Gange anerkendte Standpunkt, nemlig at Wienerfreden var endelig, men at den tyske Tvangspolitik i Nordslesvig, ved Siden af direkte at modvirke sit Formaal, var vel egnet til at skabe og vedligeholde en Uvilje i Danmark overfor Tyskland, der var til stor Skade for gensidigt godt Naboforhold. Artiklens Offenliggørelse i det konservative tyske Tidsskrift vakte megen Vrede hos de altsyske, men herhjemme gik man deres Ærinde ved, uden alt Hensyn til Artiklens aabenbare Formaal og til Tid og Sted for dens Offenliggørelse, gennem løsrevne og vildledende Citater at proklamere den som ofrende Lands og Folks Ære og dyreste Interesser. De altsyske tog sig naturligvis dette til Indtægt og kundgjorde, at Ar-

tiklen havde ført Pr. Jahrbücher paa Glati, og at den danske Opposition imod den viste, at Altyskerne havde haft Ret: ikke Bevarelsen af dansk Nationalitet i Nord-slesvig og af den aandelige Forbindelse mellem dette og Kongeriget var Formaalet for Bestræbelserne paa begge Sider af Kongeaen, men det virkelige Formaal var en Grænseflytning.

Ogsaa ved denne Lejlighed kom man herhjemme ind paa, at vi gik i Tysklands Ledebaand, og paany henledte man offentlig Englands Opmærksomhed paa vor „tyskvenlige“ Adfærd. Og dette uagtet man, hvad enten man syntes om Artiklen eller ikke, kunde sige sig selv, at den ikke var fremkommet letfærdigt —, man kunde med en Smule god Vilje og lidt Lydhørhed endog iagttage, at der fra mindst ligesaa god dansk-nordslesvigsk Side som den, der ivrede imod Artiklen, ikke toges Afstand fra dens Indhold. Intet nyttede, man havde taget sit Parti.

Blandt det, som kom frem, var ogsaa en Udtalelse om, at vi var høfligere mod den tyske Kejser end Tyskerne selv, hvad vi dog sandelig ikke behøvede at være. Den naive Udtalelse tog Kegler og gik Landet rundt. Hvad man, frivilligt eller ufrivilligt, oversaa, var, at man kan sige Ting om et fremmed Lands Suveræn, der i Landet selv vilde nærme sig Majestætsfornærmelse, men at man omvendt i et Land kan anvende en Kritik overfor sin Suveræns Ord og Handlinger, der i det fremmede Land vilde være internationalt uhøfligt og taktløst. Det er dog en dagligdags Erfaring, at det samme ikke

er godt Latin under alle Vilkaar og i alles Mund, Vilkaarene kan være meget forskellige og derfor Virkningerne. Ogsaa med Hensyn til det indbyrdes Forhold mellem dansk og nordslesvigsk Presse, der arbejder under forskellige Vilkaar — og den nordslesvigske Presse forsaavidt friest, som der her ikke foreligger nogen international Risiko —, burde dette erindres.

Da der henad Nytaar 1912 skulde foretages forskellige Dekorationer, overtog Udenrigsministeriet Indstillingen til Kongen for mit Vedkommende, i Betragtning af mit Forhold til det i en Aarrække. Dette gav Anledning til mange personlige „Venligheder“ overfor mig, hvoriblandt den, som aabenbart vandt mest Bifald, var, at det var fra preussisk Side jeg fortjente at belønnes og sikkert herfra kunde vente en Udmærkelse. Jeg maa dog sige, at sligt ikke var værre end, hvad der hyppigt er budt herhjemme, og blidt imod, hvad den nationalliberale Presse trakterede sine Modstandere med navnlig før 64. Af en Liste over Plougske Skældsord, som man engang har foræret mig, ser jeg, at General *Harbou* i sin Tid benævnedes „Kielerbursch“, at *H. L. Martensen*, der havde kritiseret de fordærlige slesvigske Sprogreskripter, kaldtes „tysk Hjælpewühler“, o. s. fr.

Af virkelig Interesse var derimod en Aktion, der foretoges af to sjællandske Godsejere, der var Svogre. Af Vrede over min Dekoration sendte de deres Ridderkors tilbage. Jeg var først forbauset derover. Det er jo den

Slags Handlinger, der af og til sker overfor en udenlandsk Monark, som man mener har paaført ens Land en uretfærdig Krig. Men selv om man misbilligede Artiklen i Pr. Jahrbücher, kunde det dog ikke antages, at Forfatteren og Regeringen m. fl., der var gaet god for Artiklen, havde tilsigtet nogen Udaad, hvorimod Tilbagesendelsen af Ordenen maatte tilsigte en Insult overfor den dekorerende Konge, den indstillende Minister og den dekorerede Generaldirektør i Fællesskab eller til Deling, som de var Venner til. Noget moralsk Mod udviste Handlingen heller ikke. Sligt Mod kommer frem, naar man foretager noget op imod det milieu, man lever i. Men der var megen Rimelighed for, at de paagældendes Omgangskreds mente som de selv, om den end ikke vilde foretage det samme Skridt, og hvadenten der raabes „Hosiana“ idag eller „Korsfæst“ imorgen, hører der jo intet Mod til at være den, der raaber højest blandt Hoben, det vil altid de gøre, der har mest Lungekraft og mindst Blufærdighed. Jeg var altsaa forbauset. Men da erfarede jeg, at det var den ene af Svogrenes Søster, der nogen Tid i Forvejen i sin Misfornøjelse med Rigsdagen var løbet op i Folketinget og havde bemærget sig Formandens Klokke. Herved dukkede op for mig en Historie fra 30erne, som jeg i sin Tid havde læst, vistnok i „Kollegialtidende“. To Mænd og en Kvinde, alle i Slægt med hinanden, havde engang paa en Landevej revet en Arrestant fra en Sognefoged. De blev saa selv anholdte, og det viste sig, at de antog, det var med

Urette, Arrestanten førtes bort. De var fødte under trange Forhold, havde levet under usle Kaar, og de var efterhaanden blevet overbevist om, at de havde Retten paa deres Side, medens Uretten var hos Autoriteterne, som de tre derfor vilde „retlede“ paa egne eller andres Vegne, hvor de mente at være i Stand til det. Yderlighederne mødes: hvad ringe Fødsel, Knubs og Skubben Livet igennem havde medført det ene Sted, fremkaldtes det andet ved Fødsel i rig og anset Slægt og Forkælelse Livet igennem. Hos Landevejstrekløveren som hos Herregaardstrekløveren skabtes en Farisæisme, der satte Selvtægten i Selvtugts Sted. — Dette var Forklaringen. Jeg mener, den er rigtig, og hvor ubetydelige end de her omtalte Begivenheder er, turde de være symbolske. Vidtrækkende Foreteelser i Historien har haft deres Oprindelse i en lignende farisæisk Ombytning af Selvtugt med Selvtægt, snart i Samfundets nederste, snart i dets øverste Lag.

Handelstraktatforhandlingerne i Berlin var meget lærerige for mig. Vi havde overfor os en af Direktørerne i Udenrigsministeriet, flankeret med rigstyske Gehejmeraadere paa den ene Side, preussiske paa den anden. Man skulde holde Ørene stive, fordi man sad lige overfor megen Øvelse — Direktøren havde alt afsluttet et Dusin Handelstraktater — og megen Sagskundskab. Men Friktion mellem de to Sæt Gehejmeraadere var at mærke, og i det hele fik jeg under disse Ophold i Berlin gjort

Iagttagelser, der siden kom mig til god Nytte under min Udarbejdelse af min i 1912 udkomne „Tysklands Historie fra 1848 til Nutiden.“

Det var sagt mig, at jeg skulde gøre en Visit hos Rigets Statssekretær for den indre Styrelse, Grev *Posadowsky*, hvis Indflydelse skildredes som meget stor. Han modtog mig meget elskværdigt, talte lidet om Forretninger, derimod kom vi noget ind paa de nationale Spørgsmaal, og han fortalte mig da bl. a. følgende Oplevelse fra sin Embedsvirksomhed i Posen. To posiske Arbejdere kom til ham for at klage over formentlig gensidig tilføjjet Uret. Den ene talte tysk, den anden paastod, han kun kunde tale og forstaa polsk. Da sagde den første: „Der lügt, der versteht sehr gut evangelisch.“ — Dagen efter at jeg havde været hos Posadowsky, fik han Silkesnoren fra Kiel, hvor Kejseren da opholdt sig, og Dagen efter igen var jeg i et Selskab hos en højtstillet Embedsmand, hvor bl. a. flere af Forbundsraadets Medlemmer var tilstede. Posadowskys Fald kom paa Tale og hans Personlighed. Det mærkelige var ikke, hvad godt eller ondt der sagdes om ham, men den Perfektumsform, i hvilken han behandlede. Endnu igaar den mægtige, indflydelsesrige Minister, som mangfoldige saa' op til og alle saa' hen til, idag behandlet fuldkommen historisk, saa død, saa død, som om han havde været Statsminister paa den store Kurfyrstes Tid.

Hage sagde altid, at en afgaaet Minister er som det Hø, der kastes i Ovn. Det gælder særlig i Tyskland,

hvor faldne Ministre ikke antages nogensinde at rejse sig igen. Herhjemme kan dette dog ske, hvad der vil ses af den Række Finansministre, som jeg har haft i de Aar, jeg har været i Statstjeneste. Rækken er: Lüttichau, Hørring, Scharling, Hage, Vilh. Lassen, J. C. Christensen, Neergaard, Brun, E. Brandes, Neergaard, E. Brandes. I de atten Aar 1895—1913 giver det altsaa 11 Ministre, 10 Ministerskifter, 9 Personer.

Paa Grund af mit personlige Forhold til adskillige Medlemmer af Ministerierne i den nysnævnte Periode og til andre, som ved en saadan Lejlighed har Betydning, har jeg hyppigt været noget „indenfor“ under Ministerkriser. Mit almindelige Indtryk er, at Ministre nødigt gaar, maaske under samme Følelse, som den Hage gav Form, og at tiltrædende Ministre nærmest er sangvinke med Hensyn til deres Ministertids Varighed og hvad de vil komme til at udrette. Tillige har jeg imidlertid gjort den for en Historiker lidet behagelige Iagttagelse, at det er saare svært at gengive en Ministerkrises Historie, selv naar den foregaar saa at sige for ens Øjne. Referater om en og samme Ting er forskellige i de forskellige Deltageres Mund, Erindringsforskydning, ubevidst Farvning gør sig gældende, ja der meddeles vel overvejede Motiver til Handlinger, som man véd foretoges pludseligt, fordi den Handling, som Vedkommende hellere vilde have foretaget, krydsedes i sidste Øjeblik.

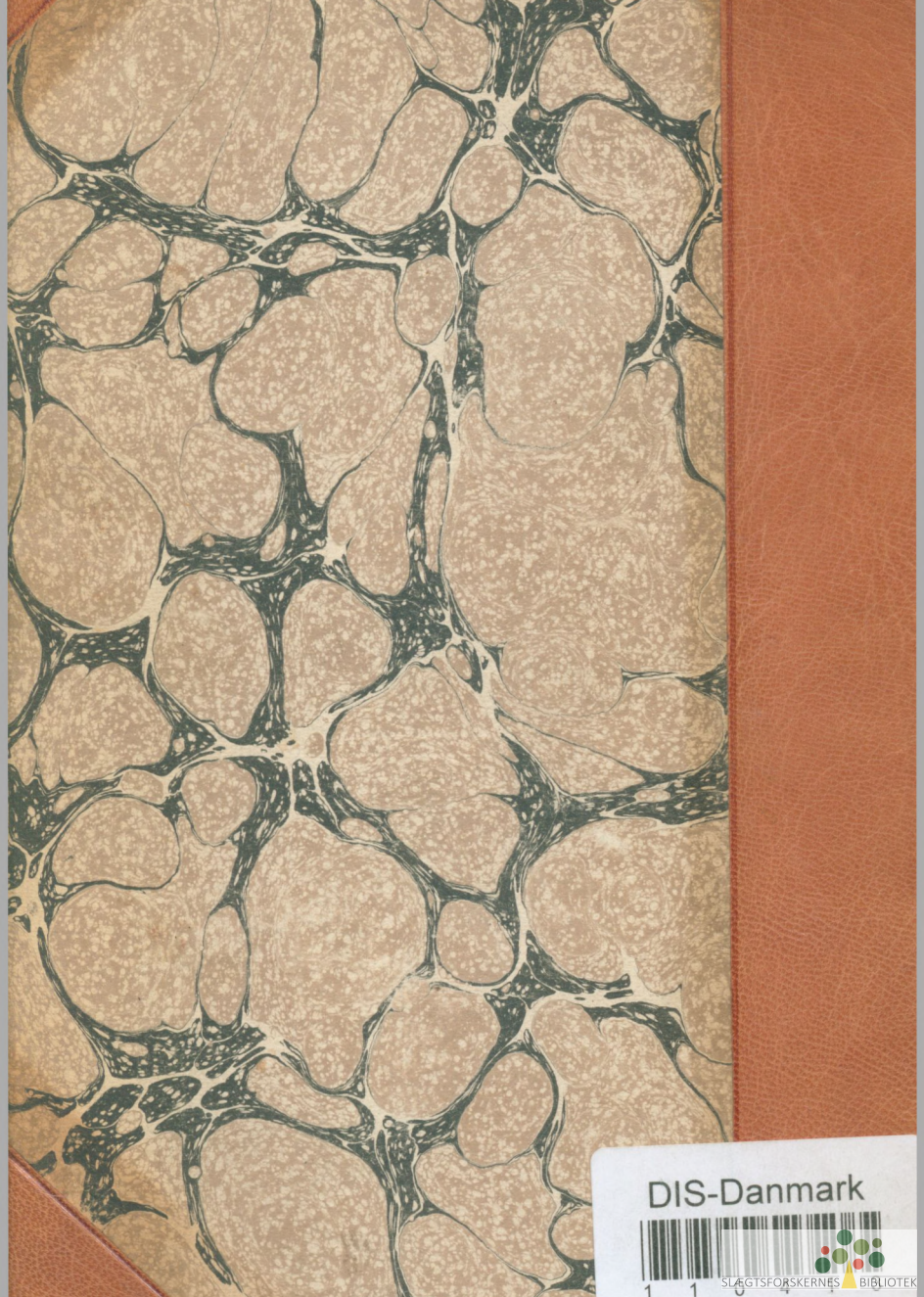
„Samtidige“ Kilder er jo de bedste, og dog hvor er de mangelfulde! Hvilken Varsomhed og Kritik kræver ikke

deres Benyttelse, selv om de er Dagbøger, Breve eller — Erindringer!

Men hvilken Lid skal man da fæste til „nogle Erin-dringer“ som de paa disse Blade gengivne? Kun den sædvanlige, at de faar staa til troende, indtil det mod-satte gøres sandsynligt eller sikkert. Og hvad der ikke har Kendsgerningens Art, kan naturligvis kun gøre Krav paa at tages som subjektiv Sandhed. Men, med denne Indskrækning, da ogsaa som den hele Sandhed, d. v. s. jeg har ikke forsætlig forbigaaet noget, der kunde ændre det givne Rids af Personer og Forhold.

Noget andet er, at af de utallige Erindringer, der fyl-der ens Hjerne, er her selvfølgelig kun meddelt et meget ringe Udvalg, som jeg har ment kunde have en vis almen Interesse. Men om jeg har skønnet rigtigt, ja, det maa, som det hed i gamle Dages „For-Erindringer“, overlades til „den gunstige Læsers Dom“.





DIS-Danmark



1 1 0 4



SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK